

307.411

Építőipari Műszaki Egyetem
Városépítési Tanszék

Településtudományi közlemények

2.

Budapest, 1952. november

ÉPÍTŐIPARI MŰSZAKI EGYETEM
VÁROSÉPÍTÉSI TANSZÉKE

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

2.

BUDAPEST, 1952. NOVEMBER

TELEPÜLÉSTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

1952. november

T a r t a l o m:

Major Jenő dr.: A magyar városok ellátóövezete.

Granasztói Pál: Települések közintézményszükséglete,
a közintézmények elhelyezése és méretezése.

--
A magyar városépítés történetének előkészítése. /I. A városépítés rövid történetének anyaga és csoportosítása. II. A városépítés rövid történetének általános irányelvei és szempontjai. III. A magyar városépítés történetének vázlata/.

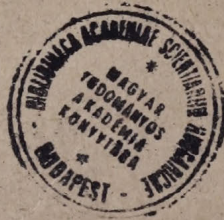
Jankovich István: A Balatonkörnyék településfejlesztési kérdései.

BB. Veszeloovszkij: A marxizmus-leninizmus klasszikusai a telepítésről.

B. Szvetlicsnüj: Gazdaságos várostervezés.

Uj könyvek.

Krónika.

Felolősszerkesztő és kiadó: Perényi Imre egyetemi tanár.
Összeállították: dr. Valló István és Keresztély György.

A MAGYAR VÁROSOK ELLÁTÓVEZETE.

Major Jenő dr.

Készült az Építőipari Műszaki Egyetem Városépítési
Tanszék tudományos csoportja munkájának keretében
Perényi Imre egyetemistánár irányításával.

1. A kérdés jelentkezése és addigi vizsgálata

A városellátó övezet kérdésével a magyar városrendezés problémaköre csak legujabban bővült ki, az ország társadalmi és gazdasági átalakulásának következményeként. Erre az összefüggésre Sztálin már régebben rámutatott a Szovjetunió ipari fejlődésével kapcsolatban. "A fejlődés olyan irányban halad - állapította meg - hogy minden területünk többé-kevésbé ipari területté fog válni. Ez azt jelenti, hogy "...a volt agrárvidékek nem tudnak többé mennyi terméket átengedni másfelé, az ipari központoknak, mint ez-előtt, mert kénytelenek a saját városaikat, a saját ipari munkasaikat táplálni, akiknek meg kell teremtenie saját mezőgazdasági bázisát, hogy meg legyen saját zöldsége, saját burgonyája, saját vaja, saját teje és bizonyos mértékben saját kenyere és saját hús is, ha csak nem akar nehéz helyzetbe kerülni".

Hazánkban is, a nagyütemű ipari fejlődés, a nem mezőgazdasági népesség állandó, gyors növekedése, a városban élők arányának emelkedése a falusi lakossággal szemben, az ország gazdaságföldrajzi szerkezetében bekövetkezett változások szükségessé tették azoknak a következményeknek a levonását, amelyekre az idézett sorok is figyelmeztetnek.

Az ötéves tervben a városok ellátásának a kérdése már megfelelő figyelmében részesült. "A városok és iparvidékek és bányásztelepülések ellátásának javítása érdekében ki kell alakítani a zöldségtermelő bázisokat" - mondta Vas Zoltán az ötéves terv feladataival kapcsolatban. /Vas Zoltán: Az ötéves terv második évének feladatai. Budapest, 1951. 43. p./ . A Földművelésügyi Minisztérium rendeletet bocsátott ki az ellátóövezetek kialakítása érdekében. A 16.144/1950/F.M. rendelet Budapest, Dorog, Esztergom, Tata, Győr, Miskolc, Ózd, Pécs, Salgótarján, Veszprém és a Balaton környékének ellátóövezetét határozza meg, felsorolva azokat a településeket, melyek a területek zöldségellátását biztosítják. További rendelet szabályozzák az áruk felvásárlását és a termelés agrártechnikai eljárásait is.

* Sztálin: Beszámoló a XVII. pártkongresszuson. Leninizmus kérdései
575. p. Ötödik kiadás. Budapest, 1951.

A városellátó övezetnek azonban nemcsak mezőgazdasági, hanem településtudományi vonatkozásai is vannak. Új városok tervezése, meglévő városaink rendezése a továbbiakban nem történheti meg úgy, hogy ez a kérdés megfelelő figyelemben ne részesüljön a várostervező, városépítő részéről is. Ebből a szempontból a városok ellátóövezete, a városkörnyék része. A tervezéshez az első lépés a területszükséglet megállapítása.

Az eddigi gyakorlat során a városok ellátóövezetének meghatározása egységes módszer nélkül történt meg. A gyakorlat két szélsőség között ingadozott. Az egyik szélsőséges szemlélet a városellátóövezet feladatát abban látta, hogy mindenféle termékkel teljes mértékben el kell látnia a várost, a másik szerint feladata csak a zöldség és főzelékfélék termesztésére szorítkozik. Természetes, hogy ilyen módon egészen eltérő eredményeket adnak a területnagyságra vonatkozó számítások is. Mindez annak következménye, hogy az ellátóövezet kérdésének elméleti alapjaival ezideig nem foglalkoztak. Ha azonban a településtervezés meg akar felelni azoknak a feladatoknak, amelyek ezen a téren rá várnak, ennek a vizsgálatnak elvégzését nem lehet tovább halogatni.

x

Ha a kérdésben tájékozódni akarunk, mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk, hogy az eddigi kutatások mennyire jutottak.

A felszabadulás előtt csak Budapestre vonatkozóan indultak el ilyen irányú vizsgálatok.

A kapitalizmusban a város és ellátóövezetének kérdése elsősorban mint kereskedelmi, piaci probléma jelentkezett. Ennek megvan a társadalmi rendszerben mélyen gyökerező oka. A városoknak nem volt meg a lehetőségük arra, hogy közigazgatási területükön tulajdoni problémákat rendezhessenek. A helyzetet jól jellemzi egy 1916-ból való hivatalos jelentés a főváros tejjellátásával kapcsolatban. "A termelés helye vidéken van - írja - gyakran a fővárostól igen nagy távolságra és a főváros hatalmi eszközei teljesen elégtelenek arra, hogy a termelésnek akár helyi, akár országos jelentőségű akadályait eltávolítsa." Ez a megállapítás természetesen nem csak a tejjellátásra érvényes.

A kereskedelem volt az, amely előtt a törvényhatóságok határai nem jelentettek akadályt, az áruk felvásárlása és piacrajuttatása révén egyetlen irányítója volt a fejlődésnek az "erők szabad érvényesülése" elvnek megfelelően. Így érthető, hogy a piac kérdései vetették fel a felszabadulás előtt a problémát a legéle-

x. Idézve: Moussong Géza: Budapest tejjellátása. Statisztikai Közlemények 66.k.3.sz.10.p./.

sebben, s az akkori időkből a legtöbb ide vonatkozó irodalmat az u.n. piackutatási munkálatok szolgáltatják.

A figyelmet az 1930-as évek nagy gazdasági válsága irányította erre a kérdésre. A gazdasági válság révén a lakosság vásárló ereje erősen lecsökkent. A mezőgazdasági kivitel elé óriási akadályok kerültek és így a belső piacok igen fontosak lettek. Így terelődik a figyelem a városok ellátására és elsősorban Budapest élelmiszerfogyasztására. Természetesen a városok felvevőképessége is erősen csökkent és így az volt a probléma: "hogyan volna lehetséges... a jelenlegi jövedelmi és árviszonyok mellett a belföldi fogyasztást olymértékben emelni, hogy ezáltal a magyar mezőgazdaság hathatós segítséget és támaszt kaphasson".

A termelés és ellátás vonalán egyaránt növekvő anarchia - túltermelés a mezőgazdaságra, a termelés esőkkonése pedig a városra nézve veszélyes - előtérbe állítja a hatósági beavatkozás gondolatát. Ennek jeleként foghatjuk fel azt a két polgármesteri rendeletet is, amely a zöldségellátás céljából kb. 30 km-es sugarú körön belül megengedte az őstermelőknak a kocsikról való közvetlen árusítást /120.236/ 1936 - VIII és 1116.996/1937 - VIII.sz. rendeletet/. Ezeknek a célja nyilván az volt, hogy a közvetítés kikapcsolásával, "a jelenlegi jövedelmi és árviszonyok között" rendezze az ellátás kérdését és egyben rámutat, hogy a városnak szintén csak a kereskedelem vonalán volt lehetőség a beavatkozásra.

A piackutatási munkálatok tulajdonképpeni célja az volt, hogy a közigazgatást előkészítse erre a lépésre azáltal, hogy a budapesti fogyasztás szállítóterületeit, az áralakulás kérdését, stb. tüzetes vizsgálat alá vette. Erre a lépésre, amint tudjuk, nem került sor, s ennek nem utolsósorban az volt az oka, hogy az akkori hatóságok nem tudtak tisztába jönni a követendő alapelvekkel szem.

"Vajjon az idénycikk termelő övét a város környékén kell-e tömöríteni, úgy hogy a községek még önellátásuk rovására is, a nagyvárosok idénycikk szükségletének ellátására specializálódjanak?" teszi fel a kérdést Bene Lajos - "Nem mondanak-e ellent e célkitűzésnek talajtani, éghajlati... körülmények"? És számolva a légvédelmi szükségletekkel is. - teszi hozzá naívan - nem kell-e inkább nagyobb területen megosztani a termelőhelyeket?^{xx}.

x. dr. Sipos Sándor: New York élelmiszerellátása és piackutató szervei. Városi Szemle, 1935. évf. 190 p.

xx. dr. Bene Lajos: A piackutatás célkitűzései. Városi Szemle, 1941. 4. sz. 483 p./.

Ezekre az alapvető kérdésekre nem kapunk választ, azonban az elvégzett vizsgálatok kimutatják, hogy Budapest körül már az eddigi fejlődés folyamán is "magától" kialakult egy olyan terület, amely Budapest zöldség-főzelék és gyümölcsszükségletének ellátására van elsősorban berendezve.^x

Sajnos ezek a részletes vizsgálatok nem terjednek ki az ellátóövezet tényleges területére, hanem csak arra a 30 km sugarú szakaszára, amelyről korábbi polgármesteri rendeletek is szóltak, s amelyről így részletes adatok álltak rendelkezésre.

Ezek a vizsgálatok néhány nélkülözhetetlen adatot azonban felszínre hoztak. Így mindenekelőtt a zöldség-gyümölcs-főzelék-fogyasztás terén ezek teszik lehetővé annak megállapítását, hogy az összfogyasztáson belül az egyes zöldség-gyümölcs, stb. féléknek mi a mennyiségi aránya.

A piackutatási munkálatok mellett meg kell említenünk azokról a földrajzi-néprajzi és szociológiai vizsgálatokról, amik ezt a kérdést érintik.

A gazdaságföldrajz részben a piackutatás keretén belül foglalkozott ezekkel a kérdésekkel, elsősorban Györkös Erzsébet végzett kiemelkedő kutatásokat /Budapest élelmiszerellátása földrajzi megvilágításában. Városi Szemle XXVIII.évf.köny. Belterjes gazdálkodás vonásai Budapest környékén. Városi Szemle 1947. XXXIII.évf.1-2 sz.stb./, s emellett az egyes települések földrajzi monográfiái is érintik ezt a problémakört /pl. Bodnár I.: Pápa településföldrajza/. Ezek a vizsgálatok már nem a kereskedelmi, piaci oldalról nézik az övezetet, hanem a város vagy a táj egész életét veszik vizsgálat alá és így célkitűzéseik közelobb esnek a miénkhez, ha adatok szempontjából szegényebbek is az előbbieknél. A szemlélet ki-lakítása szempontjából azonban nagyon fontosak, annak ellenére, hogy nem a tervezés, hanem leírás a céljuk.

Hasonlóképpen rendkívül tanulságos eredményei vannak annak a néhány néprajzi vizsgálatnak, amelyek a Budapest körüli zöldségtermelő falvak gazdasági és társadalmi életében bekövetkezett változásokkal foglalkoznak. /Sajnálatos módon ezek nem jelentek meg, kéziratban Tálasi István egyetemi tanár szívesége folytán volt alkalom olvasni őket/.^{xx} Megemlítendő Erdei Ferenc: Futóhomok c. könyve is, melynek egy-két fejezete a társadalomrajz szempontjából érinti problémánkat. Meg kell említenünk Bodor Antal munkásságát is, aki főként Budapest környékének gazdaságföldrajzi átalakulásával foglalkozott, s a felszabadulás után először vetette fel az ellátóövezet kérdését,^{xxx} azonban a tervezés felé nem tudott valójában megindulni.

x. Piackutatási munkálatok II. Szociológiai Közlemények 84. sz. k. 3. sz.

xx. Morvay Judit: Egy Budapest-környéki község gazdasági átalakulása. /Változás vizsgálati tanulmány/. Bölcsészdoktori értekezés.

Kéziratban.

xxx. Bodor Antal: Hogyan lássuk el olcsó és friss élelemmel Budapestet. Bp., 1945.

Ezek mellett a művek mellett rendkívül fontosak azok a mezőgazdasági szakkönyvek, amelyek a zöldség-gyümölcs-termesztés vagy állattenyésztés problémáival foglalkoznak. Főleg az üzemi munkákban találunk értékes adatokat és fontos szempontokat, amelyeket az ellátóövezet kialakításánál feltétlenül figyelembe kell vennünk.

Egészen természetes azonban, hogy egy mezőgazdasági üzem létesítése és szervezése más kérdéseket vet fel, mint az esetleg több száz üzemre terjedő ellátóövezeté, a feldolgozandó problémák aránya megváltozik és így a városellátó övezet olyan kérdéseket is felvet, amelyekre ezekben a művekben nem kapunk feleletet. A mezőgazdasági szakkönyvek meglehetősen elhanyagolják a termelés területi kérdéseit, ami az ellátóövezet tervezésénél alapvetően fontos.

Az ellátóövezet kérdésének feldolgozásához fontos források végül azok az egészségügyi kutatások, amelyek az egészséges táplálkozás követelményeivel foglalkoznak. Az orvostudomány a vitaminok táplálkozási jelentőségének felismerése óta igen sokat foglalkozott a különböző növényi és állati eredetű táplálékok elemzésével, s ezeknek köszönhetjük azt, hogy erről az oldalról is alapvető kiinduló adatok állanak rendelkezésünkre.

Anélkül, hogy a további részletkérdéseket megemlítenénk, látható, hogy messze szétágazó kutatások kapcsolódnak az ellátóövezet kérdéséhez. Egy részüknek a szemlélet kialakítása szempontjából van fontosságuk, másrésztük a szempontok megvalósításához szolgáltatnak nélkülözhetetlen adatokat.

A piac-kutatási munkálatok, amellet, hogy csak Budapestre korlátozzák vizsgálataikat, nem emelték fel az általánosság színvonalára a kérdést. Bár ténymegállapító kutatásaik sok fontos adattal bővítik ismereteinket, teljesen hiányzott ezekből a mozzanat, hogy a ténymegállapítást tovább fejlesszék a tervezés irányába. A gazdaságföldrajzi és néprajzi vizsgálatok szintén a konkrét tényeknél maradtak, ezeket azonban a társadalmi és földrajzi környezetbe beillesztve vizsgálták és így olyan összefüggésekre mutattak rá, amelyek számunkra is rendkívül fontosak. A táplálkozástan és mezőgazdasági kutatások eredményeinek felhasználása teszi azonban csak lehetővé, hogy a tervezés felé továbbfejlesszük az előbbiekből nyert szempontokat.

A településtudomány az övezet problémájának eddigi fejlődéséhez azzal járul hozzá, hogy a tervezés kiindulópontjává a város szükségleteit teszi, s az egyes, illetékes szaktudományok szempontjainak és az összefüggések lehetőleg teljes figyelembevételével elemzi a felmerülő kérdéseket.

2. Az ellátóövezet feladata, termelési profilja.

Az ellátóövezet nagyságát több tényező határozza meg. Ilyenek: az övezet rendeltetése, a fogyasztás mértéke, a szállítási lehetőségek és szállíthatóság kérdése, a mezőgazdasági munkaerőviszonyok, a termelés színvonala, a felszíni, talaj és éghajlati adottságok.

Ezek a tényezők két csoportra oszthatók. Az egyik csoportot alkotják azok, amelyek egy adott társadalmi-gazdasági rendszerben általánosaknak tekinthetők. Ilyenek: a fogyasztási viszonyok, a termékek szállíthatósága, ezzel kapcsolatban az övezet rendeltetése. Bizonyos mértékig ide számíthatjuk a termelés színvonalát is. A tényezők másik csoportjába azok tartoznak, amelyek a konkrét helyi viszonyoktól függenek, mint munkaerő és természeti viszonyok. Mi azonban a továbbiakban ezeknél is megpróbálunk általános érvényű adatokkal dolgozni, de csak azért, hogy a probléma egészét áttekinthessük. Világos tehát, hogy eredményeink konkrét esetekben minden további módosítás nélkül nem alkalmazhatók, azonban ki lehet dolgozni egy olyan módszert, amely adott esetekben az ellátóövezet tervezésének egységes alapjait megadja.

A városellátó övezet feladata az, hogy élelmiszerbázisul szolgáljon a városnak. Ez a feladat azonban nem minden élelmiszerre nézve azonos. Elsősorban friss élelmicikkekkel kell ellátnia a várost, azaz azokkal a zöldség-, főzelék- és gyümölcsfélékkel, melyek fogyasztása részben idényhez kötött. Ezekből a cikkekből csak addig tekinthetők a fogyasztók ellátottaknak, ameddig a termények szedési, illetve érési ideje tart. Ezt kétféleképpen lehet meghosszabbítani. Egyrészt azáltal, hogy korai és késői fajtákat egyaránt termelünk, másrészt azáltal, hogy sokféle zöldséget, főzeléket és gyümölcsöt termesztünk, miáltal lehetővé válik az, hogy kora tavasztól télbenyulóan valamilyen friss élelem állandóan szerepelhessen az étkezésben.

Ide sorolhatjuk - más indokoknál fogva - a tejet is.

Ezeknek az élelmiszereknek a táplálkozásban - amint köztudomásu - elsősorban a vitaminszükséglet fedezése a szerepük. Az "A" vitamin, amely a tejben, zöld salátában, spenótban, paradicsomban, sárgarépában, zöldborsóban van nagyobb mennyiségben, a fertőző betegségek elleni védekezésre teszi képessé a szervezetet. A "B₁" vitamin /nagyobb mennyiségben a tej, retek, nyers paraj, nyers sárgarépa, paradicsom,ogyoró, dió, alma, körte, szilva, tartalmazza/ hiánya szív és idegbántalmakat okoz. A "B₂" vitamin /tej, burgonya, paraj, paradicsom/ a növekedést elősegítő hatóanyag. A "C" vitamin /burgonya, paraj, paradicsom, dinnye, zöldsaláta, eper, alma, körte, szőlő, ősz- és sárgabarack, fekete cseresznye/ a csontképző sejtek működése szempontjából rendkívül fontos.

Ezek a fontos hatóanyagok nagyobb mennyiségben csak frissen található az élelmiszerekben. Különösen a "C" vitamin bomlik el levegő, hő és fény hatására rendkívül gyorsan. A növényekben lévő "C" vitamin mennyisége már félnapos állás után jelentősen csökken, csak -40 fok alatti hőmérsékleten jelentéktelen a veszteség. A szárítás által tartósított növény C-vitamin tartalmának 70-80%-át elveszti.^{x.}

A tárgyalt szempontok azt kívánják, hogy ezek az élelmiszerek a termelőhelytől a szedés után a lehető leggyorsabban a fogyasztóhoz kerüljenek, mert különben értékük erősen csökken. A mai szállítási viszonyok azt ugyan lehetővé teszik, de a nagyobb szállítási apparátus a költségeket növeli és így a nagyobb árak a kívánatosnál alacsonyabb fogyasztást eredményezhetnek. Az ellátóvezet egyik célja azonban éppen a fogyasztás emelése.

A nagyobb távolságokról való szállítás azonban nem is gazdaságos. Nemcsak más árak elől foglalja el a szállítási eszközöket, a tulajdonképpen hasznos teher aránytalanul kevés az összterheléshez képest. Ezeknek a friss élelmiszereknek t.i. igen magas a víztartalma. A zöldségfélék általában 70-90% vizet tartalmaznak. A fejjessaláta súlyának 95%-a, a spárga 94%-a, az uborka 94-95%-a, a paradicsom 93-94%-a, a burgonya 75%-a víz. A víztartalom viszont - amint említettük - csak a vitaminok mennyiségének rovására csökkenthető.^{xx.}

Ha meggondoljuk azt, hogy 10 dkg paradicsom mindössze 15 milligramm vitamint tartalmaz, ezzel szemben 9.4 dkg vizet, szemléltetővé válik a fölösleges terhelés. A víz azonban egyúttal nagyon romlékonyá is teszi ezeket az élelmiszereket.

Mégis a szállíthatóság nem egyedül a víztartalom függvénye. Szerepet játszik a szállíthatóságban a termékek belső felépítése, a külső burkoló héj ellenállóképessége, stb. Így a káposztának igen magas a víztartalma, mégis jól szállítható. Hasonló a helyzet a gyökéreződségeknél /sárgarépa, petrezselyem, stb./ és a hagymaféléknél is. Ezek azonban nem is kimondottan idényzöldségek és ezek egyúttal azok a növények, amelyek termelésére hazánkban néhány alkalmas terület szinte specializálta magát /makói hagyma, győrvidéki sárgarépa, petrezselyem, káposzta, stb./, amelyeknél tehát az övezeten kívüli termelés is figyelembe veendő.

x. Erre vonatkozóan: Zöldségfélék a táplálkozásban c. kiadványt. Budapest, 1951.

xx. A víztartalomra vonatkozó adatok: Hegedüs - Berodi - Tarjányi, stb. Zöldségtermelés tan c. műveből vették. Szork.: F.M. szakoktatási főosztály. H.n. 1951. 149. stb. p.

Amit a szállíthatósággal kapcsolatban a zöldségekre megállapítottunk, nagyjában a friss tejre is vonatkozik. A tej minőségi változás nélkül nagyobb távolságokról nehezen szállítható és a költségeket nagymértékben növeli a kannák szállítása. 25 liter tejre 10 kg kannasuly esik.

Ezek a megállapítások a gyümölcsök nagy részére is vonatkoznak. A gyümölcsöknek szintén magas a víztartalma, egyrésztük a rázásra rendkívül kényes, könnyen romlik.

Ezek a szempontok már elének vázolják az övezet rendeltetésének és termelési profiljának főbb vonásait.

Az ellátóövezetnek tehát elsősorban a romlékony, nehezen szállítható zöldség-főzelék, gyümölcsfélék, valamint a friss tej termelésére /vagyis takarmánytermesztésre/ kell berendezkenie.

Ezt a termelési profilt még a mezőgazdaság követelményei miatt ki kell egészíteni. A zöldségféléknek igen nagy a tápanyagigénye. Ez azzal a követelménnyel vár, hogy gondoskodni kell a növények megfelelő vetésforgóban történő termesztéséről, ami azt jelenti, hogy a szükséges terület 20-40%-án takarmány vagy gabonaféléket kell termesztetni. A nagy tápanyagigény azonban erős trágyázást is tesz szükségessé, amit csak fejlett állattenyésztéssel lehet kielégíteni és így a takarmány és szalmaszükséglet fedezése újabb jelentős területeket kíván.

Ez azonban azzal jár, hogy az övezet némi részt vesz a város hus és kenyérellátásában is.

Az övezet változatos termelési profillal rendelkezik, ami egyuttal biztosítja a mezőgazdasági munkacrő egyenletesebb foglalkoztatottságát is. Az ellátóövezet profilját azonban éppen a mezőgazdasági munkacrővel kapcsolatban kell kiegészíteni, mert meg kell termelnie ezek teljes élelmiszorszükségletét is. Ezeket a megállapításokat alátámasztják a Budapest körüli 30 km-es övezetre vonatkozó adatok:

A bővített terület százalékos megoszlása /1936/.

Megnevezés	Magyarországon	30 km övezetben	Budaposton
buza	30.0	17.2	5.5
egyéb gabona	24.4	31.5	19.2
tongori	20.7	19.3	21.5
száraz hüvelyes	0.9	0.5	0.2
burgonya	5.4	7.8	7.3
zöldségfélék	0.6	2.7	14.5
takarmánynövények	15.0	18.0	27.0
egyéb	3.0	3.0	4.8

A terület 70%-át elfoglaló gabonafélék mellett tehát egészen eltörpül a zöldségfélék területe, amely mégis fővonását adja a 30 km-es övezetnek.

3./ A fogyasztási fejadagok.

Az övezet nagysága a rendeltetés elvi körvonalozása után a fogyasztási mennyiségek függvénye. A fejadagok meghatározásánál figyelembe kell venni a lakosság kor-, nem és foglalkozás szerinti tagozódását, mert ezeknek más és más az élelmiszorszükséglete mennyiségileg és minőségileg is. Ez a pontos módszer azonban nem viheto keresztül jelenleg, mert olyan finom bontásban, ahogy nekünk kellene, nem ismerjük a szükségleteket, legfeljebb a globális mennyiségek ismeretesek.

A továbbiakban tehát fogyasztási fejadag alatt az egy főre eső átlagos fogyasztást értjük.

A fogyasztási fejadagok meghatározásánál az ötéves törv. előirányzatát vettük alapul. E szerint az egy főre eső fogyasztást az 1949 évi színvonalról 1954-re a tejipar termékeiből 56%-kal, gyümölcs és főzelékfélékből 59%-kal, zsiradékból 25%-kal kell növelni.

Ennek alapján az évi fogyasztási fejadagot globálisan a következő mennyiségekben állapíthatjuk meg:

Zöldség-főzelékfélékből: 130 kg, burgonya: 100 kg, gyümölcs: 80 kg, tej 130 l, marha-sertés-borjúhús: 46.5 kg.

Ezek a mennyiségek jól megegyeznek a szovjet irányadatokkal. Moszkvára vonatkozólag Levesenko a következő fogyasztási fejadagokat közli: zöldség-főzelék: 135 kg, burgonya: 150 kg, friss gyümölcs 80 kg, hus-zsir: 60 kg, teljes tej: 150 l. /Levesenko: Városok tervezése.../.

Ezekből a globális mennyiségekből a részletes fejadagokat a budapesti fogyasztás alapján határozhatjuk meg. Mindenekelőtt tisztában kell lennünk azzal, hogy ebben a kérdésben elméleti alapokra nem támaszkodhatunk, csakis valamely elérhető statisztikai adatból indulhatunk ki. Az élelmisz. fogyasztásról a nekünk szükséges részletességgel egyedül Budapestre vonatkozóan történtek felvételek. A budapesti viszonyok általánosítása ellen többféle észrevételt lehet felhozni, megvannak azonban az előnyei is. Budapest volt aránylag a legjobban ellátott városunk mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt. Fogyasztási viszonyait ennek ismerjük legjobban, és mint a vizsgálatok megerősítik, az itteni fogyasztás még mindig eléggé megfelel az általános magyar táplálkozási szokásoknak. /Ezzel a kérdéssel Györkös Erzsébet foglalkozott: Budapest élelmiszorrellátása földrajzi megvilágításban c. id. cikkében/. A fenti globális élelmiszor-mennyi-

sőgeket az egyes zöldség-gyümölcsfélék szerint tehát aszerint bontjuk fel, amilyen százalékos arányban ezek a termékek /saláta, hagyma, káposzta, stb./ a budapesti fogyasztásban szerepeltek.

A részletes mennyiségeket táblázatban mutatjuk be. A számítások egyszerűsítése végett 1000 főből álló fogyasztási egységre számítottuk az értékeket. A táblázatok feltüntetik az ismert budapesti fogyasztási adagokat, ezek százalékos megoszlását és az ennek alapján adódó felemelt fejátlagokat.

A./ Zöldség-főzelékfélék részletes fogyasztási fejátlagai:
1000 főre.

Megnevezés	1000 fő fogyasztása az 1936-38-as évek átlagában q	Százalékos megoszlás	A tervbevett 130 kg-os fo- gyasztás mellett q
Fejoskáposzta	143.4	14.48	188.24
Vöröskáposzta	1.00	0.10	1.30
Kelkáposzta	46.50	4.69	60.97
Kalaráb	32.10	3.24	42.12
Karfiol	32.40	3.27	42.51
Bimbóskel	-	-	-
Cókla	6.40	0.65	8.45
Sárgarépa	58.9	5.95	77.35
Petrezselyem	83.9	8.47	110.11
Zeller	6.10	0.62	8.06
Feketegyökér	-	-	-
Pasztinák	-	-	-
Retek	13.3	1.34	17.42
Vöröshagyma	91.5	9.24	120.12
Fokhagyma	4.5	0.45	5.85
Zöldhagyma	5.4	0.54	7.02
Uborka	40.6	4.10	53.30
Tök	59.4	5.99	77.87
Sütőtök	15.7	1.59	20.67
Paprika	73.1	7.38	95.94
Tojás-gyümölcs	-	-	-
Paradicsom	90.9	9.18	119.34
Zöldborsó	47.2	4.77	62.01
Zöldbab	31.9	3.22	41.86
Csemegekukorica	37.5	3.79	49.27
Fejessaláta	44.2	4.46	57.98
Spenót	14.5	1.46	18.98
Kapor	-	-	-
Spárga	2.9	0.29	3.77
Torma	2.8	0.28	3.64
Sóska	4.1	0.41	5.33
Zöldség és főzelékfélék összesen:	990.2	100.00	1.300.-- q
Burgonya:	1.600.--		1.000.-- II

B./ Részletes gyümölcsfogyasztási mennyiségek 1000 főre számítva:

Megnevezés	1000 fő fogyasztása az 1936-38-as évek átlagában	Százalékos megoszlás	A kívánatos 80 kg-os fogyasztás esetén.
	q		q
Alma	121.6	18.8	150
Körte	25.8	4.0	32
birs, naspolya	1.1	0.20	1.5
sárgabarack	29.6	4.6	37
Őszibarack	36.5	5.7	45
Szilva	28.8	4.5	36
Cseresznye	43.3	6.7	51
Meggy	6.3	1.0	8
Szőlő	123.9	19.3	152
Ribizke, egres	6.1	0.9	7.2
Eper, szamóca	25.5	4.0	32
Málna	6.6	1.0	8
Dinnye	186.7	29.0	230
Gyümölcs összesen:	641.8	100.-	800.0

A zöldség-gyümölcs ellátás területszükséglete.

A fogyasztási fejadagok meghatározása után a termésátlagok segítségével állapíthatjuk meg a területszükségletet. Kézenfekvő volna az országos termésátlagokat alapul venni; ha azonban meggondoljuk azt, hogy az országos átlagok igen különböző színvonalu termelés eredményeiből adódnak össze, viszont az övezetben magasabb színvonalu termelést kell feltételeznünk, s ahol csak mód van rá, öntözéses kulturát, erről a módszerről le kell mondanunk. Különösen a gyümölcsökre vonatkozó országos termésátlagok rendkívül alacsonyak, mert gyümölcstermelésünk kevés kivételtől eltekintve, rendkívül alacsony színvonalu volt, e mellett - mivel zárt telepítésű gyümölcsös kevés volt az országban - a termésátlagok inkább becslés jellegűeknek tekinthetők csupán.

A zöldség-főzelékfélék számításba vehető termésátlagaira azonban igen eltérő adatokat találunk a különböző szerzőknél, mi a továbbiakban Hegedüs Tibor - Korodi László - Tarjányi Ferenc, stb.: Zöldségtermelés tan /H.n.1951./ c. könyve alapján végezzük számításainkat.

A területszükséglet megállapításánál figyelembe kell venni azonban azokat a szempontokat is, amiket az övezet rendeltetésével, termelési profiljával kapcsolatban alakítottunk ki, t.i., hogy az övezetnek elsősorban a szállítást nem tűrő cikkeket kell megtermelnie. Ezeket a szempontokat mennyiségileg kell most kiértékelnünk.

Első tájékozásképen vizsgáljuk meg Budapest élelmezésében a 30 km-es övezetnek és Budapest saját termelésének szerepét. A rendelkezésre álló adatok a következő képet mutatják:

Zöldségfélék	a 30 km-es övezet szerepe a város élelmezésében	Budapest	Együtt
	%	%	%
Paradicsom		89.3	89.3
Karfiol	17.9	74.7	92.6
Spárga		63.4	63.4
Főzötök	10.7	57.5	68.2
Uborka		57.2	57.2
Zöldborsó		50.4	50.4
Zöldbab		42.7	42.7
Kalarábé	40	35.7	75.7
Kelkáposzta	31.3	34.5	65.8
Gyökérzöldség			
sárgarépa	50.1	31.3	50-60
petrozselyem	24.1		
Fejessaláta	20.7	24.7	45.4
Paraj és sóska	19.7	17.0	36.7
Burgonya		13.5	13.5
Zöldpaprika		10.9	10.9
Hagyma		1.8	1.8
Zöldhagyma	36.7		36.7
Csenegokukorica	40.0		40.0
Retek	33.7		33.7
Cékla	22.5		22.5

/A budapesti adatokat Nagy Sarolta: Budapest önellátása c. cikke alapján vettük. Stat.Ért.1939.évf.áprilisi szám. Az öllátottságot részesezését: Piackutatási munkálatok II.Stat.Közl.84. k.3.sz. 13.stb. oldal/.

Ha a teljes adatsor rendelkezésünkre állana, valószínűnek látszik, hogy az együttes termelés a fogyasztás 30%-át minden cikkből fedezte volna. A szükségletek 30-90%-át tehát a 30 km-es övezeten belül termelik meg.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a 30 km-es övezet nem azonos a tényleges ellátóterülettel, amelynek ebből kiágazó nyulványai vannak - úgyhogy az újabb rendelkezések 50 km-es sugaru területet határoztak meg - feltehető, hogy az öllátottság alsó határát 50%-ra fel lehet emelni.

Ezek szerint a zöldség- és főzelékfélék fogyasztását 50-100%-ban az ellátóövezet fedezi. Vannak tehát olyan élelmiszerek, amelyek termelése teljesen a fogyasztópiachoz kötött, vannak olyanok, amelyek nem jellegzetes termékei az övezetnek, de természetesen itt is termelődnek, a szükségletok 50%-áig, és vannak olyanok, amelyek e között a két határ között elégitik ki a fogyasztást. Ezekre a növényekre 75%-os termelési határt állapíthatunk meg globálisan.

Meg kell mondanunk, hogy a termékeket ezekbe a kategóriákba csak fenntartásokkal lehet besorolni, mert természetesen olyan helyeken, ahol valamilyen speciális mezőgazdasági kultúra alakul ki, az a besorolás egészen másképpen alakul /Győrnél a káposzta, Makónál a hagyma feltétlenül az első kategóriába kerülnek, holott ezek nem jellegzetes övezetbeli növények/.

Az elmohdottak alapján a zöldségellátás területszükséglete a következőképpen alakul:

Megnevezés	Az ellátottság mértéke %	1000 fő fogyasztása az optimális 130-kg-os fejadag esetén. q	Az ellátott-sági mérték figyelembe-vételével q	Termés-átlag q/kh	Terület-szükséglet k. hold
Retek	100	17.42	17.42	40	0.44
Zöldborsó	100	62.61	62.61	18	3.45
Zöldbab	100	41.86	41.86	27.5	1.52
Paradicsom	100	119.34	119.34	117.5	1.02
Uborka	100	53.30	53.30	50	1.07
Karfiol	100	42.51	42.51	80	0.53
Főzőtök	100	77.87	77.87	160	0.48
Sütőtök	100	20.67	20.67		
Csemegoku- korica	100	49.27	49.27	60	0.85
Spárga	75	3.77	2.84	30	0.09
Kelkáposzta	75	60.97	46.00	77.50	0.59
Kálarábé	75	42.12	31.60	73.3	0.43
Zöldpaprika	75	95.94	72.00	70.0	1.36
Fojszaláta	75	57.98	43.50	60	0.73
Prraj	75	18.98	14.20	30	0.47
Sóska	75	5.33	3.86	60	0.06
Hagymafélék	50	132.99	66.49	60	1.10
Cékla	50	8.45	4.22	40	0.16
Fojszaláposzta	50	188.24	94.12	110	0.85
Vöröskáposz- ta	50	1.30	0.65	100	0.006
Sárgarépa	50	77.35	38.67	60	0.64
Petrozselyem	50	110.11	55.55	60	0.93
Zeller	50	8.06	4.03	80	0.05
Torma	50	3.64	1.82	50	0.036
Burgonya	50	1.000.00	500.00	100	5.00
		1.300.00			21.832

A burgonya-termő terület leszámításával tehát a tiszta zöldség-főzeléktermő terület 16.832 kat.hold, illetve teljes ellátottság esetén 21 kat.hold.

A gyümölcsellátás területszükségletét hasonló módon állapítjuk meg. A gyümölcstermelésnél alapulvehető termésátlagok meghatározásának nehézségeire már előbb is utaltunk. Fokozza a nehézségeket az a körülmény, hogy itt nem egyéves növényekről van szó, a gyümölcsfák terméshozama nemcsak a jó vagy rossz évek szerint változik, hanem a fák életszakasza szerint is és a területi számitásoknál a faállomány megújításával kapcsolatos területigényre is gondolni kell.

Kiindulásul a gyümölcsfáknak várható termésmennyiséget kell ismernünk. Ezek a terméseredmények azonban úgy számítandók, hogy az egyes termésszakaszokban várható össztermések összegét osztjuk a fa életkorával, hogy így a gyengébb és teljes termő életszakaszok időtartamuknak megfelelően legyenek a termésátlagokban reprezentálva. Ezután meg kell állapítanunk, hogy a különböző gyümölcsfákból területegységenként /1 kat.hold/ hány fa telepíthető.

Táblázatunkban feltüntetett termésmennyiségekhez ezeket a számitásokat Mohácsy Mátyás: A gyümölcstermesztés kézikönyve c.műve alapján végeztük.

Külön kell szólnunk a szőlőtermelés kérdéséről. A szőlő egyre nagyobb szerepet játszik újabban az étkezésben. 1930 és 1949 között a fogyasztási célra felhasznált szőlőmennyiség több mint kétszeresére emelkedett. Míg 1936-39 közötti évek átlagában a termés 10%-a került csak gyümölcsként fogyasztásra, addig 1945 és 49 között már a termés 18%-a került gyümölcsként piacra. Az ellátóövezetben termelt szőlőnek azonban jóval nagyobb részét vehetjük ilyen célra használhatónak. Az 1949-es szüreti statisztika megyei eredményeiből kiemelve azoknak a megyéknek adatait, amelyekből jelentős fogyasztás történt, Pest megye szőlőtermésének 34,5%-a, Heves-megyében 29,5%-a került étkezési szőlőként piacra.^x Számítva a piacon kívüli fogyasztással és azzal a körülménnyel, hogy a megyei eredmények kedvezőtlen értékesítési lehetőségekkel rendelkező területeket is magukban foglalják, az ellátóövezetben a termés 50%-ának fogyasztásával számolhatunk. Mivel gondozott szőlőben kat.holdanként 18-20 hl borterméssel átlagosan számolhatunk, 25-28 mázsás szőlőtermésekkel reális átlagokat adunk meg. Így étkezésre 1 kat. holdra 13-14 q szőlő kerül.^{xx} Ez még mindig kétszerese az országos termésátlagnak /kat.holdanként 7.5 q/.

x. Az 1949 évi szőlőgazdasági és szüreti statisztika. Stat.Szemle 1950. XXVIII. évf. 1-2. sz. 73. p./.

xx. 1 q szőlőt 0.7 hl bornak számítva.

Ahhoz, hogy a gyümölcsemlátó terület nagyságát meghatározhassuk, a termésátlagok mellett az övezet feladatát is figyelembe kell vennünk ebben a vonatkozásban is. Itt is első sorban a szállíthatóságra kell alapoznunk megállapításainkat, azonban igen nagy sullyal esnek latba a helyi termelési lehetőségek is. Az őszibarack, szemóca, málna, ribizko, igen kényesek a rázásra, a meggy és cseresznye, aránylag könnyen romlanak, a szőlő szállítása is nehéz. Ezzel szemben az alma, körte, dinnye nem ilyen érzékenyek a szállítás iránt. A dió, mandula,ogyoró az övezetben termelendő gyümölcsök közül teljesen kihagyhatók. Azonban az őszibarack termesztési feltételei olyan speciálisak, hogy nem valószínű, hogy mindenütt érdemes a termelése. Az ellátottság mértékéhez a gyümölcsemlátásnál is azokat a kategóriákat használjuk, amiket a zöldség ellátással kapcsolatban kidolgoztunk és ennek alapján a gyümölcsemlátás területsszükségletét a következő táblázatban foglaljuk össze - itt is, hogy túlságosan kis területnézeteket elkerüljünk, 1000 főre számítva:

Megnevezés.	1000 fő évi fogyasztási mennyisége q	Termésátlag q/kat.hold.	Az ellátottság kívánatos mértéke. %	Szükséges termőterület kat.hold.	
				Teljes ellátás esetén	A jelzett ellátás esetén.
Alma	112	32	50	3.5	1.75
Körte	24	70	50	0.35	0.18
Szilva	27	27-53	75	0.5-1	0.35-0.75
Cseresznye	38	15-20	75	1.8-2.5	1.35-1.9
Meggy	6	22	75	0.27	0.2
Őszibarack	34	40-80	50	0.85-0.425	0.64-0.32
Kajszinbarack	28	20	75	1.4	1.05
Ribizke	5.4	50-70	100	0.09	0.09
Köszméte	5.4	40-60	100		
Szamóca	24	34	100	0.7	0.7
Málna	6	19	100	0.315	0.315
Szőlő	114	13-14	100	8-9	8-9
Dinnye	172	100	50	1.72	0.86
				19.07-21.7	15.2-17.4
				kat.hold	kat.hold

Összefoglalva a zöldség és gyümölcsemlátásra vonatkozó területi számításainkat, 1000 főre 16.8 kat.hold = 9.7 ha zöldségterület és 15-17 kat.hold = 9-10 ha gyümölcsterület szükséges.

Amint azonban jeleztük, ezek az egész területnek csak kis részét adják, a terület legnagyobb részét a takarmány és gabonafélék foglalják le. Hogy ezek nagyságát meghatározhassuk, meg kell vizsgálnunk az állati termékekkel való ellátás problémáját.

5. Az állati termékekkel való ellátás kérdése.

a./ Tej.

Az övezet feladatának vizsgálatakor már említettük, hogy a friss tejjel való ellátás teljesen az övezet feladata. A tejfogyasztás fejadagját évi 130 literben állapítottuk meg.

A tejtermelésre vonatkozóan az ötéves terv előírásait vetjük alapul. Perspektivikusan tehenenként évi 2100 litert lehet számítani.^x Évi 130 literes fogyasztás mellett eszerint egy tehén 16 ember ellátását fedezi. Ily módon 1000 ember tejellátásához 65 tehén szükséges. Számítva azonban a borjuneveléssel járó tejelvonásra /egy borju felneveléséhez kb. 60 liter teljes tej és 160 liter főlözött tej szükséges/, legalább 70-80 tehénnel kell számolnunk.

b./ Marha-borjúhús.

Az évi 46.5 kg fejenkénti husadag 17.4%-a marhahús, 11.0%-a borjúhús a budapesti adatok szerint. 1000 emberre tehát 80.6 q marhahúst és 51.2 q borjúhúst kell számítanunk.

Husellátás szempontjából az állatoknak csak az u.n. vágósulya vehető figyelembe, ami az élősulynak 50-60%-a.^{xx} /Vágósuly a lenyuzott állat belsőrészeiktől megfosztott törzse, fej és - a csánktól lefelé - lábak nélkül/.

A felnőtt szarvasmarha vágósulya átlagosan 270 kg-ra tehető, borjaknál 40 kg, míg a növekedő állatoknál 184 kg-os átlagos vágósúlyt vehetünk.^{xxx}

A husszükséglet biztosítására szolgáló területet azonban csak akkor tudjuk meghatározni, ha tudjuk, hogy az övezetnek milyen mértékben kell fedeznie a szükségletet. Véleményünk szerint ezt a mértéket elsősorban a tejellátás szabja meg. Ujlaki Nagy Árpád idézett könyve szerint országosan évente a tehének 13%-a kerül levágásra. Ez azt jelenti, hogy a tejellátáshoz szükséges 70-80 darabból kb. 10 darabnak a husára számíthatunk. A 270 kg-os vágósúly alapján ez 2.700 kg húst jelent, s ha a fejenkénti szükséglet 8 kg, akkor ez a mennyiség kb. 330 ember ellátását fedezi.

x. Ötéves tervünk: békoterv. Népművelési Minisztérium kiadv. H.n.1951.110 p. 70.p.

xx. Ujlaki Nagy Árpád: Élelmiszertermelésünk és ellátásunk. Budapest.1943.dr.Lénárd Tibor: Huskitermelési arányszámok. Statisztikai Értesítő,1939.junius. 126.p.

xxx. Ujlaki Nagy Árpád i.m. 71.p.

Az ötéves törv. adatai szerint 100 tehén után 80 borjuszaporulatra lehet számítani. A tejellátáshoz szükséges állomány után így 60 borjút várhatunk. Ujlaki Nagy említett adatai szerint a borjuállomány 50%-a kerül levágásra és, ha a borjak vágósulya az előbbieik szerint 40 kg, 30 borju 1,200 kilogramm húst szolgáltat. Ez 5.7 kg-os fejenkénti fogyasztás mellett 210 ember szükségletét fedezi.

A tejtermeléshez szükséges állatállomány tehát a borju-és marhahúszükséglet 20-30%-át egymaga biztosítja.

Ez az arány némileg alacsony. Országos viszonylatban a szarvasmarhaállomány kb. a fele tehén, a többi növendékmarha, ökör, stb. Ezek szerint az állomány létszámát 150-160-ban állapíthatjuk meg, melyből mintegy 100 a felnőtt állat, a többi növendékmarha. Így azonban a húsellátás mértéke is növekedik és eléri a szükséglet 50%-át. Véleményünk szerint ez elfogadható eredmény.

Az ellátóövezet területének el kell tartania ezt az állatállományt. Az állattenyésztés területszükséglete pontosan meghatározható, függ a takarmányozás rendszerétől és lehetőségeitől. A kérdés - tapasztalatunk szerint - nincs még kellőképpen kidolgozva. Mivel egy tehén tartásához adataink szerint 2.1 kat.hold szükséges,^x a 100 felnőtt állat után 210 holdat, a növendékállatokkal együtt koronként 280 holdat számíthatunk.

Ennek a területnek kb. a fele zöldtakarmányt terem, 30%-a rét, 18%-án szomestakarmány, 8%-án takarmányrépa van.

c./ Sörtéshus.

A húsfogyasztás legnagyobb részét a sörtéshus fedezi a budapesti adatok szerint. A 46.5 kg-os évi főjadag 47%-át, koronként 22 kg-ot a sörtéshus szolgáltatja. 1000 ember sörtéshúszükséglete tehát 220 q. A sörtések vágósulya az élősúly 85%-ára tehető az előbbi források szerint, ennek azonban egy része zsír.

A hus és zsírszolgáltatás arányának megállapításánál abból indulhatunk ki, hogy a múltban az akkori 17-20%-os hus-sörtésarány mellett a vágósúly 40%-át vették átlagosan husnak. Az állattenyésztési törv. szerint azonban a hússörtések arányának jelentősen növekednie kell, el kell érnie az állatlétszám 40%-át. Ennek alapján joggal feltételezhetjük, hogy

^x Hortolendy Gábor: A táplálkozási igények hatása a nemzetgazdaságra. Magyar Gazdák Szemléje, 1939. XLIV. évf. 298. p.

átlagosan a vágásra került állatok összvágósulya 50%-ban húst szolgáltat. A 220 q sertéshuszukségletet tehát 440 q vágósulyu állomány tudja kielégíteni.

Ha azzal számolunk, hogy az övezet sertéstenyésztésének célkitűzése a husipárnak legmegfelelőbb 160-180 kg súlyu sertések előállítására, ezeknek 85%-os vágósulya 140-150 kg, vagyis kb. 300 sertés szükséges a husellátáshoz. A sertéstenyésztésnek tehát pótolnia kell ezt a veszteséget. Az állattenyésztési terv szerint egy kocára évenként átlagosan 10 malacot számíthatunk, a fogyatéék pótlására ezek szerint 30 kocára van szükség. A 330 sertés felneveléséhez szükséges terület meghatározása ismét nehézségekbe ütközik, mi egy sertésre 0.23 kat.holdat számítottunk.^x Ily módon 76 kat.hold = 44 ha/ a területszükséglet.

Nyilvánvaló azonban, hogy az övezetnek nem lehet feladata a teljes sertéshuszukséglet fedezése. A sertés ugyanis egyrészt a kukorica- árpa-termő területek jellegzetes állata és csak részben tartják a fogyasztópiacok közelében, ahol viszont az ellátáshoz nagymennyiségű olcsó moslék áll rendelkezésre. Figyelembe kell venni azt is, hogy nagyobb távolságra való szállítás esetén jelentős súlyvesztés lép fel, ami elérheti az 5-6%-ot is. Ez 300 db -nál 27 q-át jelent, vagyis a szükséglet több mint 10%-át. E mellett elhullási veszteség is fenyeget.

Ezek a körülmények arra mutatnak, hogy a sertéshusellátásnál is az övezet részeseződését 50%-ban állapítsuk meg, tehát 1000 ember sertéshusellátásához az övezetben 22 hektárnyi területet kell biztosítani.

d./ Baromfihus.

Bár a baromfihus a huszukséglet fedezésében jelentős szerepet játszik /Budapeston a fogyasztás 25%-át tette ki/, mivel a baromfi jellegzetesen a gabonatermő területek állata, úgy véljük, hogy az övezet profiljából kiesik. Amennyiben - természetesen - bizonyos baromfiállomány nevelése szükséges, külön jelentősebb területet nem igényel.

x x x

Eddigi eredményeinket még ki kell egészíteni bizonyos további igények kielégítésével. Az eddigiek során csak az állatállomány takarmányozásával számoltunk. Az almozáshoz - és hogy elegendő trágyát szolgáltatassanak - nagymennyiségű szalmára van szükség. Egy számosállat évi alomszukséglete kb. 13 q szalma. Meg kell állapítanunk, hogy a számításba vett állatállomány hány számosállatnak felel meg.

x. A "Mezőgazdasági üzemek szervezése" c. könyv adatai alapján.

/Szamosállat az 500 kg élősulyu állat: 1 bika, 1 tehán, 1 ökör, 2 növendékmарha, 4 éven aluli borju, 5 öregsertés, 10 növendékser-tés, stb./.

Az 1000 főre számított területen az elmondottak szerint a kö-vetkező a helyzet. Van:

100 db. felnőtt szarvasmarha	=	100 szamosállat
50 " növendékállat	=	25 " "
165 " sertés /á 160 kg/	=	50 " "
		<hr/>
		175 szamosállat

Az összes alomszükséglet tehát 2300 q szalma. Ennek kb.10%-át megtermi a sertésellátásra számításba vett terület, további 20 százalékat a szarvasmarhákra számított terület, 1600 q szalma terméséről is gondoskodni kell. Ez a mennyiség kb. 70 kat.hol-dat /= 40 ha/ igényel /1 hold buza 20 q, egy hold rozs 24 qzal-mát terem/.

Ez a terület a kenyérgabonaszükséglet egy részét is megtermi.

Összefoglalva az eddigi vizsgálatokat, a következő mérleg a-dódik:

1000 fő ellátásához szükséges terület:

Ellátottság	Zöldség-főzelék	Burgonya	Gyümölcs	Szőlő
A felvett ellátási mérték szerint	16.8 kat.hold= =9.7 ha	5 kat.h. = 2.9 ha	8.4 kat.h. 4.8 ha	9 kat.h. 5.2 ha
Teljes el-látottság mellett	21 kat.hold= 12.5 ha	10 kat.h. = 5.7 ha	12.7 kat.h. =7.3 ha	9 kat.h. 5.2 ha

Ellátottság	Szarvasmarha ellátó területe	Sertés állomány területe	Egyéb terület	Együtt
A felvett ellátási mérték szerint	280 kat.hold = 160 ha	38 kat.hold =22 ha	50 kat.h. 40 ha	427 k.h. 944 ha
Teljes el-látottság mellett	560 kat. h. 320 ha	76 kat.hold =44 ha	140 kat.h. 80 ha	838.7 kat.h.= 480 ha.

12.374

A szarvasmarhaállomány ellátására szolgáló területből a korábbiak szerint 84 kat.hold réta, 134 kat.hold takarmány-termő terület, 50 kat.hold gabona, 22,5 kat.hold répa. A sertésállomány ellátására szolgáló területből kb. 10 holdon gabona terem.

Ezeket az eredményeket meg kell vizsgálni a mezőgazdasági termelés szempontjából. Mezőgazdasági üzemtanok szerint belterjes gazdálkodás esetén 1 számosállatra 1-1.7 ha jut. Az állattenyésztési terv előírja, hogy az állami gazdaságokban 1 számosállatra 1.4 ha területnek kell esnie. Adataink szerint 1 számosállatra 1.4 ha jut a számított területen.

Ez az arány mindenképp a trágyázás szempontjából fontos. Bár az arány megfelelőnek látszik, tekintettel a zöldségtermelés nagy trágyaszükségletére, bizonyos hiánnyal ezen a téren még mindig számolhatunk. Eppen ezért rendkívül fontos a városi hulladékok és városi szennyvíz felhasználása a mezőgazdasági termelés céljaira.

6. Az ellátóövezet munkaerősükséglete és ellátóterülete.

Az ellátóövezet méretezésénél nem elegendő a terület biztosítása, meg kell vizsgálni a munkaerősükséglet kérdését is. Ha nincs elég munkaerő, akkor az övezettel kapcsolatos legpontosabb területszámítások is csődöt mondanak, mert nem tudjuk az előirányzott terméseredményeket elérni. E mellett a területszükségletnél tekintettel kell lenni a mezőgazdasági népesség ellátására is, a város ellátásához szükséges terület kijelölése nem lehet a mezőgazdasági dolgozók ellátásának rovására. Az ellátóövezet méretezésénél ezt a kérdést rendszerint el szokták hanyagolni.

Ide vonatkozó számításaink ugyan csak becslés jellegűek, a probléma egészének vizsgálata céljából mégis közöljük őket. Bár a terület rendeltetése a korábbiak szerint eléggé tisztán áll előttünk, mégis, mivel az elvégzendő munkák időbeli megoszlásáról nem álltak elég részletes és pontos adatok rendelkezésünkre, az aprólékos kidolgozásról lemondunk és Mészáros István^x legújabbán végzett számításait vettük alapul.

Mészáros szerint 1 kat.hold szántóra 16.4, kertre 103.8, szőlőre 110.0, rétre 10.0 munkanap esik egy évben. Ezek szerint az

^x Mészáros István: A mezőgazdasági termelés munkaerősükséglete. Statisztikai Szemle, 1952, áprilisi szám. 288. p.

1000 főnyi ellátóterület évi munkaerőszükséglete a következő:

Művelési ág	Terület kat.hold	Évi munkanapok száma
Szántó /takarmány, gabona, burgonya/	310	5.100
Kert /zöldség-gyümölcs/	25.2	2.616
Szőlő	9.0	990
Rét	83	830

A munkaerőszükséglet azonban nem egyenletesen oszlik meg az év folyamán. A globális szükségletet havonként kell részletezni, hogy a jelentkező munkacsúcsok figyelembevételével állapíthassuk meg a munkaerőt. Mészáros adatai szerint ez a következőképpen alakul:

Művelési ágak	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
<u>Szántóterület</u>								
munkaerőszüks. %-os megoszl.:	2.6	4.6	8.2	15.1	23.0	12.7	16.8	17.0
szüks.munka- nap	132	235	420	770	1170	650	860	870
szüks.munkaerő	5.3	9.4	16.8	31	47	26	34	35
<u>Kert/zöldség- gyümölcs/</u>								
munkaerőszüks. %-os megoszl.:	13.8	25.9	15.0	13.0	12.9	10.9	8.5	
szüks.munka- nap	361	680	394	340	339	285	222	
szüks.munkaerő	14.4	27	15.7	13.6	13.6	11.4	8.9	
<u>Szőlő</u>								
munkaerőszüks. %-os megoszl.	7.1	22.4	17.3	6.1	13.3	10.3	11.3	12.2
szüks.munka- nap	70	221	171	60	132	102	112	121
szüks.munkaerő	5.6	10.8	6.8	2.4	5.3	4.1	4.5	4.8
<u>Rét</u>								
munkaerőszüks. %-os megoszl.	1.8	5.6	45.8			23.4	23.4	
szüks.munkanap	15	47	380			194	194	
szüks.munkaerő	0.6	1.9	15.2			7.8	7.8	
Havimunkaerőszüks.	25.3	47.8	41.2	62.2	65.9	49.3	55.2	39.8

Szükséges munkaerő a júliusi munkaerőcsúcs idején: 66 fő.

Ha a juliusi munkacsucs dolgozó létszámához hozzáadjuk a munkahely megközelítésére és a munkahely változtatáshoz szükséges időt /kb. 20%/, valamint az állatállomány gondozásához szükséges munkaerőt, az összes munkaerőszükségletet 90-95-ra becsülhetjük. Az ellátás céljából azonban ezek eltartottjait is számítanunk kell és így a mezőgazdasági népesség létszámát 180-190-re tehetjük.

A mezőgazdasági népesség részére azonban teljes ellátottságot kell biztosítanunk. Egy főre az előbbiek szerint 0.84 kat.holdat kell számítanunk, 190 embernek tehát 160 kat.holdat. Ez a terület azonban újabb munkaerőt kíván, ezek eltartására ismét terület kell és így tovább. A város ellátóterületét tehát további másod-, harmad, stb. rangú területek egészítik ki. Mekkora ezek összterülete?

Ha meghatározzuk az egy városi ember ellátásához szükséges területet / t_v /, ennek munkaerőszükségletét / c /, egy mezőgazdasági dolgozó ellátásához szükséges területet / t_m / és ennek munkaerőszükségletét / c_m /, akkor konvergens mértani sor formájában fejezhetjük ki a terület és munkaerőszükséglet képletét.

A terület a következő képlettel számítható ki:

$$Nt_v + \frac{N \cdot t_v \cdot c \cdot t_m}{1 - c_m \cdot t_m}$$

A munkaerőszükséglet pedig:

$$\frac{N \cdot t_v \cdot c}{1 - t_m \cdot c_m}$$

Megadva a munkaerőszámítások alapján a szükséges értékeket / $t_v = 0.427$, $c = 0.44$, $t_m = 0.84$, $c_m = 0.36$, $N = 1000$ /.

1000 fő után az ellátóövezet területét 652 kat.hold = 375 ha-ban állapítjuk meg, mezőgazdasági munkaerőszükségletét pedig 270 főben /eltartottakkal együtt/.

Az övezet mezőgazdasági népsűrűsége tehát $\frac{270}{3,75}$ /, km-ként 72. Ez megegyezik Szombathely ellátóövezetének tekinthető terület mezőgazdasági népsűrűségével /72 fő, - egyéb dunántúli városoknál: Pápa: 58.9, Kaposvár: 56.7, Győr: 64.4, Zalaegerszeg: 116/.

Ezeknél a számításoknál természetesen nem vehettük figyelembe az ellátóövezet nem mezőgazdasági népességét, akiknek szintén teljes ellátást kell biztosítanunk. Ezek száma teljesen a helyi viszonyoktól függ. Ezek figyelembevételével a képlet a következőképpen módosul:

$$\text{Terület} = N.t_v + \frac{N.t_v.c.t_m + E.t_m}{1 - c.m.t_m}, \text{ a munkaerő} = \frac{N.t_v.c + E.t_m.c_m}{1 - c.m.t_m}$$

ahol E az övezet nem mezőgazdasági népessége.

Munkaerőszámításunkat az országos átlagokra alapoztuk, tehát olyan gépi felszerelésre, olyan termelési módszerekre, amelyek az ország mezőgazdaságát általában jellemzik. Ha azonban - ami joggal feltételezhető - az ellátóövezetben ennél magasabb színvonalu a termelés, nagyobbfoku a gépesítettség, akkor a kiegészítő területek jelentősen csökkennek. A gépek által olyan munkaerő kapcsolódik be a termelésbe, amelynek nincsenek ellátóterületi igényei, s ez az egész láncolaton végigfutó csökkentő hatást gyakorol. Különösen az övezet külterjesebb művelési ágiban érezteti ezt a hatását. A mezőgazdasági üzemek tervszerű átszervezése, a termelőszövetkezetek kiépülése az övezetben ezt a követelményt meg is valósítja.

Ugyancsak csökkentőleg hat a területre az a körülmény, hogy a város lakóterületének egy része kertgazdasági célokra felhasználható. A családirházas övezet kertjői lakóik zöldség-gyümölcs-ellátásában komoly szerepet játszanak. A családirházas övezet kisvárosoknál /10-25.000 lakos/ a lakóterület 25-30%-át teszi ki, középvárosoknál /25-100.000 lakos/ 20-25%-át, nagyvárosoknál /100.000-nél több lakos/ a lakóterület 10-20%-ára tehető. Bár a beépítettség csak 10-20%-os lehet ebben az övezetben, művelési célokra legfeljebb 60%-ára lehet számítani. Ezek az adatok természetesen csak a tervezett városokra érvényesek, meglévő településünkknél a helyi viszonyok veendőek figyelembe.

7. Összefoglalás és gyakorlati alkalmazás.

Vizsgálataink eredményeit a különböző városnagyságokra alkalmazva táblázatban foglaljuk össze:

Város lélekszáma	A város közvetlen ellátóter. ha	Ebből a lakóterületre jut ha	Az övezet mezőgazd. népessége	Ezek ellátóterülete ha	Összes ellátóterület ha
10.000	2.440	24	2.700	1.310	3.725
20.000	4.880	48	5.400	2.620	7.452
30.000	7.320	40	8.100	3.930	11.210
40.000	9.760	50	10.800	5.420	14.950
50.000	12.000	63	13.500	6.550	18.487
60.000	14.640	76	16.200	7.860	22.484
70.000	17.080	89	18.900	9.170	26.081
80.000	19.520	101	21.600	10.480	29.399
90.000	21.960	114	24.300	11.790	33.676
100.000	24.400	127	27.000	13.100	36.973

12.374

Ez a táblázat alkalmat ad arra, hogy a gyakorlati használhatóság próbájaképpen - a magyar városokkal, illetve a 10.000-nél népesebb településekkel kapcsolatban feltegyük azt a kérdést, hogy mikor válik szükségessé az ellátóövezet kialakítása. Elvileg a felelet könnyű. Akkor, amikor a település lakossága annyira megnő, hogy a közigazgatási határok közötti terület már nem elegendő annak élelmezésére, vagy - a létszámnövekedéssel párhuzamosan, vagy anélkül - gazdasági szerepkörének változásával mezőgazdasági népességének százalékos aránya az összlakossághoz képest jelentéktelenné zsugorodik. A település mindkét esetben élelmezésileg a vidékre lesz utalva. A gyakorlati felelet azonban csak akkor adható meg, ha a két kritérium - vagy egyik - bekövetkezésének megállapításához megvan az eszközünk.

Mivel a 270 főnyi mezőgazdasági népesség az 1270-es létszám-nak 21%-a, azt a megállapítást tehetjük, hogy azok a városaink, amelyek lakossága 20-25%-ban mezőgazdasági foglalkozású és a lélekszámnak megfelelő művelt terület közigazgatási határain belül rendelkezésre áll, ellátottaknak tekinthetők. Azok a városaink, amelyeknek mezőgazdasági népessége 20%-nál kevesebb, vagy területük nem éri el a kívánt mértéket - illetve a két kritérium együtt jelentkezik - ellátás szempontjából kritikus helyzetben vannak és részletes helyi vizsgálatra szorul a kérdés rendezése.

Ebből a célból megvizsgáltuk 10.000-nél népesebb településeinket. Megállapítottuk a települések mezőgazdasági népességének százalékos arányát, közigazgatási területükön belül a művelt terület nagyságát és meghatároztuk a számításunk szerint szükséges ellátóterület nagyságát.

Városaink helyzetét az a vizsgálat érdekesen világítja meg. Vizsgált településeinknek kb. 70%-a saját területén és saját mezőgazdasági népességével biztosítani tudja lakossága élelmezését. Ez a magyar települések sajátos fejlődésében és multbeli erős agrárjellegében találja magyarázatát. Népesebb településeink túlnyomó része tehát az önellátás mértékén túl rendelkezik területtel és munkaerővel, és a helyett, hogy a vidék segítségére szorulna, még más területekre is tud adni feleslegéből. Ezzel sügg össze, hogy az ellátóövezet problémája a multban Budapest kivételével nem jelentkezett élesen.

Azokat a településeinket vizsgálva, amelyeknél területi- vagy munkaerőhiány okából az ellátóövezet létesítése szükségessé válik, a következő jellegzetes csoportokat állithatjuk össze:

1./ Meglepő, hogy egészen kis városaink között is vannak olyanok, amelyeknek - természetesen nem nagy terjedelmű - ellátóövezetre van szükségük. /Sárvár, Balassagyarmat, Sárvár mezőgazdasági népessége 17%, művelt területe: 4.937 kat.hold, szükséges: 5.100 kat.hold, Balassagyarmat adatai: 14.1%, 3.314 kat.hold, 5.100 kat.hold/.

2./ Vannak olyan településeink, amelyek valamely nagyobb település ellátóövezetének részei, noha maguk is más területek segítségére szorulnak. /Dunaharaszti, Gödöllő, Vecsés/. Ezek is mutatják, hogy milyen fontos az ellátóövezet nem-mezőgazdasági népességének figyelembevétele a méretezésnél. /Dunaharaszti mezőgazdasági népessége 11.7%, művelt területe: 4010 kat.hold, szükséges: 5100 kat.hold; Gödöllő adatai: 15.4%, 6371 kat.hold, ill. a szükséglet: 6120; Vecsésnél: 16.7%, 6773 kat.hold, a szükséglet: 6630 kat.hold/. Ezek részben a következő kategóriába is tartoznak.

3./ Vannak olyan településeink, amelyeknek területe kielégítő, de jelentős mezőgazdasági munkaerőhiány merül fel. /Monor -17.9%-, Hatvan - 16.7%-, Érd - 20.2% -, Mosonmagyaróvár -17.1%- Szolnok - 14.8%- és Nyiregyháza - 21.6% -, melynél a probléma éppen kialakulóban van. Amint látható, ezek egy része erősen ipari jellegű település, vagy valamely nagy ipari centrum közelében van és így az ipar munkaerő-elszívó hatása érvényesül. Másrésznél azonban az is magyarázatul szolgál, hogy a terület az általunk számítottnál kevésbé beltartásos van művelve - gondolunk Mosonmagyaróvár nagy hársági területeire, ahol egyébként az előbbi ok is fennáll.

4./ Más településeknél éppen fordítva: munkaerőfelesleg és területi hiány áll fenn /Eger mezőgazdasági népessége 30%, művelt területe 8.479 kat.hold 15.300 helyett, Gyöngyös mezőgazdasági népessége: 36.2%, művelt területe 5.483 kat.hold - 11.200 kat.hold helyett/. A munkaerőfelesleg természetesen látszólagos: itt az intenzív termelési ágak, a szőlő, gyümölcs, zöldségtermesztés az általunk méretezettnél jóval nagyobb arányú a kedvező természeti és közlekedési viszonyok folytán és így a munkaerőszükséglet is lényegesen nagyobb. A külterjesebb művelési ágak viszont, az általunk felvettnél kisebb jelentőségűek. Itt természetesen az ellátóövezet érdekében ezt a magaskulturájú termelést nem szabad szétbontani. Ezek a példák is mutatják, hogy adott esetben milyen körültekintően kell eljárni. Ezek a települések az előbbi kategóriába tartozókkal együtt ellátóövezetet igényelnek.

5./ Igazán városias jellegű településeink mind területileg, mind munkaerő szempontjából ellátóövezetre szorulnak /Sopron - 9.6%, 10.119 kat.hold, 17.850 kat.hold helyett, Szombathely -4.8%, 4.964 kat.hold, 20.400 kat.hold helyett-, Győr - 3.4%, 6978 kat.hold, 28.050 helyett-, Veszprém - 9.4%, 6546 kat.hold 9180 helyett-, Esztergom - 14.2%, 9476 kat.hold 10.200 helyett-, Pápa - 13.5%, 9165 kat.hold 10.710 helyett-, Kaposvár - 11%, 5248 kat.hold 16.830 helyett-, Pécs -4.7%, 7774 kat.hold 40.000 helyett-, Miskolc - 2.9%, 18.238 kat.hold 52.500 helyett/.

6./ Ipari városaink helyzete, ha csak saját területükre és munkacsoportjukra volnának utalva, valósággal katasztrofális volna. /Tatabánya - 3.95%, 7585 kat.hold 20.400 helyett-, Győr, Miskolc, Salgótarján - 1.6%, 2371 kat.hold 10.200 helyett-, Vác - 11.6%, 7673 kat.hold 10.719 helyett-, Ózd - 3.6%, 4034 kat.hold 12.240 helyett/. Ezeknél tűnik ki az ellátóövezet rendeltetése és fontossága legvilágosabban és legélesebben.

x

x x

Az eredmények azt mutatják, hogy a kidolgozott módszer elég érzékeny mérőeszköznek bizonyul és első, durva vizsgálatra a maga általánosságában is használható. Természetesen, amint a jellegzetesebb típusoknál is utaltunk rá, adott városok ellátóövezetének méretezésénél a helyi adottságok figyelembevételével az eredmények módosulnak. Ezek a módosító tényezők a következők lehetnek:

1./ A természeti és termelési viszonyok következtében a termésközvetlenek módosulnak és így az egy fő ellátásához szükséges terület változik.

2./ Az övezet profilja a természeti adottságok vagy a kialakult termelési irányok következtében módosul.

3./ A munkaerőszükséglet a fenti két tényező következtében szintén eltérő lesz.

Ahhoz azonban, hogy az ezek megállapításához szükséges vizsgálatokat el lehessen végezni, előre le kell határolni a vizsgálandó területet. Dolgozatunkban tehát az ellátóövezettel kapcsolatos kérdések közül kettőt igyekeztünk megoldani. Ki akartuk dolgozni a városellátó övezet méretezésének módszerét, és meg akartuk állapítani a terület első meghatározásához szükséges irányadatokat. Az ellátóövezet problémája ezzel még nincs kimerítve. Meg kell oldani az ellátóövezet várossal való kapcsolatának kérdését, a kapcsolatos létesítmények méretezésének és elhelyezésének problémáját, ki kell dolgozni a műszaki és építészeti vonatkozásokat.

Végül nagy, de már a városépítészet hatásköréh kívülálló munka: a kijelölt területen a mezőgazdaság átszervezése az övezet rendeltetésének megfelelően.

Felhasznált fontosabb irodalom.

- Baintner-Berko-Nemes: Állattenyésztéstan, takarmányozástan.
Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1952.
- Balla-Szmodits: Állattenyésztési enciklopédia. 2.kötet.
Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1952.
- Az állattenyésztés megszervezése.
Üzemtan a mezőgazdasági technikumok számára.
- Bálint György-Főző József, stb.: Gyümölcsstermelő üzemek szervezése.
- Beke László: Kiviteli gyümölcsfajtáink.
Budapest, é.n.
- dr. Bene Lajos: A piackutatás célkitűzése.
Városi Szemle. 1941. XXVII. évfolyam.
- Bodor Antal: Budapest környékének gazdasági átszervezése.
Városi Szemle. 1945. 2. sz.
- Boros József-Kolta Ervin: A helyes táplálkozás
Budapest, 1940.
- Brunyánszky A.: Az 1939. évi gyümölcsidény.
Statisztikai Értesítő. 1940.
- Buziássy Károly dr.: Budapest huszfogyasztása.
Statisztikai közlemények. 69. 3.
- Györkös Erzsébet: A belterjes gazdálkodás vonásai Budapest
környékén. Városi Szemle. 1947. XXXIII. évf.
1-2. szám.
- " " Budapest élelmiszerellátása földrajzi meg-
világításban. Klny. Városi Szemle. XXVIII. évf.
- Balás-Kristóf: Gyümölcsstermeléstan. 2.kötet. Budapest. 1951.
- Hertelendy Gábor: A táplálkozási igények hatása a nemzetgazda-
ságra. Magyar Gazdák Szemléje, 1939. XLIV. évf.
6. szám.
- Hegedüs Tibor-Kóródi László, stb.: Zöldségtermeléstan.
H.n. 1951.
- Kolesznyev : A növénytermesztés és állattenyésztés meg-
szervezése a szocialista mezőgazdaságban.

- Mészáros István: A mezőgazdasági termelés munkaerőszükséglete. Statisztikai Szemle. 1952. IV. évf. 4. sz.
- Mészáros-Tassy: Zöldség és főzelékfélék. Budapest. 1951.
- Mezőgazdasági üzemtan. Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Karán 1950/51-ben elhangzott előadás jegyzete.
- Mészáros-Walther: A különböző koru egyének táp- és élelmianyag-szükséglete Magyarországon. /Előadás a Magyar Nemzeti Népelelmezési Bizottságban. 1938./
- Konyhakerti növénytermesztés. Szerkeszti a Földműv. Min. Szakokt. Főosztály. Budapest. 1950.
- Üzemtani Tanszék munkaközössége: Mezőgazdasági üzemtan. Budapest. 1951. /jegyzet/.
- Almási-Dobos, stb.: Mezőgazdasági üzemek tervezése és szervezése. Budapest. 1952.
- Mohácsy Mátyás: A gyümölcstermesztés kézikönyve. Budapest. 1951.
- Moussong Géza: Budapest tejellátása. Budapest Székesfőváros Stat. Közl. 66. 3.
- Munkaszervezés a kertgazdaságban. Mezőgazdasági Kiskönyvtár. Kertészet sorozat. 10. sz. H. n. 1950.
- Nagy Sarolta: Budapest önellátása. Statisztikai Értesítő. 1939. évf.
- Nemzetek Szövetségének Élelmezési Bizottsága részéről javasolt élelmiszerfajadagok. Népegészségügy. 1938.
- dr. Sipos Sándor: New York élelmiszerellátása. Fővárosi Statisztikai Közlemények. 72. k.
- Öntözéses zöldségtermelés. Mezőgazdasági Kiskönyvtár. Kertészeti sor. 11. sz. Budapest. 1951.
- Piacutatási munkálatok: I-V. k. Főv. Stat. Közl. 82. 4, 84. 3, 92. 1, 98.
- Ripka Lajos: A győrvidéki káposztatermelésről. Magyar gyümölcs. V. évf. 11. sz.
- " " A győrvidéki zöldségtermelés. u. o.

- Schandl J.: A sertés tenyésztése.
Állattenyésztéstan 4. 3. kiadás. Budapest, 1948.
- dr. Solty Jenő: Budapest tejellátása.
Statisztikai Közlemények. 86.k.
- dr. Sós József: Néptáplálkozási vizsgálat kalóriát adó anyagokra,
vitaminokra és ásványi elemekre nézve.
Népegészségügy. 1940.
- Szakátsy Gyula: Az almafák rendszeres termésének biztosítása.
Magyar Gyümölcs. X. évf. 1943. 7. sz.
- Szántóföldi zöldségtermelés. Mezőgazdasági Kiskönyvtár.
Kertészeti sor. 10. sz. Budapest, 1951.
- Ujlaky Nagy Árpád: Elelmiszertermelésünk és állításunk.
Budapest. 1943.
- Vámos Jenő: Városélelmezés és földreform.
Szociológiai könyvtár. Budapest, 1951.
- Vas Zoltán: Az ötéves terv második évének feladatai.
Szikra. Budapest. 1951.
- Bálint-Főző: Zöldségtermelő üzemek szervezése.
Budapest, 1942.
- Zöldségfélék a táplálkozásban. Budapest. 1951.
/Összeállította az Élelmezéstudományi Intézet
munkaközössége/.

.....

TELEPÜLÉSEK KÖZINTÉZMÉNYSZÜKSÉGLETE, A KÖZINTÉZMÉNYEK ELHELYEZÉSE ÉS MERETEZÉSE.^x

Granasztói Pál.

Készült az Építőipari Műszaki Egyetem Városépítési Tanszék tudományos csoportja munkájának keretében Perényi Imre egyetemi tanár irányításával.

I. Közintézmény fogalma és értelmezése.

A fogalom meghatározás és értelmezés szükségessége. A települések közintézményszükségletére, a közintézmények elhelyezésére és méretezésére vonatkozó normatívák kidolgozásának első lépése az, hogy egyrészt meghatározzuk a közintézmény fogalmát, másrészt a fogalom értelmezésével meghatározzuk azt is, hogy a normatívák kidolgozása - főként a településtudomány és a településtervezés gyakorlati szempontjait tekintve - célszerűen mely közintézményekre terjedjen ki, tehát melyek azok a közintézmények, amelyek a feldolgozásba bevonandók.

Ez már csak azért is szükséges, mert a közintézmény fogalma nem tekinthető vitán felül egyértelműnek, országoként változik is, első sorban a társadalmi, és gazdasági rendszer függvényeként, - így például egyes országokban magában foglalja a köznűveket is, másutt a helyi közlekedést. A szocialista népgazdaságban a közintézmény fogalma más, részben szélesebb, részben szűkebb értelmezést nyer ezáltal, hogy számos esetben közintézménynek tekintendők a kapitalista gazdaságban magánkézben lévő és magánérdekeket szolgáló intézmények, de ugyanakkor szükítést igényel éppen azért, mert a köz által fenntartott intézmények olyan széles körre terjednek ki, ami felöleli a települést létrehozó és alakító elemek túlnyomó részét.

Ezért a közintézmény fogalmi meghatározásában és értelmezésében és ennek során a normalizálásba bevonandó közintézmények megállapításában a közintézményeknek részben bővített, részben szükített értelmezését adjuk, első sorban arra tekintettel, hogy a normalizálást a településtervezés gyakorlati szempontjai teszik szükségessé. Így leginkább azoknak a közintézményeknek a normalizálása szükséges, amelyeknek a településszerkezet és a település lépének kialakításában általános értelemben jellegzetes szerepük van. Ugyancsak a gyakorlati szempontok indokolják azt is, hogy a közintézmény fogalmát ne valamilyen pusztán elvont, szemantikus módon, hanem a köz-

^x Fenti címmel készülő munka első három felvi vonatkozású fejezete. Tervezetnek tekintendő, amely a teljes kidolgozás során még módosulhat.

keletü, a gyakorlatban kialakult szóhasználatot is figyelembe véve értelmezzük.

Közintézmény általános fogalma. Ezeknek a szempontoknak az alapján első megközelítésre a közintézmény általános fogalma a következőképpen meghatározható. /lásd: Településtudományi fogalmak./

Közintézményi: a köz által fenntartott, igazgatási, művelődési, egészségügyi, jóléti, stb. közéleti szolgáló szervezet.

A közintézmény fogalmának ebben az általános meghatározásában a példákkal jellemezett középső sajátossága az, hogy nem termelő, így nem elsődlegesen gazdasági jellegű, hanem abban mindenekelőtt a lakosság közvetlen szolgálatát érvényesül. A közintézmény fogalma tehát nem terjed ki minden a köz által fenntartott, közéleti szolgáló szervezetre, hanem csak azokra, amelyek elsődleges célja az, hogy a lakosság igényeit, szükségleteit, más szervezet közbeiktatása nélkül elégítsék ki.

Termelő-üzemek, szervezetek. Ezért a termelő-üzemek és szervezetek, bár a szocialista népgazdaságban a köz által fenntartottak és közéleti szolgálnak, nem tekintendők közintézményeknek. Szükségességüknek, elhelyezőségüknek, megoldásuknak szempontjai a településtudomány, illetőleg a településtervezés különálló részébe tartoznak.

Közellátás intézményei. Átmeneti helyzetet foglalnak el a termelő-üzemek, szervezetek, és a közintézmények között a közellátás intézményei, minthogy egyfelől a termelőshöz kapcsolódnak és így gazdasági jellegű szervezetek, másfelől azonban a szocialista népgazdaságban a köz által fenntartottak és olyan közéleti szolgálnak, amelyben a lakosság közvetlen szolgálatát érvényesül. Ezért a közellátás intézményei a településtudomány, illetőleg a településtervezés számára gyakorlati szempontból közintézményeknek tekinthetők, de a közellátásnak csupán az árusítást lebonyolító, a lakosságot közvetlenül szolgáló szervezetei /üzletek, áruházak/, figyelembe véve azt is, hogy ezeknek van jelentősebb városképalakító szerepük is. Ebből következik, hogy a közellátás termelő szervei közül csak azok tekinthetők közintézményeknek, amelyek termékeikkel a lakosságot elosztó szervek közbeiktatása nélkül szolgálják /kisipari műhelyek/ és nem tartoznak a közintézmények közé, a közellátás termelő-üzemei /vágóhid, kenyérgyár, stb./ az úgy nevezett közüzemek, továbbá az áru-begyűjtést és elosztást közvetítő szervezetek /nagykereskedelmi, közraktárak/. Ugyanakkor nem tartoznak ide a mezőgazdasági települések gazdasági, üzemi jellegű létesítményei, a gépállomások, vágóhelyek stb. Elvi, módszertani szempontból helyesebb volna a közellátás valamilyen szervezeteit a termelés és az elosztás szoros összefüggéseire figyelemmel - külön tanulmány keretében feldolgozni.

Közlekedés, közművek. Nem tartoznak a közintézmények közé - ismét a közkeletű értelmezés és a gyakorlat szempontjait is tekintve - a közlekedés, továbbá a közművek üzemi, telepési, szervezeti sora, annak ellenére, hogy szintén a köz által fenntartottak és közéleti szolgálnak. Ezeknek létesítése és működése ugyanis szorosan kapcsolódik a közlekedés - illetőleg a közműhálózathoz és rendszerhez, helyüket is ez szabja meg, amiért is az utóbbiak keretében vizsgálandók és oldandók meg.

Közintézmény szűkített fogalma. Az előzőek alapján a településtudomány és településtervezés gyakorlati szempontjait is figyelembe véve a közintézmény fogalma szűkített értelemben és egyben részletesebben a következőképpen határozható meg:

Közintézmény: a köz által fenntartott, igazgatási, művelődési, egészségügyi, jóléti stb. közéleti szolgáltató, általában nem termelő jellegű intézmény, amely a lakosság egészségének, vagy meghatározható részének közös szükségleteit közvetlenül elégíti ki és elhelyezését tekintve nem része valamilyen összefüggő, térbeli hálózatnak. /Közlekedés, közműhálózat./ Ide érthetők a közellátásnak a lakosságot közvetlenül szolgáló szervezetei, de nem tekintendők közintézményeknek sem a közlekedés és a közművek üzemi, szervezeti, sőt pedig mindazok a termelő üzemek, amelyek termékeiket közvetve becsájtják a lakosság rendelkezésére.

Közintézmény telke, középület. A közintézmény minden esetben területet és rendszerint épületet, vagy épületeket igényel a településben; az esetek többségében különálló területet /telket/ és azon különálló épületet /középületet/. Ezért középület az olyan épület, amely kizárólag közintézményt és annak szolgálati lakásait foglalja magában. /lásd Településtudományi fogalmak/. A településtudomány általános szempontjából minden közintézmény egyaránt jelentőséggel bír, akár külön telket, és épületet igényel, akár nem; a településtervezés gyakorlati szempontjait tekintve azonban elsősorban a különálló területet /telket/ és a különálló épületet /középületet/ igénylő közintézmények bírnak fontossággal, mert ezek, illetőleg ezek rendszere befolyásolják a településszerkezetet és alakítják a település megjelenését. Közintézményeknek más - nem közintézményi - rendeltetésű területeken /telken/ és épületben való elhelyezése, az egyesíthető közintézményektől /lásd: 11. old./ illetőleg egyes különleges esetektől eltekintve /pl. üzletek, óvoda lakóházban, bőléso-de lakóházba, vagy iparüzemben/ mint létesítendő állapot, általában nem célszerű. Ezért a közintézmények kérdése a településtervezésben elsősorban mint különálló területek /telkek/ és középületek kérdése jelentkezik, a más rendeltetésű területen és épületben is célszerűen elhelyezhető közintézmények kérdésének megfelelő elválasztásával és e szempontból is történő megvizsgálásával.

Hivatalok, irodaházak. Ezzel függ össze a különféle jellegű és méretű igazgatási szervezetek - általában hivatalok - kérdése is, amelyekben nagyrésztük nem igényel különálló épületet, illetőleg nem tölt be egész épületet, hanem elhelyezhető más hivatalokkal együttesen, elsősorban ilyen célt szolgáló középületben u.n. irodaházban /irodaház: szolgálati lakásokon kívül teljes egészében irodák célját szolgáló épület, - v.ö. településtudományi fogalmak/. A településtervezés gyakorlati szempontjából tehát elsősorban a jellegzetesen külön épületet igénylő igazgatási szervezetek /hivatalok/ bírnak jelentőséggel /pl. tanácsház, bíróság, rendőrség/ míg a különféle egyéb nem feltétlenül elkülönítve elhelyezendő szervezetek /pl. Földművelési Hivatal, Adóhivatal, kereskedelmi, hitel-szervezetek, stb./ elhelyezésére a rendelkezésre álló adathoz mérten hozzávetőlegesen a települések általános irodaház-szükséglete állapítandó meg, figyelembe véve azt is, hogy ezek szervezetek jellege, hatásköre, méretei is gyakori változásokat szenvednek. Ezen általános irodaház-szükséglethez értendőek a közlekedésnek, közműveknek a hálózathoz nem kötött, igazgatási intézményei is.

Általában szükséges és különleges közintézmények. A közintézmény fentebb meghatározott szűkített értelmű fogalmába számos olyan közintézmény is tartozik, amely csak különleges igények, feltételek és lehetőségek mellett és így csak kivételes esetekben, az ország egy-egy településében létesült. Ezek éppen ezért normalizálásra nem is alkalmasak; szükségességük, elhelyezésük, méretességük célszerűen csak egyetleni vizsgálatok alapján állapítható meg /pl. kutatóintézetek, rákkórház, süket-némaintézet/. Ugyanez vonatkozik olyan közintézményekre is, amelyek ugyan több településben létesülhetnek, de különleges települési feltételekhez kötöttek és így összefüggő, de különálló vizsgálatuk indokolt /pl. üdülők, gyógyfürdők/. A településtervezési munkálatok /tervezési program, általános és részletes rendezési tervek/ számára gyakorlati szempontból elsősorban azoknak a közintézményeknek a normatívái bírnak fontossággal, amelyek nincsenek ilyen különleges, egyetleni szükségletekhez, vagy különleges települési feltételekhez kötve, hanem a települések szokásos típusaiban, részben azok nagyságától és szerepétől /a lakosság foglalkozási megoszlásától/ is függően általában szükségesek. Ezeket általában szükséges közintézményeknek nevezzük, szemben a fentebb meghatározott különleges közintézményekkel.

A normalizálásba bevonandó közintézményeket tehát fentiek alapján elsősorban a közintézmény fogalmának szűkített értelmezése szabja meg, amely szerint nem tartoznak a közintézmények közé a termelőüzemek, közüzemek, a közlekedés és közművek üzemei, szervezetei, a normalizálás tárgyát elsősorban a különálló területet, illetőleg épületet igénylő közintézmény-

nányok kell, hogy középzók és ezek közül is az u.n. általában szükséges közintézmények, tehát azok, melyek a települések szokásos típusában, részben azok nagyságától és szerepétől is függenek szükségesek.

II. Közintézmények osztályozása.

Általános szempontok. A normatívák kidolgozását megelőzően a közintézményeket nagy számukra és különbözőségeikre tekintettel osztályozni kell, hogy a közintézmények illetőleg normatívák kellőképpen csoportosíthatók és összehasonlíthatók legyenek.

A közintézmények osztályozása különféle szempontok szerint szükséges és lehetséges. Az osztályozási lehetőségek egyik csoportjában a közintézmény szerepével /rendeltetésével, funkciójával/ és így szükségességével kapcsolatos, vagyis elsődlegesen társadalmi-gazdaságossági szempontok adják az osztályozás alapját. Az osztályozási lehetőségek másik csoportjába viszont a közintézmények elhelyezésével és műszaki, valamint esztétikai megoldásával kapcsolatos, tehát az elsődlegesen helyrajzi-műszaki szempontok szolgálhatnak az osztályozás alapjául. A szempontok elhatárolását az indokolja, hogy a közintézmény létesítését egyfelől társadalmi és gazdaságossági követelmények, másfelől telepítési és műszaki lehetőségek szabják meg, létesítésük tehát egyfelől elhatárolást, másfelől megoldást igényel. Mindkettőre vonatkozó normatívák azonban egyképpen a településtudomány és a településtervezés feladatát alkotják.

Az osztályozás két csoportja. Az osztályozást ilyen módon két csoportra bonthatjuk:

- A./ Közintézmények osztályozása, azok szerepe és szükségessége szempontjából /rendeltetés, területi funkció/
- B./ Közintézmények osztályozása azok elhelyezése és műszaki megoldása szempontjából /fekvés, műszaki megoldás, városképi megjelenés.

Míg tehát a A./ alatti osztályozás inkább a program számára bír fontossággal, addig a B./ alatti osztályozás a tervezés és a tervek felbírálása számára segíti elő a közintézmények áttekintését.

Részletesebb osztályozás. Az A./ alatti osztályozás további részletezése az alábbi szempontokból szükséges.

- 1./ a közintézmények jellegzetes rendeltetése szerint /igazgatási, egészségügyi, stb. közintézmények/.

- 2./ a közsintézmények területi /társzervező, településen belül/ szerepköre szerint /regionális, helyi, lakónegyedben belüli stb. közsintézmények/.

A.B./ alatti osztályozás részletesebb felbontása a következő:

- 1./ a közsintézményeknek a településszerkezet egészében elfoglalt jellegzetes fekvésük szerint /külső, központos, szétosztott fekvésű közsintézmények/
- 2./ a közsintézmény helyi fekvése és műszaki megoldásának jellege szerint /teljesen elkülönített, területi jellegű, külön épületet igénylő, egyesíthető közsintézmények/
- 3./ a közsintézmények városképalakító szerepe szerint /központképző, városképi hangsúlyt adó stb. közsintézmények/

Bár elvben még további osztályozási szempontok is lehetségesek, a gyakorlat számára a fentebb felsoroltak azok, amelyeknek alapján a közsintézmények normatívái mind a szükségesség, mind az elhelyezés és megoldás szempontjából összefüggően csoportosíthatók és áttekinthetők. /A teljes kidolgozás során az osztályozás szemléltető táblázatba lesz foglalva/.

A./ 1. Közsintézmények osztályozása, jellegzetes rendeltetésük szerint.

Az osztályozás szempontjai. A közsintézmények a leghatározottabban aszerint különböztethetők meg, hogy milyen természetű közéleti szolgálnak, vagyis milyen rendeltetést töltenek be; ezért elsősorban rendeltetés szerinti osztályozásuk indokolt. Bár a rendeltetés szempontjából egymástól élesen elhatároltan a közsintézményeknek négy csoportja volna megkülönböztethető; éspedig az igazgatási, és művelődési, az egészségügyi és a közellátási intézmények - a jelenlegi városrendezési norma szerint is csoportosítják a közsintézményeket, - részletesebb normatívák esetén azonban ezeknek felbontása szükséges, miután rokonjellegű, de különválasztható s külön is választandó intézményeket egyesítenek. Az osztályozás során eszerint több csoportra van szükség, amelyeknek sorrendjénél azonban célszerű figyelembe venni a fentebb említett csoportosítást, hogy az áttérés ill. az összehasonlítás az eddigi gyakorlathoz képest meg legyen könnyítve.

Az alábbi csoportokba a közintézmények túlnyomótöbbsége egyértelműen beilleszthető, kivételes esetekben, amikor a hovatartozás nem egyértelmű /pl. bölcsőde, egészségügyi s gyermekintézménynek is, gyógyszerár, egészségügyi s köz-ellátási intézményeknek is tekinthető/, a gyakorlati szempontok mérlegelésénél dönthető el, hogy az intézmény melyik csoportba sorolandó. Ilyen esetben azonban a másik csoportnál is célszerű felemlíteni, utalással arra, hogy adatai melyik csoportban találhatók.

Osztályozás. Fentiek alapján a közintézményeknek rendeltetés szerinti részletes osztályozása a következő:

a./ Hivatalok, politikai és tömegszervezetek biztonsági intézmények /helyi tanácsok, bíróságok, párt házak, szakszervezeti házak, irodaházak, posta, rendőrség, tűzoltóság, stb./	korábban /városrendezési normák szerint/ politikai és igazgatási intézmények
b./ Oktatási intézmények /főiskolák, középiskolák, szakiskolák, általános iskola/.	korábban kulturális oktatási int.
c./ Gyermekintézmények /ovoda, bölcsőde/.	
d./ Kulturális és szórakoztató intézmények /színház, könyvtár, mozi stb./	
e./ Egészségvédelmi intézmények /fürdők, tenetők, szanatóriumok, stb./	korábban szociális, egészségügyi intézmények.
f./ Sportintézmények /különböző sporttelepek, stadionok/	
g./ Gyógyítási intézmények /kórházak, rendelőintézetek, körzeti rendelők stb./	
h./ Közellátási /kereskedelmi és vendéglátó ipari intézmények/ /népboltok, üzletek, kisipari műhelyek, áruházak, éttermek, szállodák, stb./	korábban a közellátás intézményei.

A./2. Közintézmények osztályozása területi szerepkörük szerint.

Osztályozás szükségessége. A közintézmények jelentős része - rendeltetésüktől részben függetlenül, illetőleg hasonló rendeltetés esetén is - különböző nagyságú települési területek /tájegységek, településen belüli egységek/ lakosságának szükségleteit szolgálhatja. Ennek következtében a

különböző nagyságrendű településtípusokban /nagyváros, kö-
zépváros, kisváros stb./ és a településen belül a különbö-
ző nagyságrendű belső egységekben /lakónegyed, lakóköz-
zet, lakóegység/ különböző rendeltetésű, vagy hasonló rendelté-
tés esetén különböző fokozatu közintézmények szükségesek.
Ezért indokolt a közintézményeknek olyan osztályozása is,
amelyek alapja a közintézmények által szolgált települési
terület, vagyis a közintézmény területi szerepköre /funkci-
ója/ s amely osztályozás révén meghatározható, hogy a kü-
lönféle nagyságrendű településtípusokban és településen be-
lül az egységekben általában milyen közintézmények a jelleg-
zetesek.

Az osztályozás szempontjai. Az osztályozás e szempontból
első megközelítésre két főcsoportra terjed ki és pedig:

A településen túlterjedő jelentőségű regionális közin-
tézmények és a településen túl nem terjedő jelentőségű, a
település egész lakosságát, vagy annak egy részét szolgáló
helyi közintézmények fő csoportjaira.

Regionális közintézmények. A regionális közintézmények
további osztályozásának alapját a tájegységek célszerű fel-
osztása képezi, amely szerint megkülönböztetendők /v.ö. Tele-
püléstudományi fogalmak/:

Nagy tájak: /nagyvárosi központtal bíró, megyehatárokat
túlhaladó, gazdaságilag összefüggő területek, és ennek meg-
felelően nagy táji közintézmények, amelyek rendeltetésük,
vagy hatáskörük folytán nagy táj lakosságát szolgálják /pl.
főiskolák, felsőbb bíróságok./

Középtájak: /középvárosi központtal bíró, járási határo-
kat, túlhaladó, gazdaságilag összefüggő területek/ és en-
nek megfelelően középtáji közintézmények, melyek rendelté-
tésük, vagy hatáskörük folytán középtáj lakosságát szolgál-
ják /pl. megyei tanácsok, iskola/.

Kistájak: /kisvárosi, vagy mezővárosi központtal bíró,
több község határát túlhaladó, gazdaságilag összefüggő te-
rületek és ennek megfelelően kistáji közintézmények, ame-
lyek rendeltetésük, vagy hatáskörük folytán kistáj lakos-
ságát szolgálják /pl. járási tanácsok, kórház/.

Nagy táj vagy középtáj központi funkcióját betöltő nagyobb
nagy- és középvárosok esetében, a közvetlen környékét is
kiszolgáló intézményeket /pl. kórház, járási tanács/ kör-
nyéki közintézményeknek nevezzük.

Az így meghatározott nagy-, közép-, kistáji közintézményeket értelmesszerűen úgy is tekinthetjük, mint jellegzetesen nagyvárosi, középvárosi, kisvárosi közintézményeket, amikor is nagyvároson országos rész, vagy nagyvár központi funkcióját betöltő, jellegzetesen 100.000-nél nagyobb lakosszámú város, középvároson központ, vagy központi funkcióját betöltő, jellegzetesen 40-60.000 lakosszámú város, kisvároson kistáj, járás központi funkcióját betöltő jellegzetesen 10-25.000 lakosszámú város értendő. /v.ö. Településtudományi fogalmak/. A regionális közintézményeknek ez a várostípusok szerinti megosztása azonban a gyakorlatban merőven nem értelmezhető, mert a különböző nagyságrendű tájegységek központi funkcióit nem minden esetben töltik be a megfelelő nagyságrendű városok, már pedig a regionális közintézmények szükségességét a regionális szerepkör, tehát a tájegység méretei és nem a központi település méretei szabják meg, továbbá a nagy- és középvárosokban is általában szükségesek közép-, illetőleg kistáji közintézmények, amelynyiben a nagy- illetőleg középváros, közép- illetőleg kistáj-központ szerepét is betölti.

Országos közintézmények. Nem szerepel ebben a felosztásban mint legnagyobb tájegység az ország és ennek megfelelően nem szerepelnek az országos, vagyis az ország egész lakosságát szolgáló közintézmények, minthogy ezek ilyen jellegük következtében esetenként egy-egy településben létesülnek s így mint különleges közintézményeknek az I. fejezetben foglaltak alapján a normalizálásuk nem indokolt /pl. legfelső bíróság, Képzőművészeti Főiskola, Operaház, stb./

Helyi közintézmények. A helyi közintézmények részben a település egész lakosságát, részben annak egy-egy részét és pedig a különféle fokozatu településen belüli egységek lakosságát szolgálják. Ez a körülmény azt indokolja, hogy nagyobb településekben a szempontból megkülönböztessük a település egész lakosságát szolgáló /egyedi/ és az annak egyes részeit /a különféle településen belüli egységek lakosságát/ szolgáló helyi közintézményeket, figyelembe véve a településen belüli egységek fokozatát.

A helyi közintézmények osztályozásának alapjául esszerint a településen belüli egységek, illetőleg ezek jellegzetes lakosszámait szolgálják, amelyek az alábbiak /v.ö. Településtudományi fogalmak/:

Lakónegyed: olyan összetett, további egységekre osztható településen belüli egység, amely nagyobb lakosszámú miatt felsőfokú közintézményeket is igényel /20-60.000 lakos/

Lakókörzet: /szomszédsági egység/ olyan településen belüli egység, amely lakosszámú miatt középfokú közintézményeket igényel /2000-10.000 lakos/

Lakóegység: egy vagy több lakóház-csoportot magában foglaló településen belüli egység, amely lakosságára miatt alapfoku közintézményeket igényel /1000-3000 lakos/

A helyi közintézmények annak megfelelően nagyobb, városias településben a következőképpen osztályozhatók:

Városi /egyedi/ helyi közintézmény: több, lakónegyed vagy lakókerület méretű település egészét kiszolgáló közintézmény /pl. tanácsház, kórház, színház/.

Felsőfoku helyi közintézmény: Egy lakónegyedet vagy több lakókerületet kiszolgáló közintézmény /pl. középiskola, kulturház, rendelőintézet, mozi/.

Középfoku, helyi közintézmény: Egy lakókerületet kiszolgáló közintézmény /pl. általános iskola/.

Alapfoku helyi közintézmény: Lakókerületen belüli kisebb lakóegységeket kiszolgáló közintézmény /pl. óvoda, népbolt/.

Kisebb, falusias településekben, ahol településen belüli egységek nem alakíthatók ki, a helyi közintézmények fenti fokozatok nélkül csak mint helyi közintézmények értelmezendők.

Közös helyi közintézmények. Csoportos települések esetén, ha a település-csoportot kis lélekszámú települések /kisközségek, törpefaluk/ alkotják, amelyek egymagukban nem elegendők helyi közintézmények fenntartására, egyes alapfoku helyi közintézmények több különálló település szükségleteit láthatják el /pl. közös tanácsház, ált. iskola, posta/.

Ezeket közös helyi közintézményeknek nevezzük.

Osztályozás összefoglalása. A közintézményeknek területi szerepkörük szerinti osztályozása tehát összefoglalva a következő:

a./ Országos közintézmények			
b./ Nagytáji	"		Regionális közintézmények.
c./ Középtáji	"		
d./ Kistáji	"		
e./ Környéki jelentőségű közintézmények			
f./ Városi /egyedi/ helyi közintézmények			
g./ Felsőfoku	"	" /csak na-	Helyi közintézmények
h./ Középfoku	"	" gyobb vá-	
i./ Alapfoku	"	" rosias	
		településben/	
j./ Közös helyi közintézmények.			

B./1. Közintézmények osztályozása a település-
szerkezet egészében elfoglalt jellegzetes
fekvésük szerint.

Osztályozás alapja. A közintézmények rendeltetésüktől, valamint területi szerepkörüktől függően különféle jellegzetes elhelyezést igényelnek a településben, illetőleg a település-szerkezetben. Bár a közintézmények jellegzetes fekvésük szempontjából többféleképpen is osztályozhatók volnának /Pl. zöldterületben, forgalmi út mentén stb. elhelyezendő közintézmények/, - ilyen osztályozásukat általános fekvésükre, vagyis a településszerkezet egészében elfoglalt helyzetükre korlátozhatjuk; mert a település egésze szempontjából így nyerjük a legjellegzetesebb elhelyezést.

Központi fekvésű közintézmények. A legjellegzetesebb elhelyezés a településszerkezet szempontjából az, amelynél a közintézmény célszerűen a település központjában helyezkedik el; központon ez esetben nem csak a település építészeti kiképzett központját /főterét/, hanem az ahhoz közvetlenül csatlakozó, olyan központos fekvésű területeket is kell értenünk, amelyek a forgalmi úthálózathoz való viszonyuk és a lakosság területi eloszlása következtében a település távolabbi részeiből jól és általában egyenlő mértékben közelíthetők meg. /Lakóterületek súlypontja, főforgalmi utak csomópontja ill. ezek környéke/. Az ilyen módon elhelyezett, ill. elhelyezendő közintézmények, a központi fekvésű közintézmények /pl. tanács-ház, rendelőintézet, színház/. Ez az osztályozás nem tévesztendő össze a B./3. alatti központképző közintézményekkel, az utóbbi a központ városépítészeti kialakítására vonatkozik.

Külső fekvésű közintézmények. Ezzel ellentétben más közintézményeknek rendeltetésükből, és működésükből eredően, főként káros áthatások kiküszöbölése céljából a település külső részein való elhelyezése a célszerű és pedig a beépítési területek külső szélén vagy azon is kívül. Az így elhelyezett, ill. elhelyezendő közintézmények a külső fekvésű közintézmények /pl. tenetű, szénóttelep, dögtró/.

Szétosztott fekvésű közintézmények. A helyi közintézmények jelentős része a településen belüli egységek többségében vagy mindegyikében szükséges, így ezek, ilyen belső egységekre bontott település esetén a belső egységekben helyezendők el; jellegzetes fekvésük tehát a település egészéhez viszonyítva sem központos, sem külső, hanem a településen belüli egységek szerint szétosztott. Az így elhelyezett ill. elhelyezendő közintézmények a szétosztott-fekvésű közintézmények /pl. által. iskolák, óvodák, posták, népboltok/.

A központi fekvésű közintézmények általában a regionális és a település egész lakosságát szolgáló helyi közintézmények közül, a külsőfekvésűek általában a káros áthatásokat gyakorló, vagy ilyenektől védendő közintézmények közül a szétosztott fekvésűek pedig a középfoku, alappoku, helyi közintézmények közül kerülnek ki. Kisebb, belső egybőgkre nem tagozódó településekben olyan közintézmények /pl. iskola, posta/, amelyek nagyobb településekben szétosztottak, szükségképpen központi fekvésűekké válnak - ez az osztályozás tehát bizonyos mértékig függvénye a település méreteinek.

Non jellegzetes fekvésű közintézmények. A felsorolt jellegzetes fekvésűek nem foglalják magukba valamennyi közintézmény elhelyezését, mert számos közintézmény elhelyezése nem igényli a jellegzetes megoldások egyikét, sem, hanem a településen belül, a számára legalkalmasabb helyen helyezendő el /pl. múzeum, kórház/. Ezért a fenti osztályozás nem terjed ki valamennyi közintézményre, hanem csupán azoknak egy részére.

B./2. Közintézmények osztályozása helyi fekvésű és műszaki megoldásuk jellege szerint.

Osztályozás alapja. A közintézmények terület és épületigénye igen különböző, elsősorban tekintetben, hogy egy részük főként területet igényel jellegzetesebb épületek vagy építményekkel egyáltalán épületek nélkül, másik - nagyobb - részük pedig a területen felül jellegzetesen épületet is. De különböző a közintézmények terület és épületigénye maguknak a területeknek és épületeknek a mérete, jellege, a szomszédos területekhez való viszonya, másrészt helyi fekvése szempontjából is. A közintézményeknek e szempontokból történő osztályozása főként azért indokolt, mert a településszerkezethez való viszonyuk és a település köpében való megjelenésük nagyrészt ezektől a körülményektől függ. Ilyen osztályozásuk azonban természetéből eredően nem kategorikus, vagyis nem alkot hierarchikus rendszert, hanem inkább a közintézmények jellemzését szolgálja, s megkönnyíti azoknak a településben való megfelelő elhelyezését.

Osztályozás a létesítmény jellege szerint. Elsősorban meg kell különböztetnünk:

- a./ kizárólag területet vagy főként területet és azon csak alárendelt jellegű épületeket /építményeket/ igénylő közintézményeket, ill. pl. temető, sporttelep, szénételep, állatvásártér/; ezek általában a település be nem építhető területein, részben a zöldterületek rendszerében helyezhetők el célszerűen /Területi jellegű közintézmények/.

- b./ épületet igénylő közintézményeket őspedig egyrészt külön épületet - középületet - igénylő közintézményeket /pl. színház, iskola/, másrészt más rendeltetésű épületekben is elhelyezhető közintézményeket /pl. óvoda, üzletek/. Ennek előbbiekét még megkülönböztethetjük aszerint is, hogy jellegzetesen egy épületet igényelnek-e /pl. tanácsház, ált. iskola/, vagy jellegzetesen több épületet - épületcsoportot /pl. főiskola, nagyobb kórház/. A más rendeltetésű épületekben is elhelyezhető közintézmények közül egyesek alkalmasak egyesítve külön épület létesítésére /pl. különféle üzletek, műhelyek/, ezek az egyesíthető közintézmények.

Megjegyzendő, hogy az az osztályozás is bizonyos mértékig függ a település méretétől, mert olyan közintézmények /pl. posta/, amelyek esetleg nagyobb településben külön épületet igényelnek, kis településben elhelyezhetők más célú épületekben is ill. egyesíthetők más közintézménnyel.

Osztályozás az elkülönítés mértéke szerint. További osztályozása a közintézményeknek abból a szempontból szükséges, hogy területük /telkük/ a településszerkezetben milyen mértékű elkülönítést igényel, ami egyben helyi fekvésüket is jellemzi. E szempontból megkülönböztetendők:

- c./ teljesen elkülönített területű közintézmények, amelyeknek a területe /telke/ a településszerkezetben akár a terület méretei, akár jellegzetes elhatároltsága folytán, a szomszédos területektől teljesen elkülönül, s körüljárható önálló egységet /tömböt/ alkot /pl. tanító, kórház, színház/.
- d./ részben elkülönített területű közintézmények, amelyeknek a területe /telke/ a szomszédos területekhez csatlakozóan is kialakítható, s csupán a saját területének /a telkhatároknak/ elkerítésével különül el a szomszédos területektől /pl. tanácsház, középiskola, mozi, szálloda/.
- e./ nem elkülönített területű közintézmények, amelyeknek nek a területe ill. épülete nem igényli a szomszédos területektől az elkülönítést, vagy akár közterületen is elhelyezhető. Ide tartoznak általában a más rendeltetésű épületekben is elhelyezhető közintézmények, továbbá a külön épületben elhelyezettek közül pl. üzletek, vendéglők.

Osztályozás összefoglalása. Fenti osztályozást összefoglalva megkülönböztethetők a kettős osztályozási szempont alapján:

- a./ területi jellegű közintézmények
- b./ épületet igénylő közintézmények
ez utóbbiak közül:
külön épületet igénylő közintézmények
más rendeltetésű épületben is elhelyezhető közintézmények

a külön épületet igénylők lehetnek:
jellegetesen egy épületet igénylő közintézmények
jellegetesen több épületet igénylő közintézmények

a más rendeltetésű épületben elhelyezhetők lehetnek
is egyszerűen elhelyezhető közintézmények
- c./ teljesen elkülönített területű közintézmények
- d./ részben elkülönített területű közintézmények
- e./ nem elkülönített területű közintézmények

B./3. Közintézmények osztályozása város /falú/ kóp alakító szerepük szerint.

Osztályozás szükségessége. A közintézmények - különösképpen a külön épületet igénylők, tehát a középületek - túlnyomó része a település kópében hangsúlyosan jelentkezik, sőt annak körvonalait, nüzeteit jellegetesen alakítja. Elhelyezésük és megoldásuk ilyenödon a város- /falú/ kóp alakítás egyik jelentős eszköze is. Ez indokolja ilyen szempontból történő osztályozásukat.

E szempontból megkülönböztethetők:

Osztályozás

- a./ a település távlati kópét /körvonalait/ alakító közintézmények, ezek közé tartoznak egyrészt a különleges nagyméretűek /pl. főiskola, nagyobb kórház/, másrészt a vertikálisan kibővízhető, vagy vertikális elemeket - tornyot - tartalmazó közintézmények /pl. tanácsház, tűzoltóság/. Deborzatos terep esetén e szempontból figyelembe vehetők más közintézmények is, adennyiben jellegetes terepalakulaton helyezkednek el, erre vonatkozóan azonban általános örvényű osztályozás nem lehetséges.

- b./ központképző közintézmények, azok a központi fekvésű /1.B./ közintézmények, amelyeknek a település építészeti kialakított központjában /főtérén, csatlakozó főútvonalon/ való elhelyezése szükséges, ill. lehetséges. /pl. tanácsház, pártház, kulturház, színház/.
- c./ belső városképalakító közintézmények, amelyek elsősorú elhelyezésük révén a belső városképben akár teljesen elkülönített, akár részben elkülönített elhelyezés esetén /1. B./2./ hangsúlyként jelentkeznek /pl. rendőrség, posta, rendelőintézet, középiskola/.

Fenti osztályozáson kívül kiemelendők még a zöldterületképző vagy alakító közintézmények, amelyek vagy önmagukban zöldterületet alkotnak, vagy zöldterületbe illeszkedve annak képét élénkítik /pl. tenisz, sporttelep, strandfürdő/.

Természetesen, miként az előbbi /B./2./ úgy ez az osztályozás sem kategorikus, mert a közintézmények nagy része nem sorolható határozottan valamelyik csoportba, s így ez az osztályozás is főként a közintézmények jellemzését szolgálja s megkönnyíti azoknak városképalakító elemekként való felhasználását.

Osztályozások összefoglalása. A közintézményeknek a jelen fejezetben A./1-2, és B./1-3 alatt ismertetett különböző osztályozása közül a legjelentősebbnek az A./1 és az A./2 alatti, tehát a rendeltetés és a területi szerepkör szerinti osztályozás tekinthető. Egyben ez a két osztályozási mód az, amelynek a kategóriába valamilyeni közintézmény egyértelműen beilleszthető. A további osztályozások a közintézményeknek egyéb, szintén jelentős szempontokból való áttekintését teszik lehetővé, de kategóriáik kevésbé egyértelműek, inkább a jellegzetes lehetőségeket mutatják és határozottan csak egyes közintézményekre vonatkoztathatók. Ezek az osztályozási módok azonban mégsem feleslegesek, egyrészt, azért mert irányadók a normatívák összeállítására vonatkozóan, másrészt mert a települési tervek készítésénél és elbírálásánál megkönnyítik annak mérlegelését, hogy az egyes közintézmények elhelyezése s megoldása valóban célszerűen úgy történt-e, hogy a közintézmény betöltse legmegfelelőbb településalakító szerepét.

III. A normatívák összeállításának és alkalmazásának szempontjai.

A közintézmények csoportosítása. Az egyes közintézményekre vonatkozó normatívák összeállításánál az adatok fellelhetősége végett a közintézményeket csoportosítani kell. Ez a csoportosítás betűrendben nem volna célszerű, mert egyrészt a közintézmények növekedése s így kezdőbetűje nem minden esetben egyértelmű, másrészt mert ezáltal egyes összetartozó közintézmények távol kerülnének egymástól. A csoportosítás a II. fejezetben foglalt osztályozás és pedig loginkább a rendeltetés szerinti /A./1./ osztályozás alapján célszerű, mert az kiterjed valamennyi közintézményre, és ennek révén az egyébként nagyszánu közintézmények rendeltetésük alapján könnyen fellelhetők, s összefüggéseik is figyelembe vehetők. A feldolgozásba bevont összes közintézményeket és ezek normatíváit tehát a közintézményeknek a rendeltetésük szerint csoportosított összeállítását tartalmazza, utalással azonban a II. fejezetben foglalt egyéb osztályozásokra is. Ezen további osztályozásokkal való kapcsolat biztosítása végett a közintézmények ebben a fő csoportosításban sorszámokkal látandók el.

Főként annak áttekintése végett, hogy egyes településfajtákban, és településen belüli egységekben milyen közintézmények szükségesek, indokolt a közintézményeknek a területi szerepkörön alapuló /A./a./ osztályozás szerinti csoportosítása is, a szükségességre vonatkozó normatívák feltüntetésével, ill. megismétlésével, de a további, az elhelyezésre és méretezésre vonatkozó normatívák megismétlése nélkül, ahelyett hivatkozással a rendeltetés szerinti csoportosítás alapján már megadott normatívákra, illetőleg a közintézményeknek ezen csoportosítás szerinti sorszámára.

A további a II. fejezetben foglalt osztályozások alapján a normatíváknak újabb csoportosítása nem indokolt, egyrészt, mert felesleges ismétlést jelentene, másrészt mert ezek az osztályozások határozott, minden közintézményre egyértelműen kiterjedő csoportosítást nem tesznek lehetővé. Ezért elegendő ezen osztályozások szerint a jellegzetesen egy csoportba tartozó közintézmények felsorolása ugyancsak hivatkozással a rendeltetés szerinti csoportosítás sorszámára, ill. az ott megadott normatívákra.

A normatívák rendszere. A normatívák különféle adatokat kell, hogy tartalmazzanak, amely adatok célszerűen a következőképpen csoportosíthatók, összefüggésben az osztályozás során /II. fejezet/ már kialakított szempontokkal.

- 1./ A közsintézmény szükségességére és területi szerepkörére vonatkozó adatok.
- 2./ A közsintézménynek a település egészében elfoglalt általános fekvésére vonatkozó adatok.
- 3./ A közsintézmény helyi fekvésére, méretezésére, megoldására vonatkozó adatok.

Fenti csoportosítás alapján részletesebben az alábbi normatívákra van szükség:

- ad 1.a./ A közsintézmény szükségessége az ellátandó lakosságnál vagy más számítási alap szerint, a szükségesség számításának módja.
 - b./ A közsintézmény területi szerepköre /A.2. osztályozás szerint/
- ad 2.e./ A közsintézmény általános fekvésének jellemzése, utalással a B./1. osztályozásra /központos, külső stb./
 - d./ A közsintézmény maximális megközelítési távolsága.
- ad 3.e./ A közsintézmény helyi fekvésének jellemzése, utalással a B./2. osztályozásra.
 - f./ A közsintézmény napi forgalma és annak jellege.
 - g./ A közsintézmény közműigénye.
 - h./ A közsintézmény területszükséglete
 - i./ A közsintézmény épületeinek térfogatszükséglete, s a beépítés célszerű módjának adatai, utalással a B./2. osztályozásra.
 - j./ A közsintézmény esetleges összefüggései /kapcsolata, távolsága/ más közsintézményekkel.
 - k./ A közsintézmény város- /falu/ képalakító szerepe, utalással a B./3. osztályozásra.

Megjegyzések:

A normatívák szándékosan általában alsó és felső értékhatárokkal, vagy irányadó számokként adandók meg, minthogy határozott számok a gyakorlatban mereven nem alkalmazhatók.

A MAGYAR VÁROSEPÍTÉS TÖRTÉNETÉNEK ELŐKÉSZÍTÉSE

Közleményünk első számában beszámoltunk már arról a munkatervről, amelynek célja, hogy a városépítés történetéről rövid és összefoglaló áttekintést adjon az érdeklődő szakkörök és az egyetemi ifjúság kezébe. A munka tervezetét a szerkesztőbizottság elkészítette s a Magyar Tudományos Akadémia illetékes szakbizottsága javarészből le is tárgyalta. A munkaterv iránt általában nagy érdeklődés nyilvánult meg s az visszatükröződött a szakbizottság rendkívül élénk és termékeny tárgyalásaiban is. Ez érdeklődésre való tekintettel bővebb tájékoztatást kívánunk nyújtani a készülő munkáról s e célból közöljük annak tartalmi vázlatát, a munka célkitűzéseit, általános irányelveit és szempontjait tárgyaló bevezetést. Közöljük továbbá a magyar városépítéstörténet vázlatát.

A mű szerkesztőbizottsága: dr. Borbirió Virgil, dr. Dercsényi Dezső, Granasztói Pál, dr. Kardos György, Perényi Inre /elnök/, dr. Valló István /titkár/.

I. A városépítés rövid történetének tartalmi vázlata.

Bevezetés a városépítéstörténetbe.

I. Városépítés a rabszolgatársadalomban.

1. Városépítés az ókori keleti zsarnokbirodalmakban
 - a./ Egyiptom
 - b./ Az ókori Mezopotámia városépítése
2. Az ókori Görögország városépítése
3. Róma és a római világbirodalom városépítése.

II. Városépítés a feudális korban.

1. Bizánc
2. Városépítés Nyugat és Közép-Európában
3. Az orosz városépítés
4. Egyéb népek városépítése /Izlan, Kína/

III. Városépítés a kapitalizmusban.

1. A kapitalista város kialakulása és válsága
2. A kapitalista város az imperializmus korában

IV. Városépítés a Szovjetunióban /Szocialista városépítés/

1. A szocialista várostelepítés elvei
2. A városiasodás folyamata és a szovjet városépítés gyakorlati eredményei
3. A szovjet városépítés történelmi jelentősége.

V. Városépítés Magyarországon.

1. A honfoglalás előtti Magyarország települési képe és a honfoglaló magyarság megtelepülése.
2. A magyar város.
3. A városok pusztulása.
4. Az elpusztult ország újjáépítése.
5. A kialakuló magyar kapitalizmus városépítése.
6. Városépítés a két világháború között.
7. Magyar városépítés a felszabadulás után.

II. A városépítés rövid történetének általános irányelvei és szempontjai.

A város, amelynek fejlődésével, építésének időben változó módjaival ez a mű foglalkozni kíván, rendkívül sokrétű jelenség. Megértéséhez sok út vezet, szántalan tudomány szolgáltat anyagot, de önmagában egyik sem juttat el. A tudományok mindegyike más és más fogalmat alkot róla, a maga szempontjai szerint megdva ki a szántalan ismeretanyag közül számára legjellemezőbbeket.

Ez a munka egyetemes, átfogó szemlélettel, a sokoldalúságában is nagy egységben nézi a várost. Legfőbb törekvése, ami egész gondolatmenetét irányítja, hogy a várost együtt és egyszerre vizsgálja; szükségleteit, azok kielégítését és kölcsönhatásait.

Az egységben látásban számunkra a legfontosabb az, hogy felismerjük minden időkben azt a hivatást, amelyért a város létrejött, azt a szerepet, amelyet hordania és teljesítenie kell és vizsgáljuk, hogy a szerepnek és hivatásnak - amely idők és viszonyok változásával természetesen változásokon ment át - hogyan felelt meg a város, mennyiben ismerte fel feladatait, s hogyan és milyen eszközökkel oldotta meg azokat.

Ez egységes, a várost mindig a maga egészében és öletteljességében néző szempont mellett elhalványodnak azok a sajátos szempontok, amelyekkel az egyes tudományágak keresik az őket érdeklő jellemvonásokat, de annál élesebb körvonalakkal formálódik ki az összkép: az élő város, mint kerete és lélettere egy-egy kisebb, nagyobb emberi társadalomnak.

A szocialista városépítésnek van egy vezető alapelve: az emberről való gondoskodás elve, amelyet következetesen alkalmaz az általános, mint a részletfeladatok megoldásában. Ez alapelv szerint a város nem egy merev, statikus kerete a benne élő népességnek, nem az épületek, házak, utcák tömege, hanem örök mozgásban levő, élő és szerves egység mindannak, amit a külső keret magában foglal. Az emberről való gondoskodás elvéből feladatok hárannak a városra s a város annyiban és olyan mértékben válik várossá, amilyen mértékben a ráháruló feladatoknak meg tud felelni, hivatását be tudja tölteni s szerepét teljesíteni tudja.

A város tehát mint élő organizmus nemcsak házainak, berendezésének összessége, nemcsak a benne élő emberek sokasága, hanem a tárgyi és szellemi tényezőknek szervezett együttműködése is abból a célból, hogy lakóiról minél teljesebben gondoskadjon. A "város" fogalmától, lényegétől tehát elválaszthatatlan a népessége szükségleteinek kielégítéséről való gondoskodás, az ennek teljesítésére való intézményes berendezkedés, felkészültség és szervezethez.

E megfontoláson át a városépítés is új és tágabb értelmet kap. Nem egy építési feladatnak technikai eszközökkel és esztétikai igényekkel történő megoldása, hanem ezen messze túlmenően olyan tervezői, szervezői feladattá bővül, amelynek célja egy egészséges és életképes organizmus létrehozása.

A "városépítés" ma már egy sokrétű komplex feladat, amelyben organizációs és technikai tennivalók nagy tömege fonódik össze, és az esztetikai szempontok szem előtt tartásával jön létre. A "városépítés" jelenti a város egész működésének megszervezését, az életszükségletekről való minél teljesebb gondoskodást, jelenti tehát azt, hogy a lakások kapjanak elegendő napfényt és levegőt, hogy az utcák közlekedési forgalma kapjon valami észszerű irányítást és rendet, hogy gondoskodás történjék elegendő mértékben iskolákról, ovodákról, játszóterekről, sétányokról; ligetektől, parkokról, hogy legyenek kórházak, rendelők, gyógyszertárak, üzletek, áruházak és piacok, hogy legyen olyan vidék, amely a város ellátásáról szervezeten gondoskodik, hogy legyen egészséges ivóvíz, közművek, forgalmi berendezések, olcsó és gyors közlekedési lehetőségek, kielégítő kulturális intézmények stb. Minde feladatok megoldásában azonban uralkodik egy másik vezető szempont is, hogy mindaz, amit létesít, alkot a város, megjelenésében is harmonikusan illeszkedjék bele az összképbe és szolgálja azt az esztetikai célt, amelyet a város, mint egészséges műalkotás magában hordoz.

A múlt nemcsak tanulságokkal szolgál, hanem épít is. A város történeti képződmény, századok fejlődésének és nemzedékek munkájának eredménye, amelyben a különböző korok alkotásai a megelőző korok teljesítményein épülnek és fejlődnek tovább. Minden kor és minden nemzedék a maga igényét, gondolkodását és izlését fejezi ki alkotásában, de az előző korok haladó hagyatékát nem rombolja le, hanem továbbfejleszti, a múlt alapjain épít. Nemcsak azért, mert gyakorlatilag technikai és gazdasági lehetetlenség volna az egymást váltó nemzedékek számára a várostest folytonos megújítása, a koronként változó igénynek és izlésnek megfelelően, hanem azért is, mert mindaz, amit a múlt pozitíven alkotott jelentős mértékben befolyásolja, neveli a nemzedékek magatartását is. A múlt örökségével a városépítőnek épügy számolnia kell, mint a természet adottságaival. A régi épületek, utcák, terrek, homlokzatok, árkádsorok, utcaképek, és egész városrészek épügy tartozéka a múltnak, mint az azokat létrehozó szokás és izlés. A város értelme hiányos és szerepének felismerése fogyatékos lenne a múlt ismerete nélkül. Jövő fejlődését, szervezésének elveit, építésének, irányító szempontjait csak a múlt haladó hagyományainak figyelembevételével állapíthatjuk meg.

A korszerű városépítés munkálói nemcsak szükségszerűen, hanem szívesen is tekintenek vissza a múltba, mert abból hasznos tanulságokat kapnak. Annál elevenebb fájdalommal és felháborodással gondolnak ezekre a pusztításokra, amelyeket az imperializmus, a fasizmus háborúi a városok egész sorában véghezvitték.

A szocialista városépítésnek még fokozottabb gondot kell a múltat tanulmányoznia. Mindaz, amire a korszerű városépítés új szemléletmódjával kapcsolatban utaltunk, a szocialista városépítésben, mint a legkorszerűbb elméletben válik teljessé és a gyakorlatban átélővé. Az emberről való gondoskodás vezető principiuma, a város organikus egységének szemlélete szükségszerűen vezet vissza a múltba, a városnak ahhoz a birtokállományához, amelyet az előző nemzedékek megőrzött alkotásai és az azokat létrehozó kultúra együttese jelent. Ezt az örökséget neveztük hagyományoknak, amiből mindazt, ami a jövő számára is értéket jelent, mindazt, ami a fejlődést szolgálja és a haladást biztosítja, értékként kell megbecsülnünk, átmentenünk és tovább fejlesztenünk.

A szocialista városépítés ebben a vonatkozásban is teljes és következetes, mert a szovjet városépítés által hangsúlyozott és gyakorlatban is követett elvek szerint egyik főtörvénye az, hogy a múlt haladó értékeit nemzeti hagyományokként megőrizze és tovább fejlessze.

A múlt városépítésének történeti kutatása tehát pozitív célokat szolgál:

tanulságokat nyújt a városépítés számára, ismereteivel hozzájárul a városépítés elméleti kutatásainak eredményességéhez, rámutat a koronként felmerülő problémákra s kiértékelve azok megoldásának hibáit és előnyeit, példáival oktat, biztat és figyelmeztet;

feltárja a múltat, mint a mai város tényének egyik alapvető tényezőjét, a városlet vizsgálatait visszavetíti az időben, fejlődésének megértéséhez pozitív alapokat nyújt, megbízható eligazítást ad a jövő fejlődés tervezésének;

feltárja a múlt értékeit, haladó hagyományait s ezzel lehetőséget nyújt arra, hogy a városépítés a múltba, a nemzeti hagyományokba gyökerezetten, a nemzeti sajátosságokat hangsúlyozza ki s nemzeti jelleget sugározzon.

A városépítés történeti kutatása különleges fontossággal bír a mai magyar viszonyok között. Két körülményre kell ezzel kapcsolatban hivatkoznunk. Az egyik az, hogy a magyar szakirodalomban az egész tárgykör - sajnálatos és érthetetlen módon - rendkívül el volt hanyagolva a múltban. Sem a városépítés, sem a várostartomány, még kevésbé a városépítés története nem jutott megfelelő tárgyaláshoz, sem a tudományos kutatásokban, sem pedig a publikációkban.

Ugyanugy nem jutott el történettudományunk ahhoz, hogy a várostörténet - néhány kezdeményező kísérleten túl - megfelelő tárgyalást találjon. Még azok a kezdeményezések is, amelyek a helytörténetírás feladatkörét egy magasabb szemléletű településtörténet kutatása szintjére kívánták volna emelni, nélkülözték azt a szemléletet, amelyet a városépítés korszerű elmélete alakított ki.

A mulasztás pótlása pedig sürgős. Ezt a másik körülmény indokolja, amely rendkívül időszerűvé és kötelezővé teszi a városépítés tárgykörének minél szélesebbkörű tárgyalását. Magyarország a szocializmus építésének útjára tört át s egész tervgazdálkodásunk ezt a célt szolgálja. Az ipar és mezőgazdaság szocialista átépítésével elválaszthatatlanul együttjár városainknak és falvainknak felfejlődése. A szocialista iparosítás szakított a kapitalista rendszernek az ipar természetellenesen nagyvárosokba való koncentrálásával s új ipari üzemeket az eddig elmaradt magyar vidékeken, a nyersanyag-lelőhelyek közelében és a fogyasztó helyek központjaiban helyez el. Az egészséges decentralizáció következtében számos vidéki város kap új ipartelepkeket, új lakótelepeket, számos kis település épül ki jelentős várossá s elhagyott mezőgazdasági vidékek központjai is új és fontos szerephez, jelentőséghez jutnak.

A céltudatos fejlesztés nemcsak a városi népességszám megnövekedésében nyilvánkozik meg, hanem főleg abban, hogy városainknak a megnagyobbodott és felfokozott, az emberről való gondoskodás jegyében teljesebbé váló szerepkör betöltéséhez, a megszapорodott népesség ellátásához egész struktúrájában intézményesen át kell épülniök. Ez a szervező, építő munka már folyamatban van és a legsürgetőbb igénytel lép föl a munkának minél teljesebb értékű tudományos megalapozása irányában.

A városépítéstörténet kutatása a tudományos megalapozásnak pedig egyik fontos és semmi esetre sem nélkülözhető, időszerű feladata.

- - - - -

Mindaz, amit a városépítés történeti kutatásának szükségességéről, valamint a város új szemléletéről elmondottunk, egyben meghatározza a munkának célját is, és előző tisztán körvonalazza irányító szempontjait is.

Célkitűzésünk a városépítés fejlődés-történetének áttekintésével képzelni arról, hogy a különböző korok és kultúrák városépítő népei milyen befogással vizsgálták városaik életét, milyen látták azok hivatását, milyen igényeket

és szükségletet ismertek fel benne és hogyan oldották meg az ebből jelentkező feladatokat. Kutatásaink így nem szorítkozhatnak a kimondottan építési feladatokra. Az épület-együttesek, városképek és városszerkezetek kialakításán túl vizsgálunk kellett az architektonikus kereten belül létkető élet útját, az emberről való gondoskodás módját is.

Ez a célkitűzés természetesen jelentős mértékben befolyásolja úgy a munka tárgyi tartalmát, mint annak irányító szempontjait.

Az áttekintés a fejlődés menetét kívánja felvázolni, a városépítés fejlődésének különböző állomásait és lépésőfokait. A fejlődés megállapítása azonban ár-értékelést is jelent, mert a jelenségek vizsgálatakor dönteni kell arról is, hogy a tapasztalt jelenség magasabb értéket jelent-e, mennyiben közelíti meg az emberről való gondoskodás teljes-ségének mértékét.

Munkánk anyagának tehát fel kell ölelni mindazokat a korokat, népeket és kultúrákat, amelyek a városépítés általános fejlődésében valamilyen állomást, vagy lépésőfokot jelentettek, valamilyen sajátos és jellegzetes jellemvonással gazdagították azt, eredményeikkel előbbre vitték, vagy maradandó történelmi értékeket hoztak létre. Nem törekedhetik munkánk a teljességre olyan mértékben, hogy minden nép és kor városépítését részletesen ismertesse. Csak azok tekintetében és csak olyan mértékben jelentkezik ennek szüksége, mennyiben a városépítéstörténet valami újat, a fejlődésnek egy jelentősebb állomását regisztrálhatja.

Ilyen szempontból készült el munkánk tárgyi összeállítása s jellemző egységekre bontása is. Ez érvényesül a részek tárgyalásában is, amiben különös gondot arra törekedtünk, hogy a korok és népek városépítését lehetőleg a maguk egyszóban, legfőbb jellemvonásaikban és általános típusaiban ismertessük, az aprólékos és részletes elmondások és adathalmazok helyett csak a tárgyalás irányát leginkább kifejező városok kialakulását ismertessük.

A város eredménye és hordozója a korok kultúrájának. Keletkezését és fejlődését számtalan tényező befolyásolja, de arra a döntő, elhatározó indítékot a társadalmi és gazdasági viszonyok adják meg. A természeti, társadalmi viszonyok együttesen s a maguk kölcsönhatásában olyan erőnek bizonyulnak, amely a várost alkotó faktorok között a leghatalmasabb. A városépítéstörténet kutatása súlyos hibába tévedne, ha a társadalmi - gazdasági alapoknak - mint alapvető faktoroknak - kutatását elhanyagolná. Munkánkban tehát - ha

röviden és eredményeiben való összefogással is - ismertetnünk kell társadalom-gazdasági viszonyokat és ezeknek a város keletkezésében, kialakulásában vitt szerepét. A társadalom-gazdasági alapok vizsgálata azért is fontos, mert ezeknek az egyéb városalakító tényezőkkel való együttműködése és kölcsönhatása révén alakultak ki a különböző szerepet hordozó városok, a különböző szerepek pedig a városépítésben más és más formák és alkatok kialakításában jelentek meg.

A város alaprajzi elrendezése, szerkezetének tárgyalása mellett vizsgáltuk, hogy tudatos volt-e a városszerkezet kialakítása, érvényesültek-e a városépítésben kompozíciós törekvések, vagy egyéb erők szabad érvényesülése megakadályozták a tudatos formálást. A városesztétika, a városkép és sziluettképzés vizsgálata mellett foglalkoztunk a lakóház, az utca, a tér, a középületek, közművek építéstechnikai vizsgálatával is. De a kérdéseken túl kellő figyelmet fordítottunk arra is, hogy a lehetőség szerint megállapítsuk és értékeljük a városi lakosság ellátásának, általában életének kialakult színvonalát, s a városnak, mint a közösség organizációjának erre irányuló törekvését és felkészültségét. De - mert a város mindig szervezeti egységben él a tájával - figyelemmel kellett lennünk az őt körülvevő településekkel való együttélésre is és kutatnunk kellett, hogy hogyan és milyen mértékben felelt meg a város azoknak a szerepköröknek, amelyet tájközponti jellege rótt rá.

A települések kérdése más vonatkozásban is kapcsolódik a városépítéstörténethez. A városépítéstörténet el sem választható a településtörténettől, hiszen maga a város is a településnek egyik megjelenési formája. Mégis különbséget kellett tennünk és tárgyunkat csak a városra kellett korlátoznunk.

Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy vizsgálatainkat kizárólag a városokra redukáljuk, mert főképp a városok keletkezésével és várossá fejlődésük elindulásával kapcsolatban természetesen foglalkozni kell a településnek általános érvényű jelenségeivel is. De sohasem öncélúan, hanem mindig csak a városépítéstörténettel való összefüggéseiben, olyan mértékben, amennyi szükséges a városépítéstörténet jelenségeinek megértéséhez.

A városépítés feladatkörének zöme építési és építészeti feladat. A városépítéstörténetnek tehát a legbensőbb kapcsolata van az építészettörténettel. A látható várostest, az egyes épületek és épületgyűjtések olyan karaktervonalakat hordoznak magukon, amelyeket az építészettörténet a különböző korok és stílusok megkülönböztető jegyeiként ismer fel. Az építészettörténet egész szemléletében a különböző karaktervonalak és stílusok a döntők és a történeti korok osztályozását is

ezekre építi fel.

A városépítéstörténet - ha alapjában véve a maga szemléletéből kiindulva a korok osztályozásában a társadalmi-gazdasági alapokat tekinti irányadónak - mégsem szabadulhat attól, hogy a főbb korok keretén belül a szükséges részletezésben az építészettörténet szempontjaihoz igazodjék. Így jelentkezik munkánk korbeosztásában is külön hangsúllyal a renaissance és barokk kor, vagy a kapitalista városépítés keretében a klasszicizmus kora, mert ez építészeti stílusokkal egyidőben s azokkal szerves és logikus összefüggésben olyan olvak érvényesültek a városépítésben - a külső kilépésben és belső struktúrában egyaránt - amelyek sajátos vonásaikkal a korhoz és a kor által reprezentált stílushoz kapcsolódnak.

A különböző korok építészeti törekvései, amelyek az egyes épületekben kifejezésre jutnak, természetesen érdeklik a városépítéstörténetet, de ez az érdeklődés az egyes építészeti objektumokról szinte teljes hangsúllyal az építészeti együttesek és épületcsoportok felé fordul, mint amelyek részben és egészben alakítják a városképet és befolyásolják a városzerveket formálódását.

Az építészettörténet tehát a maga természetes módján s az építészeti együtteseknek a várostestben való szerepe révén megfelelő helyet és figyelmet követel a városépítéstörténetben, de sohasem izoláltan, sohasem öncélúan, hanem mindig csak azoknak a kölcsönhatásoknak figyelembevételével, amelyek a városépítés módját befolyásolják s ezek révén az egyes önálló építészeti együttesek is nyújthatnak a városépítés számára problémákat és megoldásokat.

III. A MAGYAR VÁROSEPÍTÉS TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA.

/A vázlatot készítette: dr. Borbiri Virgil/

1. A honfoglalás előtti Magyarország települési képe és a magyarság megtelepülése.

A magyar földön - a régészeti emlékek bő tanúsága szerint - a történelmi előtti időben is éltek népek és jöttek létre népes települések, de városépítés szempontjából az a döntő, hogy időszámításunk első századában a rómaiak foglalják el Pannoniát, itt négy évszázadon keresztül berendezkednek, fejlett településeket építenek ki, a Duna mellett húzódó erődvonallal védik a birodalom határait, s a kiépített utakkal Pannoniát szervesen bekapcsolják a római birodalom gazdasági és társadalmi életébe. Táborok, katonai és polgári városok, oppidumok, municipiumok.

Az V. században a hunok vetnek véget a rómaiak uralmának, a következő században pedig az avarok jelennek meg. Településeiknek kevés emléke maradt meg, csak az avar gyűriük beszélnak arról, hogy voltak állandó jellegű településeik, amelyeket illy módon védtek.

A honfoglaló magyarság már bolgár és szláv népeket talál itt.

A honfoglaló magyarság gazdálkodása, társadalmi szerkezete. A hűbéri rendszer fokozatos kialakulása. -

A Duna-Tisza közére érkező magyarság nemzetségi és törzsszövetségi formájú társadalmi fennében él, az ország megszállása is e rendben történik meg. Századokon át még régi lovas-pásztor életmódot folytat, nem települ meg állandóan, csak a téli törzsi szállások helyezkednek el többnyire a vízpartok ármentes területein.

Az ország védelméről a gyepük létesítésével gondoskodtak, azok őrzésére határvédelemre kijelölt törzseket telepítettek le. Ilyen jellegzetes gyeprendszer volt a vasmegyeri őrség, amelynek települési módja a székelyekkel mutat sok közös vonást.

A honfoglaló magyarság nem volt város lakó nép. Ismerte a városokat, hiszen régi hazájában is kereskedelmi forgalmat bonyolított le velük /Kiev/, de a maga sátrát többre becsülte, mint a házat. Életmódjának is jobban megfelelt, nemcsak nagyobb kényelmet, hanem nagyobb díszet is jelentett számára. Állandó megtelepülésről, falvak, városok létesítéséről tehát csak akkor lehetett szó, amikor életmódja is megváltozott.

Erre csak a nyugati feudális társadalmi formának beszivárgásakor, az ezzel szorosan összefüggő kereszténység felvételkor került sor. A nyugati kalandozásoknak kényszerű megszűntével, a népesség növekedése és a pásztorkodásról a földművelésre való fokozott átállás a változás legfontosabb tényezői.

Csak az állandó jellegű megtelepülés után élednek újra a pannoniai városok, vagy az erdélyi régebbi települések. Ekkor kerül sor arra, hogy ezek is bekapcsolódjanak a kialakuló új magyar települési rendbe. Az új keresztény állam az itt talált szláv alapokon rendezkedik be. A királyi igazgatást helyenként szervezi meg István, kijelöli ispánságainak székhelyeit, amelyek közül több székhelyvé vált az egyházi szervezet püspökségeink is.

Az új települési rend városai még kezdetlegesek. Nyugati értelemben még alig nevezhetők annak. Váraik sincsenek, inkább csak kerített táberek. De annak révén, hogy a királyi ősternelő gazdálkodás központjai, rendszerint olyan helyeken létesültek, ahol a honfoglalás előtti időben is voltak települések, a legfontosabb utvonalak találkozásában vagy átkelőhelyeken, s további fejlődésük alapjaiban biztosított volt. A várakon, illetve kerített területeken kívül alakultak ki az u.n. királyi szolgánépek, vendégnépek, hospesek, a nyugatról behívott kézművesek külvárosszerű települései. /Székesfehérvár, Eger, majd Szeged településében ez a folyamat jól felismerhető, Esztergomban viszont a belső település egy része a királyi város/.

A királyi igazgatás és gazdálkodás tucatnyi város első alapjait vetette meg. Az állandó megtelepülés új rendje azonban általában az egész ország települési képét megváltoztatta. A földművelés fokozatos fejlődésével a korábbi téli szállásokból felvuk válnak, amelyek eleinte még változtatják is helyeiket, de később rögzítődnek, a településekre legalkalmasabb helyeken, kisebb-nagyobb dombokon, árterek peremén, folyók, patakok völgyében, de kerülve a hegyvidékek magaslatait. A település első útja a medencerendszer belső területeit és dombvidékeit szállja meg, s a külső hegység-keret megszállására, betelepítésére csak később kerül sor. A megszállás súlypontja a Dunántul. Az Alföld és a Dunántul földrajzi és természeti viszonyai lényegesen eltérnek egymástól, s a települések is egész más természeti alapot nyújtanak. A Dunántulon már egy többé-kevésbé kialakított kultúrát és népességet talál a magyarországi, a településre sokkal alkalmasabbat. Az alföldi medencének jelentős része még kinarad az első megtelepülésből.

A települések nagy részére és szórtságára jellemző, hogy tiz-tiz falu tartozott egy templomot építeni. Rendszerint itt alakul ki a környék első piaca, vásárhelye s veti meg a további fejlődés alapját. A települések formáját illetően

nincsenek megbízható adataink, valószínűnek látszik, hogy a házak hosszú, sávos elrendezése a leggyakoribb. Egyébként a település alkalmazkodik a terephez és nagyon változatos formákat teremt, amelyek tanulmányozása, rendszerezése a településtudomány külön feladata.

A földművelés a megszokott formákhoz ragaszkodva, ha lassan is, de mégis fejlődik, kialakul a háromnyomásos gazdálkodás. Szőlőművelés. Fejlődik a kézműves ipar is a földesurasság keretein belül és a behozott idegenek révén a városokban. Kereskedelmi kapcsolatait az új hazában is fenntartotta a magyarság. A Kiévből nyugatról irányuló kereskedelem Magyarországon át halad. Szláv és német kereskedők Magyarországon át mentek a Fekete-tengerhez is. Bizánccal is volt kereskedelmi összeköttetésünk, s azon túl kulturális kapcsolatunk.

Mindezek nagy mértékben hozzájárultak ehhez, hogy a városok fejlődjenek. A XI. és XII. században már virágzó városaink voltak: Esztergom, Sopron, Fehérvár, Győr, Pozsony, Veszprém, Pécs, stb.

A ház nagy többségben fából, nádából, sárból készült kunyhó, vagy földbe süllyesztett putri volt. Fában gazdagabb vidékeken boronházakat épített a nép. A jobbnődnek, vezetők, kőből építették házat, s azt földhányással, árokmal övezték körül.

2. A magyar városfejlődés első korszaka.

Társadalmi-gazdasági alapok. - Földművelés, ipar. A kereskedelmi fejlődés. A magyar éránytermelés világpiaci jelentősége. A nagy feudumok kialakítása. -

A XIII. századra a magyarság már egész életformájában átalakult, s hadviselésében is levetette régi lovas-nomád magatartását. Védelemre alkalmas, nyugati írtelű vára azonban kevés volt. A tatárok, mongolok lovashadaival nem tudott eredményesen szembeállni, s ez okozta a pusztulás nagyságát. IV. Béla újjáépítési politikájának középpontjába állította védhető váraknak és városoknak létesítését. A királyi hatalom ország-szerte számos várat épített /Pozsony, Zólyon, Sárospatak, Tata/, amelyek földi alatt települések alakultak ki. A feudális főurakat birtokadományozásokkal kötelezte várak építésére, sulyt helyezett falakkal kerített, megerősített polgári városok létesítésére, ezzel azonban lényegében a feudális anarchiának vetette meg alapját.

IV. Béla tudatos városalapító politikáját utódai, az Anjouk, majd Zsigmond, s Mátyás is folytatták, aminek következtében két olyan század következik a magyar városfejlődésben, mely valóban azok virág korának mondható, s amelyek eredményeképpen a magyar középkori város európai viszonylatban is

számottevő színvonalat ért el. A régi gazdasági rendszer is átalakult. A föld értéke megnövekedett, művelése intenzívebbé vált, a gazdálkodás sokrétű lett. Az ipar és a kereskedelem nagyot fejlődött. A magyar ezüst és arany bányászata nagyarányú külkereskedelmet vált ki. A városok gazdasági helyzetét, a keretükben való jobb élet lehetőségét a vásárok, árumegállítási, kirakodási és egyéb kiváltságai biztosítják. Megindul a vándorlás a városok felé, amelyekben egy új társadalom alakul ki, az iparos és kereskedő városi lakosság. A városok nagyobb szabadságot is nyújtanak.

Erősen magukon hordozzák a nyugati városok mintaadó hatását /legjellegzetesebb Sopron/. Házsoraiik megfelelnek gazdasági berendezésüknek. Főképp a Dunántulon és a hegységkeretben szaporodnak és fejlődnek a városok, míg az Alföldön ez csak később indul meg.

A várakhoz kapcsolódó, azok létesítésével kiváltott vagy megnövesztett városokon kívül megindul az a fejlődési folyamat is, amely várak nélkül is álttal hoz létre városokat, hogy a főképpen mezőgazdasági jellegű települések népesedése, összenövése ad fokozott súlyt és gazdasági erőt. Ezek a városok, mivel lényegükben falvakból eredtek, megtartották azok telepedési szokásait annál is inkább, mivel a nyugateurópai városokkal szemben igen erősen összefüggtek a mezőgazdasággal. Sajátos vonás, hogy a települést nem voltak hajlandók falakkal körülzárni. /Debrecen/.

Az Anjouk, majd Zsignond és Mátyás alatt a városok fejlődése fokozatosan ivel feljfelé. Mind nagyobb vonzóerőt gyakorolnak és a falvak népességéből is, idegenből is mind többen és többen települnek a városok falai közé. Kitöltik annak eredeti kereteit és részben arra kényszerítik, hogy a hely jobb kihasználása érdekében vertikálisan építkezzenek, részben pedig a várfalak kitolását, áthelyezését idézik elő. Ennek ellenére sen tudnak az új beköltözők elhelyezkedni, s a szegényebbek a várfalak aljába húzódnak vagy új külvárosokban telepednek meg. Szerepük egyre változatosabb, jelentőségük állandóan nő. Budán mellett számottevő szellemi központok, Esztergon, Pécs, Kassa, Vár, Gyulafehérvár, Hosszán a gótika, majd a renaissance építészeti műalkotásai mellett egyéb művészeti és kulturális emlékek is maradtak ránk.

A gazdasági életben, kézműiparukkal és kereskedelmükkel jelentősebb szerepet játszanak Győr, Pozsony, Sopron, Székesfehérvár, Zágráb, Nagyszombat, Lőcse, Eperjes, Debrecen, Nagyvárád, Szeged, Temesvár. Fontos szerep jut gazdasági életünkben a bányavárosoknak, amelyek erősen fejlődnek is. Salgó, Körmöc, Besztercebánya, Nagybánya, stb. /A magyar aranytermelés világjelentősége/.

A városok szerkezeti és építészeti képe. Vannak városok, amelyeket egészében várfalak vesznek körül. Ezek terjeszkedését és alaprajzát a várfalak határozzák meg. Szűk utcák, kisméretű terek, emeltes épületek. Vannak városok, amelyek a vár mellett vagy a vár körül helyezkednek el, magát a polgári települést nem mindig veszi várfal körül. Ezek alaprajzát nem szabja meg a várfal csak annyiban, amennyiben hozzátapad, vagy körülüli. Utcai tágasabbak, a vertikális irányú építkezés nem szükségzerű. Vannak városok főképpen mezőgazdasági jellegű települések, amelyekben várral nem rendelkeznek, sem fallal nincsenek körülveve. Alaprajzuk szétterpeszkedő, tágas és foltokban osztott.

Építési anyag és vele az építési mód is erősen változó. A várfallal körülvett városokban, ahol az építés emeltes, kő vagy téglá, a többi városokban pedig, különösen ahol a megfelelő építési anyag nem áll rendelkezésre, vályog.

3. Városok pusztulása.

A török hódoltság alatt az ország legnagyobb része alpusztul. A folyton megismétlődő hadjáratok semmi lehetőséget sem nyújtanak az újjáépítésre vagy békés fejlődésre. Vagy a török, vagy a felszabadítók részéről folyik a harc, a városok annak keresztútjében vannak. A felszabadító hadak nagyrésze idegen zsoldos sereg, a városok azok részéről sem tapasztalnak nagyobb kíméletet, mint a hódítótól. Az ország három részre szakad. A hadjáratoknak legjobban kitett területek teljesen elpusztulnak, elnéptelenednek. /A három részre szakadásnak és az alpusztult területeknek területi vázlatát/. A pusztulás illusztrálása. Jellemző adatok /pl. Bács-negyének 5 várából, 16 mezővárosából és 213 falujából semmi sem maradt meg. Csanád-negyében 90 település teljesen elpusztult. A 93 jászkun közösségből csak 2 város és 14 falu maradt meg/.

Az elnéptelenedésnek legsúlyosabb következménye a kultura elpusztulása és elvadulása, ami a később visszaszállingózó népességre egy új honfoglalás munkáját háritotta.

A városok földrajzi és történeti helyzetüknek megfelelően különféleképpen vészték át a hódoltságot.

Voltak városok a királyi területnek a hódoltságtól távolabb eső részein, amelyek nem kerültek megszállás alá. Nem pusztultak el, de fejlődésükben az általános viszonyok következtében visszamaradtak. Ilyenek a felvidéki, szepesi és bányavárosok, a védett erdélyi száz városok egy része, Pozsony, Sopron, stb.

Városok, amelyek átmenetileg kerültek megszállás alá, elpusztultak ugyan részben, de korai felszabadulásuk után újjáépülhettek. /Győr, Miskolc/.

Városok, amelyek a török igazgatásnak vagy hadügyi szervezésnek voltak központjai, szandzsákszékhelyek, palánkös városok. /Pócs, Szigetvár, Eger, Szolnok, Gyula, Szeged, Szarvas, Mohács, Baja, Székesfehérvár, Kézdivásárhely, stb./. Khász városok/Buda, Hatvan, Jászberény/.

A hódoltság köréből származó sajátos települési forma: az alföldi kertés parasztvárosok típusa. E mezővárosok annak következtében jöttek létre, hogy az elpusztult falvak népessége valamelyik központi fekvésű községbe futott össze, a feudális földesurtól függetlenül városi életet alakított ki, amely megtalálta a törökkel való együttélés módját. /Debrecen határa 45 község, Kecskemét határa 37 község területéből alakult ki/. Térbeli formájukban a városok - nagyságuk ellenére is - a régi falvakhoz hasonlóak. Gazdasági alapjuk - a háziipartól eltérően a mezőgazdaság, főképpen a nagyarányú állattenyésztés, ritkább pásztorkodás. A föld a közösség tulajdonát képezte és a szükséglet és munkateljesítménynek megfelelően került időszakonként felosztásra.

A hajdúvárosok Bocskay István katonai örökös telepítéseiből keletkeztek. Tervszerűség jellemzi kialakulásukat. A város belső magja csak lakóterület volt, ezt vették körül a kertek és szőrök. Ez egyben védelmi gyűrű is volt! A kertekentűli tágas határt felhasználási terv alapján osztották fel. A fejlődés további során a kertek is beépülnek, ami az alaprajznak gyűrűs növekedését idézi elő. A kifelé vezető fő utvonalak sajátos villás szétágazásai /csordahajtó utak/. A belső utak rendszertelen, kusza közök.

4. Az elpusztult ország ujjaépítése.

Társadalmi-gazdasági alapok. Gyarmati kiszolgáltatottság. A jobbágság súlyos helyzete. Földhöz kötöttség. A népesség egy rétegének elszegényedése, városokba költözése. A városi polgárság növekedése.

A fejezet nagyjában a XVIII. század városépítésének történetével foglalkozik. Bevezetőül rövid vázolója az ország felszabadításának és a XVII. századvégi településképeknek, benne különösen a városoknak. Elpusztult, elnéptelenedett vidékek. A városok népességi nagyságai. A gazdasági és társadalmi állapotok. A pusztulás egyrészt visszavetette az országot, másrészt pedig a közállapotok miatt a gazdasági fejlődés csak lassan tudott megindulni, a kapitalista termelési rend is csak megkésztetett és erőtlően tudott kibontakozni. Ausztriától való függőségünk, gyarmati kiszolgáltatottságunk a gyáripar fejlődését tudatosan akadályozta.

A XVIII. század országépítésének legsürgősebb feladata volt, hogy az elpusztult népességet pótolja. Ez csak nagyméretű telepítési akciókkal történhetett meg, amikor nemcsak a szomszéd népekből, hanem messze idegenből is tekintélyes nép-tömegek nyertek itt csoportosan, s összefüggő nagy feltörekvésben telepítést. A népesség számbeli helyreállítása olyan nagymé-

retü volt, hogy a század elején még csak két és fél milli-
ónyi népesség a század végére /1787/ nyolc millióra növeke-
dett.

A betelepített népesség azonban szinte teljesen mezőgaz-
dasági jellegű. A fejlődés tehát elsősorban a mezőgazdasági,
falusi településeket érinti és nem épít városi kereteket.
Városokban szegény az ország, kevés vidéki központja van. A
viszonyok mostohasága, a gazdasági és politikai viszonyok a
városok fejlődésére nem adnak lehetőséget.

Az általános képből csak néhány város válik ki. Egyesek
azért, mert hadászatiilag fontosak, s a bécsi haditanács szük-
ségesnek tartja újjáépítésüket. A XVII. századi módszerekkel
épített bástyák, várfalak által befogott városterületeket új-
jérendezi. /Pl. Győr/. Mások azért, mert egyházi és világi
főurak építenek beannuk intézményeket és palotákat, s az új
rendezés döntően átformálja a várost. /Eger, Pépa, Pozsony/.
Ezekben a városrendezési tervekben, a velük kialakított város-
képekben már a barokk kor polgári városainak szelleme ural-
kodik: tágas főtér; forgalmi utakhoz kapcsolódó főutca és
szűkös mellékutcahálózat.

Városaink másik nagy csoportja azok a városok, amelyek a
középkorban már szépen felfőjlődtek, s a török időköt - puszt-
ulva ugyan - de végigőlték. E városokban jelentős számban
települt új népesség, kisebb részben iparos, tulnyomó rész-
ben mezőgazd sági foglalkozású. Megtartották a középkorból
származó formájukat, s jellegzetességüköt vált, hogy a beő-
pített területcsoportok között tágas beépítetlen területek,
a mélyben fekvő részek maradtak üresen. /Pest, Buda, Szen-
bathely, Székesfehérvár/.

Ismét más városok a török időkben teljesen elpusztultak,
s csak a XVIII. század folyamán élednek újra, de nem a régi
település folytatásaként; hanem egészen új városaláprajz al-
kotásával. /Nagyszalonta, Zenta, Szabadka, Ujvidék, Kalocsa,
stb./.

A XVIII. század országépítő folyamatának még egy részle-
te van, amely a mai települési rend kialakulására döntően
hatott. A nagyhatáru alföldi mezővárosokban akkor indul meg
az a centrifugális folyamat, amely azután később a tanyavi-
lőgot alakítja ki. A földművelés intenzívebbé válásával a
puszták is fokozatosan művelés alá kerülnek, s a várostól
távol eső művelt földek közepén a tanyák jönnek létre, ame-
lyek azonban még csak a mezőgazdasági időnyomunka idejére
szolgálnak. A fejlődés további menetében egyrészt elszaporod-
nak a tanyák, csoportokat képeznek, másrészt pedig - főként
a kert- és szőlőművelés terjedésével - állandó lakóhelyekké
válnak.

Egészen sajátos, az eddigiektől minden tekintetben eltérő települési rend alakul ki az Alföld déli részén, a Délvidéken, Bácskában és Tenkesközben, amely terület a török hódoltság alatt teljesen elpusztult, s egészen új népességgel történt meg a betelepítése. E települések tervszerű telepítési akciók eredményei, amelyek kialakulását mérnöki, sakktablettászerű alaprajzok és telkfelosztások előzik meg. Így alakul ki egy egész országrész szabályos mérnöki alaprajzokkal, amelyek derékszögű hálózatába csak néha-néha visszaváltozatosságot egy-egy köralakú vagy sugaras kiképzésű település alaprajza.

5. A kialakuló magyar kapitalizmus városépítése.

Nagy egységben a XIX. század városépítését fogja össze a fejezet. Szigorú korhatárok azonban nem vonhatók, mert az előző század utolsó évtizede, úgy gazdasági, politikai szempontból, mint a klasszicista építészeti stílus megjelenése miatt, inkább ehhez a fejezethez csatlakozik, viszont a kiegyezés utáni korszakhoz lehet még számítani századunk első évtizedét is. A kor egyébként két egymástól élesen elkülönülő részre oszlik, miért is felmerül az a kérdés, hogy nem volna-e helyes annak két külön fejezetben való tárgyalása. Az egyik a magyar reformkort, építészetben a klasszicizmus korát tárgyalná, a másik pedig a kiegyezés utáni kort, amelynek építészeti stílusa a klasszicizmust felváltó romantizmus, majd a szecesszió, a századvég eklekticizmusa és formakeresése.

A magyar klasszicizmus társadalmi, gazdasági és politikai alapjai: a gazdasági fejlődés, a kapitalizmus bontakozása az életformájában és felfogásában mindinkább polgárisodó nemességet és polgárságot közelebb hozza egymáshoz. Együtt harcolnak a bécsi politikával szemben a gyarmati sors ellen és az ország függetlenségéért. A Napoléon elleni hadjáratok, a kontinentális zárlat hatása alatt a gazdasági helyzet is megjavult, a nemesség is, polgárság is vagyonsodott. A felvilágosodás eszméi is terjedtek. Az ország gazdaságilag is a reformok útjára lépett, a mezőgazdasági művelés fejlődött. A modernebb gazdálkodási módot bevezető uradalnak eredményesebb gazdálkodása rávilágított a jobbágyrendszer célszerűtlenségére és tarthatatlanságára is. Nyilvánvaló lett, hogy a nemzet függetlenség nem választható el a társadalmi átalakulástól. A mind elevenebbé váló politikai élet súlya a várnegyékben van.

A társadalmi és politikai változások jelentős kihatásokkal vannak a városépítésre is. A vidéki városok is épülnek. Egyúttal épülnek a negye- és városházak, amelyek vidéki építészeti formák új irányt adnak és általánossá teszik a történelmi stílust. Kastélyok, udvarházak, kuriák jönnek létre, s ezeken át a klasszicizmus építészeti formái hatnak a paraszt-

építészetre is. Nagyobbarányu egyházi-építkezések történnek. A városképben már megjelenik a többlakásos bérház típusa is, s különösen Pesten a többemeletes sorházak.

A városépítésben már jelentkezik bizonyos tervszerűség, ami természetesen nem azt jelenti, hogy a városépítés mai elvei érvényesülnek már, hanem azt, hogy általában a törekvés a város külső képének javítására egyrészt, másrészt pedig annak jobb berendezésére, a városias színvonal belső tartalmi emelésére is.

Szópitő, város-"csinosbbitó" bizottságok jönnek létre a vidéki városokban is. Lebontják a korszerűtlenné vált várfalakokat és azok helyén új városrészeket jelölnek ki. Szabályozzák a városokat átszelő folyókat és védőgátakat emelnek. Parkokat, sétányokat létesítenek. Az utcákat kövezik, járdákkal látják el, s gondot fordítanak azok tisztántartására és világítására is, intézményeket létesítenek, nyelviskola- és városházak, kórházak, művelődési házak, sőt színházak is épülnek. Mindent összevetve, a magyar városok is elindulnak a reformok útján és első ízben válik tudatossá a városnak egységes szemléletével az a törekvés, hogy a város minél jobban és fejlettebben berendezkedjék lakosságának ellátására és minél tetszetősebben alakítsa ki külső képét is.

A reform kor - amely pedig a maga nagyszerű lendületével a városok új virágkorának ígérkezett volna - a szabadságharc leverésével szerencsétlen véget ért, s a magyar gazdasági és politikai élet csak a kiegyezés után kapott újra levegőt. A korszak a magyar kapitalizmus kialakulásának korszaka. Ennek gazdasági eredményei. A gyáripari termelés fokozódó üteme, s az ezzel együttjáró városodás folyamata. A gazdasági és társadalmi viszonyok; a feudalizmus szerves kapcsolódása a kapitalizmussal.

A korszak városépítését ugyanazok a jellemvonások jelzik, mint világszerte a kapitalizmus városépítését. A főváros egyesítésére és városrendezési feladatainak teljesítésére megalakul a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, amely 1872-ben tervpályázatot hirdet. Budapest városépítésének egyes mozzanatai. Andrásy-út megnyitása, Negykörut megépítése, a Belváros átrendezése. A nagy utvonalak megoldása mellett nem törődnek az azokkal körülhatárolt területek fejlődésével. E városnegyedek sorsa a tőkés teleksppekuláció kezébe megy át.

Nagyobbszáru városrendezést vált ki az 1879. évi szegedi árvíz okozta pusztulás. Az újjáépítés érdekében megalkotják az első magyar városépítési törvényt. A város rendezését Európa városépítési gyakorlata jellemzi, a körgáton belüli területet sugárutakkal és körutakkal hálózják be, az eddig be nem épített területeket beépítésre jelölik ki, annak ellenére, hogy mélyfekvésű, vízjárta területek.

Egyébként ebben a korban teljesen hiányzik az előrelátás és tervszerűség a városépítésből. Épülnek a városok, terjeszkednek, de ötletszerűen, a pillanatnyi szükségletekhez igazodva. Közintézmények, közhivatalok kapnak új palotákat, bérházak, császári házak, munkáslakások és iparüzemek épülnek rend nélkül, kusza összevisszaságban.

Az építészeti stílusban is zűrzavar következik be. A klasszicizmust felváltó romantizmusból formakeresés hatása alatt a századvégnek eklektikus és "modern" zűrzavara alakul ki.

6. Városépítés két világháború között.

A kiegyezés óta tartó fokozatos fejlődés az első világháborúval megtorpant. A békeszerződés területi, gazdasági és politikai következményei súlyos megrázkódtatásokat idéztek elő. A társadalmi problémák megoldhatatlanok maradtak, a kialakult politikai rendszer a feudálkapitalizmust szolgálta.

A kapitalista városfejlődés károsza a külföldön már foglalkoztatta a városépítés elméletét, s egész irodalma támaszt már az új tudományágnak. A magyar városépítés még nem jutott el átfogó városrendezési tervek készítéséig, s csak 1937-ben születik meg az új törvény, amely azonban gyakorlatilag még hosszú ideig nem érezteti hatását, végrehajtása csak lassu ütemben és sok huzavonával történik. Városaink azonban időközben nőnek, tervszerűtlenül, minden előrelátás hiányában, a tökéletes gazdálkodás anarchiájának jegyében. A városok elburjánzottak, strukturájukban a legsúlyosabb zavarok léptek fel. Egyfelől mértéktelenül zsúfolt beépítés következett be, másfelől pedig a telekspekulációból eredő parcelizálások következtében a városok körül nagy kiterjedésű és jórésztben még is beépítetlen területekkel bővelkedő települések, amelyek alkalmatlanok voltak a városi élethez szükséges intézmények megteremtésére. A vagyontalan dolgozók új települései egyaránt nélkülözték a kertés falvak előnyeit, mint a városét.

A nehézipar megteremtésével és felfejlődésével kapcsolatban szinte észrevétlenül új, nagy lakótelepülések jönnek létre az ipartelepük körül. A települések maguk, ha tervszerűen alakulnak is ki, de a dolgozók érdekeire való tekintet nélkül, sőt nincsenek figyelemmel az ipar saját forgalmi és fejlődési érdekeire sem. A kaszárnya- vagy barakkyszerű zűrzavaros települések jellemzik ezen időből származó ipari városainkat. /Ujpest, Kőbánya, Kispest, Csepel, Salgótarján, Ózd, Diósgyőr, Tatabánya, Győr, Pécs/.

A kor nagyon kevés városrendezési próbálkozásait a mutatós, hatásosságra törekvő irány jellemezte. A legelső ilyen Sopron rendezési terve, még a múlt század végéről. A városrendezési pályázatokra érkezett művek lényegét gyakran hatásos távlati rajzok alkották. Jellegzetes városrendezési alkotás a szegedi Dón-tér, a budapesti Madách-sugárut terközlata, a Deák-téri Forum-terv, stb. A lakónegyedek újjárendezésére nem került sor. Készítettek ugyan egyes városok rendezési tervét /Miskolc, Eger, Pécs, Makó, stb./, kisebb fejlesztési tervek is születtek. Mindez ket a tervekben azonban grafikai formalizmus jellemezte. Előírtak olyan nagy területek beépítését, amely egy emberöltő alatt sem volt várható, ezeket körutak gyűrűit rajzolták bele, de nem foglalkoztak a városok egészségesebbé tételének kérdésével, a főforgalmi utak észszerű kialakításával és a tervezésük nem alapultak a városok szociális életének, szükségleteinek komoly vizsgálatán.

7. Magyar városépítés a felszabadulás után.

A felszabadulás utáni magyar városépítés eleinte erősen a nyugati városrendezési elméletet és gyakorlatot vette irányadónak. A nyugaton divatos "kertvárosok" zöldbe ágyazott városok elméleti és kötetlen beépítési módjai hatása alatt jönnek létre az első időszak alkotásai. Ilyenek Budapesten a Lohel-téri lakóházesoport, a Deák-utca, Kecskeméti-utca, Belgrád-rakpart üres telkeinek beépítése, Ujpesten a Hősökligeti, Csepelen a Béke-téri, Kispesten a Malinovszky-uti lakóházesoportok. Vidéki viszonylatban a szolnoki, pécsi, nagybátonyi, várpalotai lakóházesoportokra és lakótelepekre hivatkozhatunk, mint annak az 1950. év közepéig tartó nyugatot követő irányzatának tanujeleire.

1950-ben nagyszabású falu- és városrendezési munkák indultak meg. A kéderhiány nehézségei ellenére is elkészült a "Települések tervezési rendje", a város- és falurendezési normák, a tervezést megelőző vizsgálatok metodikája. Mindez jelentős mértékben segítette elő a népgazdasági terv keretében megindult magyarországi munka elvégzését.

Előnyösen járultak hozzá a magyar városépítés új fejlődéséhez azok a nagyszabású vizsgálatok és előtervezések, amelyek Budapest általános rendezési tervét megelőzően és annak előkészítése folyamán történtek.

Az újabb elkészült általános városrendezési tervek már sok szempontból korszerűen oldják meg a városok egyes problémáit /köznevelés, közlekedés, stb./. A városesztétikai szempontok a tervezési gyakorlatban még nem érvényesülnek eléggé.

Az utolsó másfél év városépítési alkotásának egyik pozitív eredménye Sztálinváros, az első magyar szocialista város terve.

A mai magyar városépítés gyakorlatában örvendetes jelenségként kell említeni, hogy ma már tervezőink eltérnek a kötetlen, vagy sávos beépítési módoktól és térbelileg változatos, az utcát szegélyező beépítést igyekeznek alkalmazni. De általában a mai magyar városépítés gyakorlata még nem eléggé támaszkodik a Szovjetunió gazdag tapasztalataira.

- - - - -

A BALATONKÖRNYÉK TELEPÜLESFEJLESZTÉSI KÉRDÉSEI.^x

Jankovich István.

Nagy jelentőségű és döntő ténynek tartom, hogy a Balaton kérdésével a Hidrológiai Társaság kezdeményezésére a Magyar Tudományos Akadémia ankét keretében foglalkozik. Valóban a Balaton nemcsak mint érdekes természeti alakulat csodálatos és egyedülálló természeti kincs, hanem mint komoly gazdasági faktor is megérdemli azt a megbecsülést, hogy az ország vezető szakemberői, a legkülönbözőbb szempontokból megtárgyalják jövőjét. Az itt elhangzó előadások mind egy-egy részlet-témakörbe tartozó kérdéseket ismertetnek, melyek mind lényeges faktorok ahhoz, hogy a Balatont népgazdaságunkban elfoglalt jelentőségének megfelelően meg tudjuk ismerni és a megismerés alapján a jövőben az egyes kérdések megoldását tervgazdaságunk keretében meg tudjuk tervezni.

Ezek közé a kérdések közé tartozik a Balaton környékén, a partvonal mentén fekvő települések /falvak és üdülőhelyek/ fejlesztésének kérdése is, mert hiszen minden Balatonnal kapcsolatos kérdés tulajdonképpen kapcsolatban van a településfejlesztési kérdésekkel.

Igy pl. ha a Balatont balneologiai szempontból nézzük és ezzel kapcsolatban a népudulás lehetőségeit tárgyaljuk, a következő feladat rögtön a népudulásban részt vevő dolgozók elhelyezési kérdése a part mentén fekvő településekben. Így az ankéton felvetett kérdések mindegyike közvetlen befolyással van a balatonkörüli települések fejlődésére és minden kérdés új szempontot ad a települések fejlesztésének helyes megtervezéséhez.

Ha a partsáv településeinek fejlesztési kérdéseit akarjuk tárgyalni, akkor a maguk összességében komplex szemlélettel kell tekintenünk a településeket, azokat az összes szempontokat és lehetőségeket kell vizsgálnunk, melyek segítségével az egyes települések fejlesztése nemcsak önmagukban, hanem az egységnek felfogott partsáv összes többi települések fejlesztésével koordinálva oldhatók meg.

A kérdés lényege az, hogy nem elég csak az egyes települések /pl. Siófok vagy Lelle/ fejlesztésével foglalkoznunk, hanem a partsávon elhelyezkedő összes lakott és lakatlan területet egy tervezési tájegységnek kell tekinteni, amelybe az egyes települések meghatározott szerepkörrel, harmonikusan kell, hogy beilleszkedjenek.

^x Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Balatoni Ankétján Keszthelyen 1952. VII. 5.-én

Településtörténeti áttekintés

Há a kérdést ily módon szemléljük, akkor célszerű előbb egységesen áttekinteni a partsáv illetve Balatonkörnyék településeinek és velük kapcsolatos műszaki létesítmények történelmi fejlődését.

A Balaton mindig elragadtatásra bírta azokat, akik partjaihoz eljutottak. A mai értelmében vett üdülő-és fürdőélet azonban csak a legújabb időkben alakult ki. A Balaton körüli helységek közül legkorábban az ásványvizes gyógyfürdőknek terjedt el a híre és ezek mellett - tehát nem a Balaton vize miatt - keletkeztek az első fürdő-üdülő jellegű települések is. 1717-ben már mint ismert gyógyhelyet emlegetik Füredet. Héviz is a XVII-XVIII század fordulóján épült ki és jelentős mértékben járult hozzá Keszthely fejlődéséhez. A Balaton partjának azonban csak akkor indult meg a rendszeres látogatottsága, amikor a közlekedés fejlődésével közel került a Balaton-egyrészt a fővároshoz, másrészt az ország többi városaihoz. Ilyen szempontból a 60-as évek elején a Déliviasut építkezése volt a legjelentősebb közlekedési teljesítmény, amely megnyitotta az utat a fővárosiak számára a Balaton felé és egyben a vasuti töltés építése által a déli part ingoványos árterületének szabályozásához is hozzájárult. A kb. 100 évvel ezelőtt Széchenyi István által kezdeményezett gőzhajózás is a 80-as évek végén indult meg rendszeres formában, ami az északi part fürdőinek kifejlődését segítette elő. A Felső-Dunántul könnyebb érintkezését a Balatonnal a millencum előtt kiépített veszprémi és tapolcai vasutak tették lehetővé. Az északi partvonal közlekedését végső formában az 1910-ben megnyílt partmenti állanvasuti vonal oldotta meg.

Ezek a közlekedési lehetőségek teremtették meg a balatoni fürdő-és üdülő-élet alapjait. A fejlődést azután egyéb okok segítették elő. Nevezetesen 1884-ben a filoxera pusztítás következtében a szőlő-gazdálkodással foglalkozó népességnek más kereseti forrás után kellett néznie és ezt igen helyesen az üdültetésben vélte felfedezni. Másrészt pedig a múlt század végén és a jelen század elején a külföldi, tengerparti fürdőket látogatók felismerték, hogy a Balaton déli főveny partja sok tekintetben a fürdőéletre a tengerpartnál is alkalmasabb. A tudományos körök figyelmé is mind fokozottabban a Balaton felé irányult. A Magyar Földrajzi Társaság Balaton Bizottsága megindította a Balatonnal foglalkozó módszeres tudományos kutatás kiépítését és feltárta az érdeklődő közvélemény előtt a Balaton kérdéseit.

E körülményekkel egyidőben a tőkés termelési rend keretében az arisztokrácia és a tehetősebb rétegek arra törekedtek, hogy nyári lakásra alkalmas balatoni családi házat építsenek. Hatalmas arányokban, de teljesen ötletszerűen, rendszertelenül indult meg a telkelfoglalás és villaépítkezés. Elsőnek két élénk kereskedő és iparos község, Keszthely és Boglár, nyújtott lehetőséget nyári üdülésre a 80-as években, majd az elpusztult szőlők és gyümölcsösök helyén - Veszprém kezdeményezésének nyomán - Almádi is fürdőtelep alakult.

Igen nagy lendületet adott a Balatonkörnyék fejlődésének, amikor egy erősebb fővárosi érdekeltség 1891-ben a siófoki fürdőtelepet megalapította. A siófoki kezdeményezés sikere nyomán két évtized alatt az üdülőhelyek egész sora létesült pl. Balatonföldvár, Fonyód, Bálatalap 1893; Balatonberény 1894; Szemes 1895; Lelle 1897; Aliga 1902; Kenese és Szárszó 1910; Balatonujhely és Mária 1912.

Az első világháború utáni időkre esik Balatonszabadi, Jankovich-telep, Balatonöszöd és Tihany fürdőtelepének, valamint a kenesei üdülőkomplexumnak kiépítése.

A gonbanódra szaporodó fürdőhelyek kiépítését a tervszerűtlenség és egyénieskedés, a társadalmi tagozódás, elkülönülés és a nyereszkeskedési törekvések jellemezték egészen a második világháborúig. Nevezetesen:

A települések helye kijelölve nem volt. A vagyonos emberek ötletszerűen vásároltak területet a part egész hosszában, ott, ahol első telkvásárlási lehetőség kínálkozott, vagy a parcellázások alkalmas nyújtottak. Így a déli partvidék mentén elhuzódó legelőkön, itt-ott házak kezdtek épülni, rendszertelenül és tulajdonosaik a régi vízjogi törvények által adott előnyöket igyekeztek a maguk számára kihasználni. A települések ezért hosszan elnyúltak és az egymástól távol fekvő épületek tulajdonosai egyénieskedő hajlanaikat az épületek építészeti formáiban is kiélték. A legromantikusabb, legizléstelenőbb és látszólag a legfennhőjázóbb épületek kelőttek sokszor igen szűkre szabott anyagi lehetőségekkel.

Elcinto, a múlt század végén, nagyméretű, többnyire toronyos, legtöbbször favázas, dohos, egészségtelen villák épültek, de a később, szilárd építőanyagokból épült, várkastélyokhoz hasonló házak is egészségtelenek, alapincóztelenek voltak. Az idő múlásával a tekeszegényebb rétegek is igyekeztek saját "villát" építeni, melyek általában kis méretűek, legtöbbször 1-2 szoba konyhások voltak, de mindannyian ott volt nagy betűkkel az elmaradhatatlan kellék: a villa neve, vagy valamilyen "..... lak". Mivel ezeket az épületeket ál-

talában nem építésznőrnökök tervezték, hanem maga a tulajdonos beszólta meg valamilyen helybéli közművessel a tervet, a két dilettáns összefogása borzalmas stilustalanúságot, izléstelenséget szült. A balatonparti villák és lakok, üdülők és nyaralók 80 %-a építészeti szempontból legőlésebben elítélendő.

A balatoni fürdőhelyeknek rendkívül érdekes társadalmi tagozódása és elkülönülése alakult ki a múltban. Az arisztokrácia ugyyszólván kizárólag Balatonföldváron épített magának igen szép villaszerű építményeket, sok szobával és fényűző komforttal. Földvár így a legexklusívabb és egyik legszebb fürdőhely lett.

Balatonfüred üdülő jellegénél fogva már nem volt ilyen élesen osztály jellegű, de mivel az anyagi lehetőségek csak kevesek számára adták meg, hogy Füredet felkerelessék, Füreden ugyyszólván kizárólag a vagyonos réteg üdült.

A "jobb" helyek közül meg kell említeni Balatonszenteset, ami átmenetet képezett az arisztokratikus Földvár és a kispolgári jellegű Lelle között. Szentesen a tehetősebb polgárok időálló, izléses és értékes épületeket építettek. A szentesiek nem szívesen érintkeztek szomszédaikkal, szinte önálló életet éltek.

Igy a vagyonos társadalmi rétegekhez tartozók a kedvelt üdülőhelyeiken, nagynőretű, kényelmes és sokszor fényűző épületeket építettek és zártkörű társadalmi és sportegyesületeikben sajátos egyéni életet éltek.

Ezek mellett az exclusiv jellegű üdülőhelyek mellett a budapesti vagyonos nagykereskedők és nagyiparosok máshol kerestek maguknak helyet és ezt főleg a budapesti alapítású Siófokon találták meg. A jobbnódu tisztviselőréteg Aliga, Világos, Lelle, Boglár, Alnádi fürdőhelyeken csoportosult és itt a századforduló után, sőt az első világháború befejezését követő időkben már kevéssé élőkélő, de kényelmes és elég korszerű családi házakat építettek maguknak.

Ezek a települések élesen különböztek a többi, még szerényebb anyagi lehetőséggel rendelkezők által megszállt településektől, ahol műszakilag teljesen rossz, igen izléstelen, igen rosszul megépített, olcsó, kisméretű "villákat" és "lakokat" építettek. Ez az építkezés nyomta rábolygót Szárszóra, Szabadira, Siófok-Tisztviselőtelepre, B.Szóplakra, Zanárdira, stb.

A felsorolt szemelvényekből is látszik, hogy a fürdő és üdülőhelyeknek társadalmi elkülönülése az egyes települések egész fejlődését, a fejlesztés anyagi lehetőségeit is befolyásolta. Közös volt azonban a törekvés, hogy mindenki szabadon, önálló villával rendelkezzen, akár tehetős volt, akár a legszerényebb anyagi körülmények között is élt. "Az én házam az én váram" volt a közös jelszó.

De hol maradtak a dolgozók? Hol és mikor ismerkedhetett meg a dolgozók milliárdnyi tömege a Balaton nyújtotta üdülés páratlan értékű lehetőségével? A dolgozók tömege - csekély töredéktől eltekintve - nem jutott hozzá a magyar földnek ehhez a páratlan adományához. A fizikai dolgozók legnagyobb része ugyyszólván teljesen távol állt a Balatontól és nem hogy nem jutott a Balaton-parti villaépítkezésre pénzre, de még életében sem látta soha a Balatont. A felszabadulás előtti szocialis biztosítás foglalkozott ugyan a dolgozók Balaton melletti üdültetésével. Az akkori OTI és MABI több helyen épített üdülőket, és tanoncotthonokat, ezekről azonban még kell állapítanunk, hogy az OTI is, a MABI pedig teljes mértékben a szellemi foglalkozásu biztosítottak részére tartotta fenn a beutalásokat. Miután így a munkásság számára a balatoni nyaralás egészséges időtöltése anyagi eszközök hiányában elérhetetlen volt, a városi dolgozók százazernyi tömege a Balatonnal közvetlenül sohasem ismerkedhetett meg.

További jelenségül még a falu és város közötti ellentét is erősen megmutatkozott. A régi falvak parasztságával sohasem keveredett a városokból, elsősorban Budapestről, ide érkező "uri" réteg. A kettő teljes elzárttságban élt egymástól.

Amint a balatoni villaépítkezési igény a századfordulótól kezdve rohanos mértékben jelentkezett, a Balaton part-sáv akkori tulajdonosai kezdtek felismerni az ebben lévő spekulációs nyereszkesedési lehetőségeket. A legkülönbözőbb helyeken, rendszertelenül, a part mentén egyre másra megindultak a parcellázások. Ezeknek a parcellázásoknak nem az volt a céljuk, hogy egészséges, jól megtervezett fürdő és üdülőhelyek létesüljenek, ahol a dolgozók megfelelő életkörülmények között üdülhetnek, hanem tisztán és egyedül az a cél vezette a parcellázókat, hogy minél több hasznot hozzon akciójuk. Ennek következtében arra törekedtek, hogy minél több, minél kisebb telkeket alakítsanak ki, lehetőleg úgy, hogy a felparcellázott területen minél kevesebb felesleges terület, közterület stb. maradjon, sőt

attól sem riadtak vissza, hogy víz alatt álló területeket parcellázzanak, mint ahogy az a szántódi parcellázásoknál történt.

Ez a jellegzetesen kapitalista jelenség azt eredményezte, hogy a partsáv mentén rendszertelenül megindult parcellázások lettek alapjai egy-egy üdülőhelynek, másrészt azt, hogy ezeknek belső beosztása, területfelhasználása a lehető legégszisztelenebb és rendszertelen lett. Közterület részére területet nem biztosítottak, az utcák a terület kiuzsorázása miatt rendkívül szűkek voltak, maga az egész parcellázási terv mechanikus és lélektelenül sivár volt.

A kollektív üdültetés megszervezése már az üzleti vállalkozások keretében indult meg, de nem azokon a fürdőhelyeken, ahol az arisztokrácia épített magának fényűző villákat, vagy a legalsóbb polgári rétegek tákoltak össze - anyagi lehetőségek hiányában, - szörény viskókat.

Igy elsősorban Siófok, Lelle, Boglár, Almádi, Füred voltak azok a fürdőhelyek, ahol szállodaépítkezések indultak meg. A szállodaépítkezések mellett a "villások" felismerték az üdülésben levő nyereszkeskedési lehetőségeket és egymás után létesítettek pensiókat. A tulajdonképpeni kispolgárság így bérelt lakásokban nyaralt. A jobb helyzetben lévők még meg tudták fizetni a szállodák és pensiók borsos árait, de a szegényebbek primitivebb körülmények között a lenézett többi üdülőhelyekre jártak és ott nem egyszer összetákoltt weekend házakat, falusi házakban szobákat béreltek maguknak, helyeket a pestieknek drága pénzért adtak ki tulajdonosaik.

Jelenlegi helyzet kritikája.

A fentiekben vázolt fejlődés eredményeképpen alakultak ki a Balaton környékén levő települések, illetve nyerte mai formáját és települési szerkezetét az egész Balatonvidék. Hogy a település fejlődési kérdéseit meg tudjuk oldani, áttekintő szemlélettel kell vizsgáljunk a Balatonkörnyék jelenlegi településszerkezeti helyzetét. Rövid tanulmányunknak nem lehet tárgya, hogy a Balaton menti partsávon kialakult településszerkezet részletes kritikáját áttárgyaljuk, csupán érveléseink alátámasztására egy pár jellemző ténytet szeretnénk megemlíteni:

1./ Ha településszerkezet szempontjából nézzük a balatonmenti településeket, meg kell állapítani, hogy a legtöbb település heterogén jellegű. A régi falu és az új fürdőtelep teljesen két különálló morfológiai és funkcionális egységet képez és mint ilyen szerkezetileg is olválk egymástól, vagy igen kevés kapcsolatban vannak egymással /Zamárdi-Szenes, Lelle, Fonyód, Füred, stb./

A vázolt történelmi fejlődés következtében főleg a somogyi oldalon igen elszórt és a partsáv mentén több km hosszban elkülönülő u.n. fürdőtelepek létesültek, melyek minden egységes tervet nélkülözve spontán alakultak ki, így nincs határozott településszerkezetük, Nincsenek a több km-es, hosszban elnyúló településeknek fő központjaik és megfelelő távolságokban szükséges helyi központjaik sem. Pl. Balatonmáriától Fonyódig 18 km-es hosszban nyúlik el a partmenti laza település. Ugyanez a helyzet Siófok és Zánárdi között is. Határozott egységes szerkezet nélkül, spontán fejlődés eredményeképpen alakultak ki ezek a települések. Egységes építészeti és városépítési kompozíció teljes hiánya mutatkozik abban is, hogy nincs megoldva a vasútállomások kapcsolata a települések központjaival, a hajóállomással, az intenzívebb és lazább lakóterületekkel. A kompozíció hiánya megnyilvánul az úthálózat rendszertelenségében is /Lelle, Szenes/ másrészt pedig abban, hogy a kiuzsorázó jellegű parcellázások következtében tisztán nőnői jellegű, derékszög rendszerű úthálózatok keletkeztek /Széplak, Zánárdi-fürdőtelep, stb./ Nincs jellemző képe, siluettje, megjelenése, eszenci tartalma ezeknek a településeknek. Külön kiemelendő továbbá a települések területfelhasználásában uralkodó abszolút zűrzavar. Minden egységes jellegű irányítás nélkül luxusszállodák, week-end-házak, pensiók, jobb és rosszabb nagánvillák épültek egymás mellett a legteljesebb rendszertelenségben. Kevés az a kivétel, ahol egy-egy balatonmenti község utcájának egységes utcaképe, vagy valamilyen területnek egységes beépítési jellege van. /Földvár, Jankovich-telep/. Általában a legkülönbözőbb beépítési módok váltakoznak egymással és a beépítési módokban jelentkező zűrzavart még fokozza az a tény, hogy az épületeken a stílustelenség orgiáját űli.

Paradoxonnak hangzik, de sok balatonmenti településben nincs biztosítva kellő mennyiségű és elhelyezésű zöldterület. A régi nagán eredetű villák telke fásítva van, de az új parcellázásoknál a drágán vett telkek új tulajdonosainak általában már anyagi helyzetéből nem futotta, hogy a ház építésén felül még kertjét is fákkal beültesse, parkosítsa. Így ilyen helyeken a part mentén több km hosszban, fátlan területen, elszórtan állnak a különböző épületek. /Széplak, Felsőlelle/. De az üdülőterületek belterületén is csak kivételként van jól megoldott közéleti park. /Füred/. Egyes helyeken pl. Siófokon a jól fekvő központi park a köz számára el van zárva, az újabb üdülő területeken pedig még ilyenek sincsenek, vagy nem megfelelőek /Lelle, Zánárdi, Széplak, Szabadi, stb./

Nincsen megoldva a településekkel kapcsolatban a part egységes kiképzése. A part mentén hol kiépített sétány van, hol üdülők strandjai foglalják el azt, hol pedig nagánvillák rendszertelenül kiépített vagy ki nem épített partsza-

kaszai teszik zavarosabbá a képet. Az egységes partvédelem és partépítkezés hiánya nemcsak városépítészeti szempontból hibás, hanem a part pusztulásával is jár.

A spontán kapitalista fejlődés eredménye a területfelhasználásban abban is megnyilatkozott, hogy az egyes üdülőtölepeken a különböző rendeltetésű területeket teljesen zür-zavarosan találjuk egymás mellett. A községi strand általában félreesik, a beépítési területek, az üdülőterületek, a közcélú területek, a vasut és kikötő területek nem megfelelő elhelyezésük, nincsenek sportpályák, játszótérek, ligetek, kulturparkok, csónak és hajókikötők, stb.

2./ Közintézmény- és közellátás általában megoldatlan. Minthogy a parcellázóknak nem volt érdeke a településekben belül megfelelő helyet biztosítani a közintézmények létesítésére, a településekben általában nincs megfelelő központi kulturház, olvasó, szabadtéri színpad, mozi, stb. Az állandó lakosság, amelyik a hosszán elnyújtott partsávon elszórtan él, oktatásügyi intézményeket /általános iskolát, ovó-dákat/, azonkívül üzleti központokat és egyéb közcélú közintézményeket is igényel /József-telep, Széplak, Zamárdi, Lelle/. A külterjes jellegű, laza telepítési szerkezet miatt az orvosi ellátás, posta és telefonszolgálat stb. nincs megfelelően kiépítve.

3./ Közüvesítés terén a Balaton környéke rendkívül rosszul áll. Villanyvilágítás elvileg már mindenütt van, de kötés kapacitású vízvezeték már csak néhány helyen /Siófok, Lelle, Füred, stb./. Egységes csatornázási rendszerről pedig már alig beszélhetünk. A lakosság zömének vízzel való ellátása ásott vagy furt kutakból, közegészségügyileg erősen kifogásolható módon történik. A szennyvizek és fekáliák ártalmatlanná tétele - mondhatjuk - nincs megoldva éppen az egyes helyi derítőberendezések és a sűrűn ásott kutak, valamint a Balatonnak recipiensül való felhasználása miatt.

4./ Közlekedési szempontból a balatoni műút kiépítése hatalmas eredmény. Ellenben még a mai napig is igen kellenetlen és veszélyes szakaszok vannak, főleg a nagyforgalmú 7-es számú műuton, /Földvár, Szárzso, Szencs községeken áthaladó szakaszok stb./, melyek egyébként keskenyek is. De a műút Balatonszabadtól egészen B. Berényig a somogyi parton úgy szólván mindenütt a település beépített területén halad keresztül és sok községben még ma is rendszeresen naponta kétszer ezeken hajtják a különböző csordákat, ami az ut teljes lezárását jelenti hosszabb időre. Ugyanez vonatkozik a kisebb forgalmú északi parton haladó 71. és 711 utakra is.

Igen szerencsétlen a vasútvonal vezetése, amely a somogyi parton általában olyan közel halad a vízhez, hogy a településeket a vasut és Balatonpart közötti 100-200 méteres partsávra szorítja össze. A fejlődés folyamán ezek a települések természetesen túlnőttek a keskeny partsávon és áttértek a vasut másik oldalára is. Így ma már majdnem minden balatonmenti települést kettévágja a vasut. Ezért sok a sorompó és a veszélyes utkereszteződés, melyek sürgős megoldást követelnek /Siófok/. A vasut még ma is egyvágányú, mely alig bírja el a fokozódó forgalmat. A megállóik és állomások rendszertelenül vannak elhelyezve. A sűrűn létesített megállóhelyek vasutforgalmi szempontból előnytelenek, másrészt pedig a hosszan elnyúlt települések sok km-es szakaszainak mégis vasuti kapcsolatuk.

5./ Üdülés szempontjából a balatonmenti házépítkezések jellege eredetileg nagyon nyaraló volt, de csak a nyári időnyiro rendezkedtek be pensiók és szállodák is. Ez az időnyjelleg megnyilatkozott az épületek építési módjában is /vékony falak, kőművi hiánya, szimpla ablakok/. Népgazdaságunkban a Balaton által jelentkező hatalmas természeti kincsét ennél sokkal jobban ki kell használni és éppen ezért az időnyjellegét megszüntetve, általában egész éves üdülésre kell üdülőinket berendezni, főleg a klimatikus előnyökkel rendelkező északi partsávon az u.n. balatoni riviérán.

6./ Természetvédelmi szempontból nagy kezdeményező lépésnek tekinthetjük a tihanyi félszigetnek nemzeti parkká és a Kisbalatonnak védett területté való nyilvánítását. De nem nehetünk el a Badacsonyi pusztulásának kérdése mellett. Kapitalista érdekből kezdtek meg országunk egyik legjelentősebb természeti alakulatának rablógazdálkodásszerű elpusztítását és a legszomorúbb az, hogy ez a folyamat ma is folytatódik.

A fentiekben vázolt néhány szempontból is kitűnik, hogy az egyes településeknél igen sok és súlyos feladat vár a jövőben megoldásra. Ez a megállapítás fokozott mértékben vonatkozik az egyes településeken túlmenően az egész Balaton környékre, ami ma nem tekinthető egységessnek. Mindenekelőtt az az alapvető tény jellemzi a jelen helyzetet, hogy spontán kapitalista fejlődés következményeképpen alakult ki.

Ha ezek a hibák és hiányosságok az egyes településeknél a jelenben valóban fennállanak, akkor ezek fokozott mértékben jelentkeznek az egész Balaton-partra, mint környékre vonatkozóan. De ha az egyes különálló kérdéseket meg akarjuk oldani, rögtön felmerül, hogy ezek a kérdések egymáshoz szorosan kapcsolódnak és egymástól függetlenül nem lehet őket helyesen megoldani.

Ez a megállapítás a kisebb tervezési egységekre az egyes üdülőtölepekre is vonatkozik, de fokozott mértékben áll nagyban az összefüggő partszakaszokra, illetve az egész Balatonpartra és a hozzá kapcsolódó területekre a Balaton-környékre. Ezen az egész területen egységesen kell a jelen helyzetben örökölt hibákat megjavítanunk és az összes felmerülő kérdéseket koordinálnunk.

A balatoni településeket és ezáltal az egész Balatonvidéket fejlesztenünk kell. Ebből a célból az egész partsávot részletes vízrajzlatok alá kell venni és ezek alapján meg kell határozni a partsáv jövő települési szerkezetét, az új települések helyét, az összes települések profilját, jellegét. El kell dönteni, hogy melyek lesznek az új nagy üdülőközpontok, hol lesznek a nemzetközileg is látogatott üdülőhelyek, hol lesznek a vízi sporttelepek, sportvárosok, ut-törőtelepek, melyek lesznek az egészségügyileg javasított gyógyhelyek, pihenésre és utókezelésre alkalmas nyugalmasabb jellegű települések, hol lesznek táborozóhelyek, autós weekend táborhelyek, stb. Természetesen ezeket a kérdéseket össze kell egyeztetni a Balatonkörnyék termelési kérdéseivel, hogy a helyes területfelhasználás egységes elvek alapján legyen eldönthető.

A Balatonkörnyék termelési szempontból sem hanyagolható el. A rendkívüli táji szépségű vidék jelentős természeti kincseket rejt magában a /bauxit, bazalt, tőze/, egyéb kőzet stb./ melyek gazdaságos kiaknázása ma nincs összehangolva a balatoni népudültetéssel. A természeti kincsek mellett jelentős iparterületek is beleszélődnek az üdülő jellegű partsávba, mely szintén egységes és általános rendezési munkát, tervezést igényel, hogy az ipár és az üdülés egymás mellett zavartalanul funkcionálhasson. Mezőgazdaságilag, erdőgazdaságilag, szőlő- és kertgazdaságilag egyaránt jelentős a déli és az északi part. Az országos jelentőségű balatonkörnyéki specialitások termesztésén felül a partsávnak főleg a népudültetésben résztvevő tömegek ellátását kellene közvetlenül szolgálni. Tej, gyümölcs, zöldség, tojás, baronfi, stb. élelmiszercikkekből az üdülők ellátó övezetét kellene tervszerűen kialakítani a Balaton környékén a mezőgazdasági termelés szocialista átszervezésével kapcsolatban.

Mivel tehát a kérdéseket önmagukban megoldani nem lehet, ezért egységes szemlélettel kell az egész Balatonkörnyéket egységes tervezési feladatként felfogni és regionális tervezési munka keretében kell a kérdéseket egységes nevezőre hozni, megoldani. Koordinálni csak egységes szemlélettel és határozott cél érdekében lehet. Ezt biztosítja a regionális tervezési munka. Ennek keretében lehet valójában az egész Balatonkörnyéket és annak fejlesztését egységes feladatként felfogni.

Véleményem szerint ez a helyes és csakis ez a helyes szemlélet. A Szovjetunió gyakorlata azt mutatja, hogy az országban azokat a területeket, melyek valamilyen szempontból egységesen fejlesztendők, területi tervezési egységként jelölik ki és ezekre a tervezési egységekre regionális tervet készítenek. Ezek a tervezési egységek nem tövesztendők össze a gazdaságilag egységes és összetartozó tájegységekkel, a rayonnal, melyek legtöbbször helyesen, közigazgatási egységekként is szerepelnek.

A balatoni tervezési egységekre is először egy általános fejlesztési tervet kell kidolgozni, a jelen helyzet feltárása és megismerése után. A jelenlegi helyzet feltárását azonban már egységes szempontok és metodika szerint kell végezni és ennek a munkának ki kell terjedni mindazokra a kérdésekre, amelyek a regionális tervezés kapcsán előfordulnak.

A jelenlegi helyzet részletes feltárása után kerülhet sor a helyzet tervezési szempontból történő kiértékelésére, a hibák és ténnivalók összefoglalására és a tervezési elvek rögzítésére. Ehhez a munkához már egységes irányelvek szükségesek, melyeknek a népgazdasági tervünk célkitűzéseiből kell folyniuk.

Ezek szerint a népgazdasági tervnek kell meghatározni a Balatonkörnyék jövőbeni fejlesztési körülményeit, úgy mint az ország más területén is. Az eddigi kapitalista jellegű spontán fejlődés helyére így lép a szocialista jellegű tervezési munka. A népgazdasági terv célkitűzései jelentik egyben azt az egységes szemléletet és közös nevezőt, amelynek segítségével a Balatonkörnyéken a látszólag egymástól függetlenül jelentkező kérdéseket egy komplex tervezési egység keretében lehet megoldani.

Nyilvánvaló, hogy ilyen regionális tervezési munka az egyetlen helyes és leggazdaságosabb módszer a Balatonkörnyék összes problémáinak egységes megoldására.

A Balatonkörnyék regionális tervezési munkájának célja tehát népgazdaságunk keretében, fokozott mértékben kiaknázni és felhasználni a Balatonkörnyéket állandó népüdültetés céljára, hozzáférhetővé tenni a Balatont lehetőleg az ország év folyamán a nép széles rétegei számára és a környék különleges természeti és termelési adottságait összehangoztatni a népüdültetés szempontjaival, hogy ez a vidék az országnak minél jobban, intenzívebben és gazdaságosan kihasznált vagyis értékes területe legyen.

A Balatonkörnyék regionális tervezési munkái.

A Balatonkörnyék regionális tervezési munkáit vélemény szerint 5 lépésben, ütemben kellene elvégezni:

I./ Mint országunkban minden tervezési munkának a Balatonkörnyék regionális tervezésének is a tervezési munkáit irányító szervtől kell kiindulni. Nevezetesen - véleményem szerint - az Országos Tervhivatalnak tervfeladatként kellene a Balatonkörnyékregionális munkáját kidolgozni. Ezáltal lehetőség nyílna arra, hogy egységes szempontok szerint egységes irányítással indulhasson meg a tervezési munka.

II./ Maga a regionális tervezési munka a továbbiakban az előkészítő munkákból áll. Az előkészítő munkák keretében össze kell gyűjteni a Balatonra vonatkozó eddigi kutatások eredményeit, továbbá fel kell tárni a Balatonkörnyék történelmi kialakulását és jelenléti helyzetét.

Az előkészítő munkák közé tartozik a későbbi regionális tervezési munkához szükséges térképanyag előkészítése is. Ennek a térképanyagnak részben 1:50.000 ill. 1:25.000 léptékben, az egész Balatonkörnyéket, részben pedig 1:10.000-1:5.000 léptékben az egyes településeket kell alaptérkép-szerűen ábrázolni.

Az előkészítő munkák legnagyobb része a jelen helyzet részletes feltárásával kapcsolatos. Ez a munka részben a Balatonnal foglalkozó eddigi tudományos anyag áttanulmányozásából és kiértékeléséből áll, részben pedig részletes helyszíni tanulmányokat tesz szükségessé. Ennek a munkának eredményeképpen össze kellene állítani az egész Balatonkörnyékre vonatkozó általános helyzetet jellemző tanulmány-sorozatot /geológiai, meteorológiai, hidrológiai, növényzeti, állattani, mezőgazdasági, településszerkezeti, közlekedési, üdülésügyi, egészségügyi stb./ de szükség lenne a környék 54 településéről készített részletes monográfia-sorozat összeállítására is. Ebbe a munkába az egyetemi ifjúság főleg a nyári gyakorlatok keretében igen célszerűen bekapcsolható lenne.

A helyzet ilyen feltárása alapja lehetne a meginduló tervezési munkának. A feltáró feldolgozások, adatok és monográfiai elkészülésük után egy Akadémiai Balatoni Kiadványsorozatot alkothatnának, mely tudományos szempontból is nagy jelentőségű tény lenne.

III./ A népgazdasági terv általános célkitűzéseinek ismeretében és a jelen helyzetet feltáró előmunkálati anyag /monográfiai, adatok/ felhasználásával a Népgazdasági Tervet irányító tervező-szervnek módjában áll előkészíteni a

Balatonkörnyökre vonatkozó egységes környékfejlesztési tervet, amely az egész partsávra és a hozzá szervesen kapcsolódó területekre vonatkozóan részletesen, perspektivikusan adja meg a követendő tervezési irányelveket. A fejlesztési tervnek ezenfelül természetesen tartalmazni kell nagyvonalúan az egyes meglévő települések fejlesztésének és a létesítendő új települések tervezésének szempontjait is, eldöntve a településnek jövőbeni jelleget és a megoldandó súlyponti kérdésekkel kapcsolatos egységes irányelveket. Ez az általános balatonkörnyéki fejlesztési terv tehát kerettervszerűen döntheti el a Balatonkörnyék fejlesztésének mértékét, irányát és ütemét és ezáltal meghatározhatná a beruházási szükségleteket, a beruházások helyeit és eldöntheti az egyes üdülőtellepek perspektivikus jelleget és fejlesztési lehetőségeit.

IV./ A fejlesztési terv alapján kezdődhet meg a tulajdonképpeni környékrendezési regionális tervezési munka. Ehhez természetesen szükség lenne a regionális tervezés elméleti alapjainak tisztázására továbbá a regionális tervezés módszerének elméleti kidolgozására a szovjet gyakorlat alapján. Ezeket a feladatokat a Magyar Tudományos Akadémia Településtudományi Főbizottsága keretében kellene a gyakorlati szakemberek közreműködésével megindítani.

Az elméleti alapok tisztázása után az elkészült előmunkálatok felhasználásával és a fejlesztési terv irányelveinek figyelembevételével készülhet el a tulajdonképpeni balatonkörnyéki regionális terv.

V./ Az elkészült általános regionális terv alapján lehet - és kell is - az egyes települések általános és részletes városrendezési ill. városépítési tervét elkészíteni olyan ütemben, amint azt a fejlesztési terv ill. a regionális terv meghatározza. Ilyen esetben az egyes települések városrendezési ill. városépítési tervei szervesen beilleszkednek az egységes környékrendezési regionális tervbe és ennek keretében a települések egymáshoz harmonikusan kapcsolódva az egész Balatonkörnyék egy funkcionális egységgé válik.

Véleményem szerint csak ilyen módon lehet biztosítani a Balaton egész vidékének egységes perspektivikus fejlesztését és azt a tényt, hogy nekünk országunk egyik legnagyobb természeti kincsét népgazdaságunk és népünk számára a legjobban leggazdaságosabban kell kihasználnunk.

Természetesen ez a munka igen hosszú lejáratu, de éppen ezért mégis elkövetünk a megkezdésével.

A fenti szempontok figyelembevételével javasolom, hogy az ankót olyan értelmű határozatokat hozzon, amelyek elősegítik annak a környékrendezési, regionális tervezési munkának megindítását. Ezeket az elvi határozatokat pedig terjesztse megfontolás céljából az illetékes kormányzati szervek elé.

A MARXIZMUS-LENINIZMUS KLASSZIKUSAI A TELEPÍTÉSÉRŐL.^x

B.B. Veszolovszkij.

A lakosság területi elhelyezésének feltételeit és jellegét, valamint a települések jellegét és típusát a termelési mód határozza meg. Ezek a körülmények a termelési mód változásától függően alakulnak és ugyanakkor befolyásolják a termelési mód fejlődését.

Marx elemzi az angliai kapitalista rendszer fejlődését és felvázolja, hogyan rombolta le a kapitalista termelés a feudális társadalmi rendszert és annak letelepedési formáit. A szántóföldekből legelő lett, a lakosságot elűzték a lakhelyéről, egyes falvak elpusztultak. A tőkés termelés koncentrálása a későbbiekben együttjárt a kapitalista városok növekedésével, a lakosság egyre nagyobbfokú koncentrálásával. A városok fejlődésének jellege szoros összefüggésben van a kapitalista letelepedési formák fejlődésével.

"Amennyire a kapitalista termelés alapfeltétele a városi összpontosítás, olyannyira törekszik minden egyes ipari kapitalista állandóan arra, hogy az összpontosítás által szükségszerűen létrehozott nagyvárosokból a faluba vigye át üzemét ... a tőkés nagyipar új városokat hoz létre azért, hogy a városból állandóan a falvakba menekül".^{xx}

A kapitalista gazdasági rendszer ellentmondásai előfeltételül szolgálnak a kapitalista telepítés ellentmondásai számára.

A kapitalista telepítés egyik legnyilvánvalóbb ellentmondása: egyenlőtlensége. A kapitalista rendszer, amely lerombolja a kis parasztgazdaságokat, egyre újabb és újabb elszegényedett, földjüktől megfosztott paraszti tömegeket kerget be a városba. A földművelő lakosság létszáma - szemben a nem-földművelőével - egyre csökken.

A kapitalizmusban nem lehet felszámolni a telepítés egyenlőtlenségét, mert a kapitalizmus képtelen a termelőerők egyenletes elhelyezésére. Az imperializmus korszakában a te-

x

B.B.Veszolovszkij: "A városgazdálkodás gazdaságtanának és szervezetének tanulmányai" /Goszstatizdat/, Moszkva, 1951./ című könyvének I. fejelete.

xx

Engels: Anti-Düring, Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, Moszkva, 1943.428. old.

telepítés egyenlőtlensége már mint a termelőerők továbbfejlődésének egyik legfontosabb akadálya jelentkezik.

A kapitalista telepítés ellentmondásai a város és a falu közötti ellentét kiéleződésében igen erőteljesen jutnak kifejezésre. A város és a falu közötti ellentét a kézműiparnak a földműveléstől való különválásával kezdődött, amikor létrejött a kizsákmányoló rabszolgaartók és a kizsákmányolt rabok osztálya. "A város és a falu közötti ellentét már akkor kezdődött, amikor megtörtént az átmenet a barbárságból a civilizációba, a törzsi rendszerről az államra, a helyi korlátozottságról a nemzetre; ez az ellentmondás az egész történelmen át napjainkig húzódik".^x A város és falu közötti ellentét végigkíséri valancennyi, az embernek ember által való kizsákmányolására alapozott társadalmi korszak történetét.

A városok megjelenésével "mutatkozott meg első ízben a lakosságnak két nagy osztályra való tagozódása" - írták Marx és Engels; "ennek az osztálytagozódásnak a közvetlen alapja a munkanegosztás és a termelőeszközök. A város már a lakosság, a termelőeszközök, a tőke, a szükségletek és a szükségletek kielégítési módjainak koncentrációját jelképezi, ugyanakkor, amikor a faluban ezzel ellentétes tényre bukkanunk: az elszigeteltségre és az elkülönülésre".^{xx}

A város és a falu közötti ellentét a kapitalista termelési viszonyok fejlődésével egyre jobban kiéleződik. "A civilizáció az addig kialakult munkanegosztást állandósítja és fokozza, főleg kiélezi az ellentéteket a falu és város között".^{xxx}

A városi burzsoáziának az évszázados harc /"kommunális" háborúk Nyugaton a XIII-XIV. században/ eredményeképpen létrejött fejlődése arra vezetett, hogy a városok felszabadultak a hűbérurak uralma alól és létrejött a burzsoá város uralma a falu fölött. Ugyanakkor azonban, amint erre Lenin rámutatott: "az ipar és a mezőgazdaság közötti ellentétet a kapitalizmus nemcsak nem küszöbölte ki, hanem ellenkezőleg, egyre inkább kiszélesíti és kiélezi. A mezőgazdaságra egyre súlyosabban nehezedik a tőke igája, amely főleg a kereskedelen és az ipar területén alakul ki".^{xxxx}

^x K.Marx, F.Engels: Összes művek, IV.k.40.old. oroszul./Magyar fordításban még nem jelent meg/.

^{xx} K.Marx, F.Engels Összes Művek, IV.k.40-41.o. oroszul./Magyar fordítás nincs/

^{xxx} Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete, Szikra, 1949.168.old.

^{xxxx} Lenin Művei 22. kötet, Szikra, 1951. 91.old.

A kapitalizmusban a város és a falu közötti ellentét a következőkben jut kifejezésre:

1./ A gyors ütemben fejlődő nagyvárosokban összpontosul az ipar, itt összpontosulnak a technika, a kultúra és a művészet összes vívmányai. A falu ugyanakkor elmaradottságra és kulturálatlanságra van ítélve.

2./ A város a kapitalizmusban a kizsákmányolás központja: a burzsoázia nemcsak a városi proletariátust zsákmányolja ki kegyetlenül, hanem a falusi proletariátust és a paraszti lakosság tömegeit is /a kereskedők, az adók, az iparcikkok magas ára, a földzálog, stb. útján/.

3./ A kapitalizmusra jellemző, hogy a földművelés egyre fokozódó mértékben elmarad az ipar mögött. A kapitalizmusban - mondotta Lenin - végbenegy a falunak a város által való agronómiai kizsákmányolása, megbonlik a város és a falu közötti természetes anyagsere.

4./ A kulturális-, jóléti és az egészségügyi létviszonyok ellentéte: a városi lakosságot megfősztották a legszükségesebb természeti létfeltételektől, a falut viszont a legszükségesebb kulturális feltételektől; a városgazdálkodásnak ugyanakkor világosan megnyilvánuló osztályjellege van, amely a burzsóá városnegyedek kiszolgálására irányul; a városgazdálkodás a munkásosztály további kizsákmányolásának eszköze. A falusi letelepedésnek szintén osztályjellege van.

Az imperializmus azt eredményezi, hogy a mezőgazdaság még nagyobb mértékben elmarad az ipar mögött; az imperializmus a végsőig kőlezi a város és a falu közötti ellentétet; a város a falut ugyanakkor még úgy is kizsákmányolja, ahogyan az anyaországok kizsákmányolják a gyarmatokat.

A burzsóá közigazdászok úgy vélték, hogy a város és a falu közötti ellentét a dolgok természeténél fogva kiküszöbölhetetlen; nem látták meg, hogy "a város és a falu közötti ellentét csak a nagántulajdon keretein belül állhat fenn".^x

A kapitalizmus, amely a letelepedés új formáit teremtette meg és a végsőig kiélezte a város és a falu közötti ellentétet, egyben teljesítette történelmi küldetését; az ipar összpontosítása a városban elősegítette a termelőerők fejlődését, a technika és a kultúra kibontakozását.

^x K.Marx, F.Engels: Összes művek, IV.kötet, 41.old. oroszul

"A város elkülönülése a falutól - írta Lenin - a város meg a falu ellentéte és a falu kizsákmányolása a város által - a fejlődő kapitalizmusnak ezek az elmaradhatatlan utitársai - szükségszerű termékei annak a ténynek, hogy a "kereskedelmi vagyon" /Sismondi kifejezésével élve/ tulsúlyban van a "földvagyonnal" /a mezőgazdasági vagyonnal/ szemben. Ezért a város tulsúlya a faluval szemben /mind gazdasági, mind politikai, mind pedig szellemi és minden más tekintetben/, általános és elkerülhetetlen jelenség minden olyan országban, ahol árutermelés és kapitalizmus van, Oroszországot is beleértve: ezen a jelenségen csak érzélgős romantikusok sírátkozhatnak. A tudományos elmélet, ellenkezőleg, rámutat arra, hogy az ipari nagytőke progresszív életet visz ebbe az ellentmondásba".^{xx}

A város és a falu közötti ellentét az imperializmusban a termelő-erők fejlődésének egyik legfontosabb akadályává válik, olyan akadályá, amelyt csak a kapitalizmus megsemmisítése szüntethet meg.

A város és a falu közötti ellentét és a falunak a város által való kizsákmányolása már a kapitalizmus fejlődésének első szakaszain magukra vonták a figyelmet. Különböző tervezetek /utópiák/ születnek, amelyeknek célja ennek az ellentétnek a megszüntetése.

Már a XVI. század elején létrejönnek különböző utópiák, amelyek vázolják az emberiség letelepődését a jövő társadalomban. Az utópisták - kezdve azokkal, akik a XVI. században működtek és végezve azoknál, akik a XIX. század közepén fejtették ki munkásságukat - a következő csoportokra oszthatjuk:

Az utópisták első csoportja a jövő társadalmában is fenntartja a várost és a falut, de arra törekszik, hogy elossa és gyengítse a város és a falu közötti ellentétet /Etienne Cabet, az 1838-ban megjelent "Utazás Ikáriába" c. regényben; a XIX. század 30-as éveinek francia szocialistája, Pécquet és mások/.

A második csoport a jövő társadalmában megszünteti a várost és csak a falut tartja meg /Jean-Jacques Rousseau, William Morris: "Hírek schoonan-országból" és később John Ruskin/.

^{xx} Lenin Művei. 2.kötet. Szikra. 1951. 228.old.

A harmadik csoport ezzel szemben megszünteti a falut és az egész életet a városba ülteti át /Thomas More: "Utopia", 1516; Campanella: "A Napállam", 1602; Morelli: "A természet kódexe" - a XVIII. században/.

A negyedik csoport a várost és a falut is meg kívánta szüntetni és azzal kísérletezett, hogy az emberi letelepedés teljesen új típusát teremtsen meg /Ch. Fourier: a XIX. század 30-as éveiben; Robert Owen 1819-ben; Dezany: Közösségi kódex, 1842/.

Az utópisták mindegyike munkáiban a jövő társadalmi részleteinek felépítésénél lényegében a korabeli társadalmi viszonyokat és a korabeli technikát tükrözi vissza. Első ízben Marx és Engels fektették a jövő letelepedési formáinak kérdését tudományos alapra.

Már a "Kommunista Kiáltvány"-ban világosan megfogalmazást nyert, hogy a városnak a falu fölötti uralma csak a kapitalista társadalmi rend megsemmisítésével szüntethető meg. Engels részletesen kifejtette ezt a gondolatot az "Anti-Dühring"-ben. Engels vitatkozik Dühringgel, aki a város és a falu közötti ellentétet a dolgok természeténél fogva kikerülhetetlennek tartotta; a vita során Engels megjegyzi, hogy Robert Owen és Charles Fourier utópiái összehasonlíthatatlanul magasabb fokon állnak, mint Dühring polgári korlátoltsága, majd hozzáteszi, hogy a város és a falu közötti ellentét csak a tőkés termelési mód megszüntetésével küszöbölhető ki.

"Csakis az a társadalom, mely termelőerőit egyetlen nagy terv alapján összehangatosan kapcsolja egybe, engedheti meg az iparnak, hogy abban az elosztásban teljen meg az egész ország területén, amely saját fejlődése, s a termelés többi elemeinek fenntartása, illetőleg fejlődése számára a legmegfelelőbb.

A város és a falu közti ellentét megszüntetése eszerint nemcsak lehetséges, hanem egyenesen szükségessé is lett magának az ipari termelésnek, mint ahogy szükségessé is lett a mezőgazdasági termelésnek és ezenfelül a közegészségügynek is".^x

Engels "A lakáskérdéshez" című művében Mülbergerrel vitatkozik, aki Dühringhez hasonlóan azt állította, hogy a város és a falu közötti ellentét megszüntetésére törekedni utópia, mert ez az ellentét történelmi szükségszerűség. Engels ennek kapcsán a következőket írta: "A város és falu

^x Engels: Anti-Dühring. Idegen Nyelvi Kiadó, Moszkva, 1947. 428 o.

közötti ellentét megszüntetése semmivel sem inkább és semmivel sem kevésbé utópia, mint a tőkés és bormunkások közötti ellentét megszüntetése. Ez is napról-napra jobban gyakorlati követelése lesz az ipari és a mezőgazdasági termelésnek".^x

Engels azt tartotta, hogy "csak a lakosság lehetőleg egyenletes elosztása az egész országban, csak az ipari és földművelő termelés benső összekapcsolása, a közlekedési eszközöknek ezáltal szükségessé váló kiterjesztésével - feltételezve egyúttal a tőkés termelési mód megszüntetését - képes arra, hogy a falusi lakosságot kiragadja abból az elszigetelődésből és elbutultságából, amelyben évezredek óta csaknem változatlanul tengődik. Nem az az utópia, ha azt állítjuk, hogy az emberek felszabadulása a történelmi multjuk által rájuk vert bilincsekből csak akkor lesz teljes, ha megszünik a város és falu közötti ellentét; az utópia csak akkor jön létre, ha valaki arra vállalkozik, hogy "A fennálló viszonyokból kiindulva" előírja azt a formát, amelyben a fennálló társadalomnak az vagy bármely más ellentéte megoldandó".^{xx}

Engels a kapitalista rendszer megszüntetésének kapcsán felveti a lakáskérdés megoldását.^{xxx}

Marx és Engels tehát a legnatározottabban elvetették a kispolgári és polgári ideológusoknak /Mülbergernak, Dühringnek, Brentanonak, stb./ azirányu nézeteit, hogy a város és falu közötti ellentét megszüntetésére való törekvés utópia. Nem osztották az utópista szocialisták álláspontját sem, akik azt tartották, hogy valamilyen nagy gondolkodás tárja majd fel az új életformákat. A város és a falu közötti ellentét megszüntetése a tőkés termelési mód megszüntetésének eredményeként jelentkezik. A kérdésnek ehhez az egyedül helyes felvetéséhez az utópisták közül Pecquert francia szocialista jutott el, aki a XIX. század 30-as éveiben rámutatott arra, hogy az új társadalmi formák és többek között a város és a falu közötti ellentmondás megszüntetése "a technika és a vasuti hálózat fejlesztésének eredményeként jelentkezik".

x. Engels: A lakáskérdéshez, Marx-Engels Válogatott Művei, I., Szikra 1949. 609. old.

xx. Engels: A lakáskérdéshez, Marx-Engels Válogatott Művei, I., Szikra, 1949. 609-610. old.

xxx. U.o.: 561. old.

Marx és Engels kimutatták, hogy a kapitalizmus fejlődése hogyan hozza létre azokat az erőket, amelyek a kapitalizmus megsemmisítéséhez vezetnek és ugyanakkor azoknak az ellentmondásoknak a megoldását eredményezik, amelyek a tőkés termelési mód mellett nem oldhatók meg. Engels 1883-ban, Deprez a magasfeszültségű áramnak nagy távolságokra való átadásával kapcsolatos felfedezésének kapcsán írott levelében így ír: "... ez a felfedezés az ipart végleg megszabadítja csaknem mindenfajta határtól, amelyet a helyi viszonyok szabhatnak ki, lehetővé teszi még a legtávolabbi vízienergia felhasználását is és, há kezdetben csak a városok szempontjából lesz is hasznos, végül mégiscsak a legnagyobb mozgatóerővé válik a város és a falu közötti ellentét megszüntetésének területén. Teljesen világos, hogy a termelőerők ennek következtében annyira kifejlődnek, hogy irányításuk meghaladja majd a burzsoázia erőit."X

Lenin is beszél arról, hogy a város és falu közötti ellentét kérdésének megoldása a kapitalista rendszer keretein túlnövő termelőerők fejlődésének eredményeként jelentkezik. "A kapitalizmus - teljesen széttepi a mezőgazdaság és az ipar kapcsolatát, de ugyanakkor fejlődésének felsőbb fókán újabb elemeket készít elő ennek a kapcsolatnak, annak, hogy az ipar és a mezőgazdaság egyesüljön a tudománynak és a kollektív munka kombinációjának tudatos alkalmazása, az emberiség új települési módja alapján /megszünteti mind a falu elmaradt, elvadult helyzetét, mind pedig azt, hogy nagy városokban természetellenesen óriási tömegek zsúfolódnak össze/.^{XI}

Annak ellenére, hogy a tudományos szocializmus megoldotta a város és a falu közötti ellentét megszüntetésének kérdését, a XIX. század végén ismét felbukkannak "elnöletek", amelyek arra törekcsenek, hogy ezt a problémát a kapitalista társadalom keretein belül oldják meg. Kispolgári körökben 1898-ban nagy szenzációt keltett az angol E.Howard: "A holnap kertvárosai" című könyvének megjelenése. Howard receptjei szerint különböző országokban megalakultak a "kertváros-társaságok". Howard elvei szerint "öszze kell kapcsolni a városi és a falusi élet pozitív oldalait és ki kell küszöbölni mindkettő hiányosságait". Ez lényegében az előbbieken említett XVIII. és XIX. századbeli utópiák restaurálását jelenti és visszhangként jelentkezik a nagyvárosokban a XIX. század vége felé világosan észlelhető rothadási folyamatra.

X. K.Marx, F.Engels: Összes Művek, XXVII.k. 289.old. oroszul.
xx. Lenin Művei, 21. k. Szikra, 1951. 61. old.

Csakis a kapitalista társadalmi megszüntetése teszi lehetővé a város és a falu közötti ellentét megszüntetését és a termelőerők észszerű és egyenletes elhelyezését. Ezt a kérdést teljes súlyával első ízben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom helyezte gyakorlati alapokra. Az SzK/b/P VIII. kongresszusán elfogadott program egyik pontja a következőket mondja: "Mint hogy a város és a falu közötti ellentét a gazdasági és kulturális elmaradottság egyik legmélyebb alapja és egy ilyen mélyrehatóan válságos korszakban, mint a mostani, mind a várost, mind pedig a falut az elkorcsosulás és a pusztulás közvetlen veszélye elé állítja, az SzK/b/P ennek az ellentétnek a megszüntetését tekintve a kommunista építés egyik gyökeres feladatának".

Sztálin elvtárs az első amerikai delegációval 1927. szeptember 9-én folytatott beszélgetésben röviden jellemezte a kommunista társadalmat és rámutatott arra, hogy "... az olyan társadalmak lesznek, ... ahol nem lesz ellentét város és falu, ipar és mezőgazdaság között".^x

A proletáriátus diktatúrájának bevezetése a város és falu közötti ellentét felszámolásának elengedhetetlen előfeltétele, de nem szabad azt gondolnunk, hogy ezt a kérdést gyorsan is megoldhatjuk. "... ezt a megszüntetést - írta Lenin még 1901-ben - természetesen nem egyszerű intézkedés formájában, hanem a rendszabályok egész sorának formájában kell elképzelni".^{xx}

Sztálin elvtárs még 1934-ben, a SzK/b/P XVII. kongresszusán rámutatott arra, hogy "a város és a falu közötti ellentét megszüntetésben van". Most már elmondhatjuk, hogy a város és a falu közötti ellentét a kettő közötti gazdasági és kulturális szövetség további megszilárdulásának eredményeképpen megszűnt. A város és falu közötti ellentét maradványaként fennmaradtak azonban bizonyos lényeges különbségek város és falu között. E különbségek megszüntetése még hosszú időt igényel és a szocialista termelőerők további fellendülésének alapján nagy majd végbe.

x. Lenin-Sztálin, Párt és Pártépítés, Szikra, 1950. 126. o.
xx. Lenin: Az agrárkérdésről, I., Szikra, 1950., 111. old.

GAZDASÁGOS VÁROSTERVEZÉS.^x

B.Szvetlicsnűj.

A Sztálin és Lenin nagy pártja által nevelt szovjet emberek építkezésünk jövőbeli fejlődésének kimeríthetetlen tartalékait és lehetőségeit tárják fel.

A Szovjetunió Minisztertanácsának Sztálin elvtárs kezdeményezésére elfogadott - az építkezési költségek csökkentésére vonatkozó - rendelete a szovjet népnek a szocialista tulajdon észszerű és gondos felhasználására, államunk jövőbeli állandó fejlődésére irányuló tánteríthetetlen törekvésőt fejezi ki.

A népi javak megtakarításából származó óriási tartalékok felhasználhatók a városok helyreállításával, újjáépítésével és új városok létesítésével kapcsolatban országunkban óriási méretekben végzett munkálatok folyamán.

A városépítés összköltsége, mint ismeretes, három fő tényezőtől tevődik össze; ezek aránya megközelítőleg a következő: lakásépítés - kb. 60%; közintézmények - kb. 20%; a város műszaki berendezése és közművei - kb. 20-25%.

A két első költségfajta nagysága az alkalmazott típusok szekciók és típusépületek gazdaságosságától, az építkezés végrehajtásának megszervezésétől és módszereinek jellegétől valamint az épületeknek a tervben kijelölt enclétszámától és általános típusától függenek.

A műszaki berendezésekre és a közművekre szükséges beruházások viszont közvetlenül a városrendezési terv gazdaságosságától függenek. Többek között a vízellátással, csatornázással, távfűtéssel és különösen az utcák és utak berendezésével, valamint a terület mérnöki előkészítésével és a vertikális tervezéssel kapcsolatos munkálatok költsége áll közvetlen függő viszonyban a birtokba vett terület méreteivel.

^x A "Településtudományi Közlemények" első számában közzé tettük Micsenko építésznek az Architektura Sz.Sz.Sz.R. 1951. évi 2. számában megjelent "A városépítés gazdaságosságának problémája a városrendezési tervvel" c. tanulmányát. A cikkben felvetett problémák továbbfejlesztéseképpen az Architektura Sz.Sz.Sz.R. 1952. évi 3. számában megjelent B.Szvetlicsnűj építész fenti tanulmánya.

A tervező szervek rendszerint növelik a város lakosságának programban megadott számát, ami a város területének megokolatlan bővítését és a városépítés költségének növelését idézi elő. Például Kíev, Harkov, Szverdlovszk, Gorkij, Baku, Tbiliszi és más városok rendezési tervében a lakosság kalkulált számát 100-200 ezer emberrel növelték, a területek pedig - ennek megfelelően - a ténylegesen szükséges területet sokszáz hektárral haladták meg.

A városi építkezést megdrágító egyik tényező - a lakás- és kulturális építkezésre szolgáló területek nem eléggé megindokolt kiválasztása az újonnan fejlesztendő területeken az iparvállalatok mellett.

A bányák és ipari üzemek építkezésének alapját képező sok tervfeladatban a lakásépítkezésre szolgáló területeket megfontolás nélkül jelölik ki. Például Prokovjevskben és Kiszolevszkben az összes lakóházak jelentős része felépült és folyamatosan épül a helyszínen található kokszolható őr- és szénrétegek általános helyszínrajza ellenére. A lakásépítkezésre szolgáló épületek helytelen kijelölése miatt a néhány tízezer négyzetméter összterületű lakóházakat le kellett bontani.

A beépítésre szolgáló területek kiválasztásánál gyakran csak a sorrendben első építkezés szükségletét veszik figyelembe, ami az össhang nagymértékű hiányához vezet. Így Sztálinszkben, az 1938 évi rendezési terv alapján lakásépítkezésre kijelölt területek jelenleg teljesen ki vannak használva. Most az építkezést kevésbé megfelelő területeken kell végrehajtani - hatalmas összegeket fordítva azok műszaki előkészítésére.

A Szovjetunió Kommunista /bolsevik/ Pártja Központi Bizottságának 1931. évi júniusi plónuma már rámutatott arra, hogy a növekedő ipari lakótelep - a jövő szocialista városa. Ebből következik, hogy a lakótelep építésének előre összeállított és alaposan átgondolt terv alapján kell megtörténnie és a fejlődés jövőbeli kilátásait számításba kell venni. Közben sok telep építése nem elég tervszerűen folyik. Gyakran számos egymás szomszédságában elhelyezett lakótelep önállóan kezd fejlődni - mindegyik a saját külön terve szerint. Végül ezek a telepek - várost alkotva - összeolvadnak; ennek folytán rendkívüli mértékben megnövekszik az építészeti elrendezés és megdrágul az ilyen város közületi berendezése és közművesítése.

Gyakran fordultak elő olyan esetek, amikor az ipari üzemek közelében épülő lakótelepek számára egyáltalán össze nem függő tervek készülnek, amelyek a vízellátás, csatornázás,

távfütés, közlekedés, stb. különálló rendszereit tervezik meg, ami jelentős mértékben megráncgítja az építkezés költségét, valamint a lakótelepek és iparvállalatok üzemben tartását egyaránt. Például a Kamusin egyik körzetében épülő új üzemek részére - amelyeket a város közvetlen közelében helyeztek el, egyes lakótelepeket "saját" ut-, vízvezeték, csatornázási és távfűtési rendszerrel terveznek. Az építésügyi szervek nem gondoskodtak a város egész beépítendő területe komplett tervének elkészítéséről és megengedték a szabálytalan, nem gazdaságos megoldást.

A városok rendezési és beépítési tervének elkészítésénél az ipari körzetek és egyes ipari üzemek elhelyezésének megoldása elsőrendű jelentőségű kérdés; ennek biztosítania kell a város szabályos kialakulását és a városi építkezésre fordított beruházások célszerű felhasználását.

Közben számos térvben a kérdés megoldásának nem szentelnek kellő figyelmet. Így Orel rendezési tervében az új ipari üzemek építésére olyan területeket jelöltek ki, amelyeknek a birtokbavétele gyakorlatilag lehetetlenné bizonyult. Az előző át nem gondolt megoldás miatt az új nagy üzemet - nem lévén összhangban a várostervvel - a várostól 3-4 km távolságban kellett elhelyezni, ami az építkezésnek és az összes köznyelv üzemtartásának jelentős megráncgításához vezetett.

Krasznodarban az építésügyi szervek elhatározták, hogy az új üzemeket a város beépített területén kívül helyezik el. A városterv gondosabb megvizsgálása után lehetővé vált az üzemek a városi lakóházak közvetlen közelében való elhelyezése, ami jelentős mértékben csökkentette az összes vasut-, ut- és köznyelvonalak hosszát; emellett a gyár területe is az üzem működésének minden kára nélkül, majdnem háromszorosán csökkent.

A felhozott példák igazolják, mennyire fontos a városrendezési tervek kidolgozásánál az üzemek és a vele összefüggő lakótelepek elhelyezésének helyes megoldása és számukra a természeti viszonyok, a talaj minősége, a terep jellege és a vízellátási, csatornázási, stb. viszonyok alapján legkedvezőbb területek kijelölése.

A városi beépítés egész mérlegében rendszerint a lakóházak foglalják el a főhelyet. Ennek következtében a városok műszaki berendezésére és köznyelveire fordított költségek csökkentése érdekében mindenképp arra kell törekedni, hogy a lakóházak összterületét a beépítés legnagyobb értékű tömörítés útján, de egészségügyi, kulturális és építésügyi színvonalának bármilyen rosszabbodása nélkül csökkenteni lehessen.

A városok tervezésének és beépítésének tapasztalatai azt mutatták, hogy fokozni kell az új lakóházak beépítési és benépesítési sűrűségének /laksűrűségének/ normáit.

Az Oroszországi Szocialista Szovjet Köztársaság Állami Egészségügyi Főfelügyelőségének követelményei alapján a lakóházak laksűrűségét az utóbbi időkig a következőképpen vették fel: egyemeletes beépítés mellett 175-200 személy - a házak egy hektárjára, háromemeletes beépítésnél 375-400 ember, négyemeletes beépítésnél 450-475 személy, nagyobb emeletszám esetén legfeljebb 500 személy - egy hektárjára. A lakóházak beépítettsége nem haladhatja meg a 18-20%-ot; csak kivételes esetekben fokozható 25%-ig.

A vonatkozó rendelettervezet a lakóházak beépítési és benépesítési sűrűségének fokozását a következőképpen tervezi: egy-, két-, három-, négy- és ötemeletes beépítésű lakóházakból álló tömböknél az ajánlott laksűrűségek: 280, 370, 500, 550 és 610 lakos egy hektárjára, a beépítettség százalékaránya pedig 30-35%-ig emelkedik. A lakóházak beépítettségének jelzett fokozását az új egészségügyi normákban is előírányozzák.

A normáknak ez a feltétlen növelése közvéleményünk egyetemes követelése folytán jelentős mértékben megvalósult.

A lakóházak jelenleg már alkalmazott egyszerű beépítési módszereinek széles körben való elterjedése /hosszabb épületek, beépített gyermekintézmények, stb./ a lakóházak beépítettségének további fokozását biztosítja anélkül, hogy a beépítés minősége rosszabbodna.

A laksűrűség-növelés még a meglévő beépítési viszonyok között is - a sokemeletes építkezés arányának fokozása nélkül - lehetővé teszi, hogy csupán az egyszerűbb tervezési eszközeivel a városi lakóházak összterületét kb. 1,5-szeresen csökkentjük és ezáltal megfelelően leszállítsuk azok műszaki berendezésének és közművekkel való ellátásának költségét.

Megjegyzendő, hogy bár minden eszközzel fokozni kell a lakóházak beépítési terveinek gazdaságosságát, sok tervező szerv nem tulajdonít ennek kellő jelentőséget és régi szokás szerint folytatja működését - nagy anyagi kárt okozva az államnak. Így Csoljabinszk két lakóházterveinek tervfeladatában, melyet Ogyesszában /1/ a Gőpgyártási Üzemépítési Minisztérium 3.sz. tervtervintézője állított össze, a beépítés sűrűsége /az egyemeletes házaknál/ összesen 1940 m²-ben volt felvéve - a lakóházak egy hektárjára. A beépítés sűrűségének ez a csökkentése a lakóházak ki nem

előírt építészeti és térbeli megoldásához vezetett; a házak közöinek nagysága elérte maguknak a házaknak a hosszát, ami megmentette a beépítés építészeti egységét. Ezt a nem megfelelő minőségű tervét Csuljabinszk főépítésze, Csornjajev elvtárs hagyta jóvá.

Ezt a tervfeladatot megvizsgálva a Szovjetunió Minisztertanácsának Állami Építésügyi Bizottsága utalt a beépítési sűrűség hektáronként 2500 m²-re terjedő fokozásának lehetőségére; ezzel csak a két háztömbterület műszaki Berendezésének és köznyűvekkel való ellátásának költsége 700.000 rubellel csökkent. Emellett a beépítési terv építészeti szempontból is jelentősen megjavult.

Nyikolajevben a Peszki körzet beépítésére vonatkozó tervfeladat, melyet a Pdzári Építésügyi Állami Intézet állított össze és a város főépítésze hagyott jóvá, eredetileg ugyanilyen hibákat mutatott.

Teljes áttervezéssel sikerült a beépítést sűrűbbé tenni, annak építészeti színvonalát megjavítani, a háztömbök szükséges területét 6 ha-ral csökkenteni, a megtakarított területen további, több mint 25.000 m² lakófelületet elhelyezni és a terület berendezésének és köznyűvekkel való ellátásának költségét majdnem 4 millió rubellel csökkenteni.

A felhozott példák arról tanuszkodnak, hogy ha a munkát gondosan és felelősségteljesen végezzük el és fokozott követelményeket támasztunk a beépítési tervek minőségével szemben, az állannak sokmillió rubelt takaríthatunk meg.

A városi beépítési terület csökkentése szempontjából még nagyobb jelentősége van annak, ha növekszik a lakóházak emeletszáma. A legegyszerűbb módszerekkel ki lehet számítani, hogy a földszintes családiházak beépítéstől az egy-kétemeletes beépítésre való átmenet során a lakóháztömbök területe kb. háromszorosán, a többemeletes beépítésnél pedig több mint ötszörösen csökken. Ennek megfelelően csökken a városi köznyűvesítés költsége is.

A lakóház beépítési sűrűség megnagyobbított normáinak bevezetése elvitathatatlanul biztosítja a városi építkezés költségének lényeges csökkentését. E normák átvizsgálását a tervezési és építési gyakorlat sokoldalú tudományos elemzésének adatai, továbbá kísérleti munkálatok, valamint a beépítési emeletszám optimális viszonyainak pontos tanulmányozása alapján mindenesetre várható a lehetőségük - a helyi építőanyagok készletének, az építési vállalkozások teljesítőképességének, az építkezés gépesítési lehetőségeinek, stb. - figyelembevételével kell elvégezni.

Jelen cikkben nem emlőkezünk meg arról a nagy gazdasági hatásról, melyet a lakóházak emelletszámának növelése fejt ki, mivel a kérdésnek önálló vizsgálat tárgyát kell képeznie.

A rendezési tervek kidolgozása során a legutóbbi időkig nem fordítottak elegendő figyelmet a beépítés emelletszámának növelésére. Ezért sok tervet kellett átülözni. Így Kisinyev rendezési tervében a lakóházak átlagos emelletszámának fokozása következtében a lakóházak területét sikerült 600 hektárral csökkenteni. Terjedelmes városi területeket takarítottak meg Jerevan, Kiev, Minszk, Murnanszk, Kujbisev és más városok rendezési terveinek kidolgozása folytán is, ami e városok beépítését költségtelenül jelentősen gazdaságosabbá teszi.

A városi területek terjedőssége elsősorban abból származik, hogy az egyéni beépítés nagymértékben fejlődik. Sztálinóban és Zaporozsijében ez, az utóbbi négy év alatt, az összes lakóházépítkezés 56-75%-át tette ki, Szverdlovszkban, Kujbisevben, Szaratovban és Omszkban pedig az új alacsony építkezés aránya elérte a 75-90%-ot. Emellett a földszintes családiházak rendszerint a városok legbelső kerületeiben helyezkednek el. Ugy véljük, hogy azokban a nagyvárosokban, amelyeknek jó a közlekedésük, az egyéni építkezésnek önálló külső övezetekben kell összpontosulnia.

Ezenkívül a nagyvárosok részére azt kell ajánlanunk, hogy az új családiházak telkeket ne a norma szerinti maximális 600 m²-ben állapítsák meg, amint ezt rendszerint teszi, hanem 300-400 m²-enkint parcellázzák fel. Emellett meg kell oldani a meglévő nagyobb méretű egyéni telkek csökkentésének és átrendezésének kérdését is, ami lehetővé teszi, hogy jelentős számú új telket nyerjünk a városi területek bővítése és az azok közművesítésére eső további költségek nélkül.

Az építkezés emelletszámának növelése óriási jelentőségű tényező a városok eredményesebb ujjáépítése szempontjából is. Az elavult földszintes lakóházaknak egy-kétemeletes házzal való felcsörölése azonban nem hatékony intézkedés, mivel ekkor a lebontott lakások száma az újaknak 30-40%-át éri el. Célszerű nagyobb arányban emelni az új lakóházépítkezés emelletszámát; ezt igazolja például Sztálinszk és Nyiznyij Tagil főutvonalaik ujjáépítésénél szerzett tapasztalat, amikor a kis mértékű képviselő földszintes beépítést teljes egészében új, sokemeletes lakóházakkal csörölték fel. Ez a módszer gazdaságosság szempontjából teljesen rentabilisnek bizonyult és nagy városépítészeti eredményt biztosított.

A városi területek csökkentési kérdésének megoldása szoros összefüggésben a városi háztömbök összeszerű tervezési méreteinek meghatározásával: minél kisebbek ezek a méretek, annál nagyobb területet foglal el az utcahálózat.

A szeszkovi Dalnyij-Voronok telep kibővítésének tervében a háztömbök területét átlagban csak 1.3-1.6 hektárban vették fel, ennek következtében az utcák területe az egész beépítési terület 30-40%-át tette ki. Az ilyen megoldás nem gazdaságos - az teljesen világos.

Tudományosan ki kell dolgozni a lakóháztömbök típusainak és optimális méreteinek kérdéseit, az alacsony és a sokemeletes beépítésre egyaránt. Ennek a kérdésnek eddig nem szentelték kellő figyelmet. Például az új tervezési normának a Szovjetunió Építészeti Akadémiája által kidolgozott tervében kilencemeletes beépítés esetén a lakótömb nagyságát maximum 4 ha méretben, négyemeletes házak esetén pedig 3 ha terjedelemben engedélyezik, ami takarékossági szempontból elfogadhatatlan.

A lakóutcák szélességét a rendezési tervekben rendszerint a magas beépítés övezeteiben 25 méterig, az egyéni beépítés övezeteiben pedig 20 méterig veszik fel. Ilyen szélességre a legtöbb esetben sem közlekedési, sem tűzbiztonsági, sem egészségügyi követelmények alapján nincs szükség; a tervezési gyakorlatban azonban vannak esetek, amikor jelentős mértékben megnövekednek ezek a túlzottan magas normák is. Például Mogilev, Ploek, Pinszk és Bobrujszk rendezési tervében az utcák területe egy lakóra, a szokásos 20-22 m² helyett 24-32 m²-t tett ki. Az ilyen csökkentés a városi területek lényeges csökkentéséhez és a város közművesítési költségeinek leszállításához vezet.

A városi terület indokolatlan növelését és a városi építkezés céljára pótköltségeket előidéző nagy kilengéseket engedélyeznek az ipari vállalatok, raktárak, közlekedési berendezések, stb. részére szolgáló területek kijelölésénél. Így Kisinyev rendezési tervében az ipari és raktári területeket a valóban szükséges területekkel szemben kétszeresen, Pinszk rendezési tervében pedig 4-5 szörösen túlméretezték. Riga rendezési tervében többszörösen növelték a városban lévő vállalatok bővítésére tartálékolt területek méreteit; Orelben az utóépítő gépek üzeme részére 125 hektár területet jelölték ki - szemben a 15-18 hektárnyi tényleges szükséglettel.

Az ipari területeket a vállalatok jóváhagyott helyszínrajzával szigorú összhangban kell kijelölni. E téren minden kilengés a város területének indokolatlan növeléséhez, a közlekedés meghosszabbításához és beépítetlen telkek kószadásához vezet.

A legkövetsebbé takarékosan használják fel a városi területeket, ha a lakóterület közepén egészségügyi szempontból veszélyes vállalatokat helyeznek el. Pl. Vilnyusz központi körzetében, a Nyerisz folyó partján helyezték el a bőrgyárat, amely ar nyilag kis területet foglal el; az egészségügyi védőövezet azonban 500 m-t tesz ki, ami a város közepében kb. 100 hektárnyi igen értékes terület beépítésének lehetőségét zárja ki; a cseljabinszki, kemorovszki és a sztá-linszki erdőnők a lakóterület közvetlen közelében való elhelyezése nem teszi lehetővé, hogy a város területének sokszáz hektárját teljes mértékben felhasználják.

Már nem egyszer felmerült a kérdés arra vonatkozólag, hogy az egészségügyi szempontból előirt védőövezetek /távol-ságok/ megrövidítése érdekében az ipari ártalmak ellen folytatott harc passziv rendszabályaiból át kell térni az aktív rendszabályokra /a veszélyes füstgázok felfogása, az üzemi technológia megjavítása, stb./. Ez ebben az irányban vörhajtható gyakorlati intézkedések, valamint az egészségügyi normák további ószszorú revíziója által nagy gazdasági és városépítészeti eredményt tudnánk elérni.

A városrendezési tervekben jelentékeny területeket jelölnek ki a közhasználatu zöld ültetvények számára és ez teljes mértékben helyes is. Nem szabad azonban ezen a téren sem túlméretezéseket engedélyezni. Ismeretes, hogy a legtöbb városban a zöldterület nagysága egy lakóra számítva tényleg nem haladja meg az 5-7 m²-t. Ennek a normának 10-15 m²-ig való emelése, a fásítási munkálatok nagy költsége és munkaerőszükséglete ellenére, fontos feladat. Nem szabad azonban megengedni a normák megfontolatlan fokozását. Például Grodno, Vityebszk, Polock és Pinszk rendezési terveiben a zöldterület normáját egy lakosra számítva 22-24 m²-ben vették fel. Ezeknek a terveknek a megvalósítása a városok részére erejüket meghaladó feladat volna; a tágas parkok és kertek céljára kijelölt óriási területek még sok évig - elkerülhetetlenül - nagy beépítetlen területek maradnának, amelyek megbontják a város alaprajzát és a közlekedési vonalak mértéktelen meghosszabbítását, ennek következtében pedig az ezek építésére szükséges eszközök tulkiadását idézik elő.

A városok fásítási normáinak meghatározásával és a városi területnek zöldültetvények céljára való felhasználásával kapcsolatos helyes tudományos megoldásnak nagy gazdasági jelentősége van. Így pl. az Állami Várostervező Intézet által végzett kutatások azt mutatják, hogy a város építési költségői szempontjából nem annyira a zöldterületek abszolút méreteinek, mint inkább azok elhelyezésének van lényeges jelentősége. Ha a tíz és száz hektárnyi nagy zöld tömbök a

lakókörzetek perifériáin helyezkednek el, akkor ez a megoldás nem vonja maga után a városi közlekedési és közműköltség jelentékeny megrájtását; ezeknek a nagy tömböknek közvetlenül a lakóházak között való elhelyezése viszont elkerülhetetlenül ilyen drájtást idéz elő.

Az aránylag nem nagy parkok rendszerének a városban a lakóterületen belüli megszervezése és a nagy parkoknak ezek perifériáin való elhelyezése a lakókörzetek összterületének jelentős csökkentéséhez, következésképp a közművekre fordított költségek leszállításához vezet. Jelentős mértékben megjavulnak a lakosság kiszolgálási viszonyai is, mivel a zöld ültetvények a lakótömbök közelébe kerülnek.

A gazdaságos várostervezés megteremtésének fontos feltétele a történelmileg kialakult városszerkezet, valamint a meglévő utcahálózat figyelembevétele. Sajnos ezt a körülményt sok tervező figyelmen kívül hagyja. Ily pl. Pódoszia rendezési tervében számos új utca kitűzését vették tervbe, amelyekre semmiféle szükség nem volt; Kisinyev rendezési tervében szükségtelenül változtatták meg az utcahálózatot az egyéni beépítés körzetében; Kujbisev, Brészt, Murnanszk rendezési terveiben nem vették figyelembe a kialakult háztömbök jellegét. Ulan-Ude egyik körületében a terv szerzője a kialakult utcahálózatot minden szükség nélkül 45°-kal elfordította. Világos, hogy hasonló könnyáttalan megoldások csak az építkezés megrájtásához és a városi beépítés építészeti minőségének rosszabbodásához vezethetnek.

Végül rá kell mutatni arra, hogy az építkezés megrájtása - magának a tervezés helytelen módszertanának is következménye. A városrendezési tervek elkészítésének gyakorlatában eddig a legnagyobb figyelmet a város távoli jövőbeli időszakban való fejlesztési kérdésének szentelték, az építkezés elsősorban sűrűs gyakorlati feladatait viszont nem oldották meg kellő módon. A tervek nem jelölték ki a sorrendben első építkezés kompakt megoldásának szigorú határait, minek következtében gyakran folyik a város 20-25 éves jövőbeli fejlődésére kijelölt összes területeken építkezés.

Ez a körülmény a városokban izolált beépítési körzetek kialakításához, a lakó-, ipari-, közlekedési területek keveredéséhez, az utcahálózat meghosszabbodásához, a közlekedési útvonal, a vízellátás, csatornázás, energiaellátás és végeredményben a városi építkezés költségeinek növekedéséhez vezet.

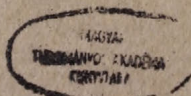
Hasonló észszerűtlen kiadások elhárítása érdekében, valamint a városrendezési tervek minőségének fokozása céljából helyesnek látszik 20-25 évi távlatban a tervezésnek csak az elvi sémáját kidolgozni, amely megállapítja a város későbbi fejlődésének irányát és a különböző fajta építkezésekre szelődő terület-tartalékokat.

A városrendezési tervek megszerkesztése során nagy figyelmet kell szentelni a városoknak a legközelebbi 10 évben való építkezésével és helyreállításával kapcsolatos elsőrendű gyakorlati kérdések megoldásának - a beruházások reális méreteinek figyelembevételével.

Szigorúan meg kell határozni azokat a területeket és telkeket, amelyek sorrendben először kerülnek beépítésre, s minden építkezést meg kell tiltani a tartalék-területeken, ezek teljes felhasználása előtt.

A leggazdaságosabb tervezési megoldások céljából ki kell dolgozni az építési költség összehasonlító változatait. Ennek szükségességére a következő példa mutat rá. Amikor az Oroszországi Szocialista Szovjet Köztársaság egyik városában nagy üzemot kellett építeni, a tervezők elhatározták, hogy az építkezésre a város határán kívül jelölnek ki telket, mivel szemelláthatóan el akarták kerülni a meglévő épületek lebontását. Ennek eredményeképpen a vasuti szárnyvonal hossza 4,5 km-rel, növekedett. Az így előálló többletköltség többszörösen felülmúlja a kis lakóházak lebontásának költségeit. Ha ezenkívül számításba vesszük a szükségtelenül meghosszabbított közlekedési vonalak üzemeltetési költségeinél jelentkező többletet, akkor a felvett változat hátránya még nyilvánvalóbbá válik.

A városi építkezés költségének csökkentését és minőségének fokozását elősegítő tervezési rendszabályoknak ez távolról sem teljes lejtője. Nem azt tűztük ki célul, hogy ebben a cikkben részletes gazdasági számításokat végzünk, amelyek illusztrálják a városépítés költséges csökkentésének konkrét lehetőségeit. Előzetes elmélyült tudományos elemzés és kísérleti munkálatok nélkül ezt nem szabad megtenni. Csak meg akartuk mutatni azokat a fő irányokat, amelyek a városi építkezés költségeit csökkentő és minőségét fokozó források keresésében haladni kell. Az ebben az irányban szükséges és az észszerű tervezési módszerekben alapuló konkrét rendszabályok kidolgozásába be kell vonni elsősorban a Szovjetunió Építészeti Akadémiáját és a legnagyobb tervező intézeteket. Ebben az igen fontos állami ügyben az építésügyi szerveknek, különösen pedig a városok

főépítészeinek kell a vezetőserepet vinniök.

A tervezési munkálatok új haladó normáinak és módszereinek kidolgozása és alkalmazása lehetőséget nyújt arra, hogy a városépítés területén rubelek százmillióit takarítsuk meg, amelyeket szocialista Hazánk további megerősítésére és a szovjet nép jólétének fokozására lehet majd felhasználni.

U J K Ö N Y V E K.

Közleményünk első számában e rovatunkban közöltük a településtudomány legújabb, főképp szovjet irodalmának ismertetését egyrészt a Városépítési Tanszék könyvtárának új beszerzései, másrészt az Országos Könyvtári Központ jegyzékei alapján.

Közlésünket most a szovjet és a nyugati szakfolyóiratok könyvszemléinek feldolgozásával egészítjük ki és közöljük az 1951. és 1952. években megjelent, s ott ismertetett könyvek jegyzékét.

Jegyzékünket a következő folyóiratokból állítottuk össze, 1952. október végéig történt áttekintéssel:

1./ Architektura Sz.Sz.Sz.R.; 2./ Gorodszkoje hozajszstvo Moszkvü; 3./ Journal of the Town Planning Institute; 4./ L'architecture d'aujourd'hui; 5./ Plan; 6./ The Town Planning Review; 7./ Town and Country Planning; 8./ Urbanisme; 9./ Urbanistica.

I.

A településtudomány és segédtudomány köréből.

..-

A study in urban mapping.

Ottawa. 1950. 18 p. 15 ft. /Central Mortgage and Housing Corporation/.

Abrams, Mark: Social surveys and social action. London. 1951. 143. p. /William Heinemann.-Contemporary Sciences Series/.

Quoist, Michel: La ville et l'homme. Paris. 1951. /Les Editions ouvrières, Economie et Humanisme/.

Silberman, Leo: Analysis of society. London. 1951.

Spiwak, H. J.: International glossary of housing and town planning terms. Amsterdam. 1951. /International Federation for Housing and Town Planning/. 144 p.

Spelvogel, Samuel: A selected bibliography on city and regional planning. Washington. 1951. /The Scarecrow Press/.

x Szadovnyikov, I. F.: Pocsvennaja kartografija. /Gosz. izd-vo geograficeszkoj literaturü/ Moszkva, 1952. 123 p.

Wood, Reginald D.: Principales of quantity surveying.
London.1951. 40 p.

II.

Építészet, művészet, építészettörténet.

- Isztorija russzkoj arhitekturü. Kratkij Kursz.
/Goszudarsztvennoje izd-vo literaturü po
sztroityelsztve i arhitekture/. Moszkva.1951.461 p.
- x -- Novaja isztorija. /Gosz.izd-vo politiceszkoj
literaturü/. Moszkva.1951. 471 p.

Ábel, Adolf: Vom Wesen des Raumes in der Baukunst. München.1952.

Hatje, Gerd: Amerikanische Architektur seit 1947. Stuttgart.
1951. 140 p.

Knapp, Werner: Landbaukunst. Weg zum bewussten Gestalten.
Stuttgart.1951.

Rasmussen, Steen Eiler: Towns and buildings. Liverpool.1951.
/University Press/

Robinson, Edwin és Keeble, Lewis: The development of building
estates. /Estates Gazette/.

- Problemü szovjetzkovo gradosztroityelsztva.
/Goszudarsztvennoje izd-vo literaturü po sztroityel-
sztvü i arhitekture/. Moszkva.1952. 176 p.

III.

Városépítés, regionális tervezés, urbanizmus.

- Town an country planning textbook. Association for
Planning and Regional Reconstruction.London.1950.
538 p.

Averill, Robert: The planning Function in Urban Government.
Chicago.1950. 410 p.

Bardet, Gaston: Naissance et méconnaissance de l'urbanisme.
Paris.1951.

Böck, Hansjürg: Der Kulturzusammenstoss zwischen Stadt und Land
in einer Vorortgemeinde.Zürich.1952. 192 p.

- Buell, Bradley and Associates: Community planning for human services. Columbia, 1952.
- Collins, B.J.: Development plans explained. /HMSO for Ministry of Housing and Local Government/.
- Daysh, G.H.I.: Studies in regional planning. London, 1952.
- Floyd, T.B.: Township layout. Pietermaritzburg. 1951.
- Haar, M. Charles: Land planning law in a free society. London. 1951. /Harvard University Press/.
- x Kornyejev, N.A.: Vertikalnaja planirovka kvartala. Moskva. Gosz.izd-vo literatury po strojitel'stvu i arhitekture/. 1952. 63 p.
- Keilhau, Wilhelm: Principles of private and public planning, a study in economic sociology.
- Lamb, Percy and Montagu, Evans: The law and practice of town and country planning. London, 1951.
- Müller, Georg: Raumforschung und Umsiedlung. Bonn, 1951.
- Neutra, Richard: Mystery and realities of the site. New York, 1951.
- Roehrig, H.W.: Das Tennessee - Tal; ein Beispiel amerikanischer Grossraumplanung und Grossraumordnung. Zürich, 1951.
- Rouge, Maurice-Francois: Introduction à un urbanisme expérimental. Paris. 1951. 324 p. /Librairie générale de Droit et de Jurisprudence/.
- Savage, William: The making of our towns. -- 1952. 21 p.
- Sharp, T.: Regional Planning in Australia. Canberra, 1949.
- Stein, Clarence: Toward new towns for America. Liverpool-Chicago, 1951. 245 p.
- Wagner, Martin: Urbanisme économique. Stuttgart, 1951. 190 p.
- Walker A., Robert: The planning function in urban government. Chicago, 1950. 36 p. /University of Chicago Press/.
- White, L.E.: New towns, their challenge and opportunity. London, 1951. 99 p.
- Scsekin, R.V.: Szpravochnik po sanitarnoj tehnike v grazhdanskom strojitel'stve. Pod obscejoj redakcijoj B.N. Lobajeva. Kiev. /Gosztehizdat Ukraini. 1951./ 356 p.

IV.

Városépítés, regionális tervezés részletkérdései.

Pavlov, V.I., Lenzkij, V.A.: Vodosznabzszenyije i kanalizacija. Moszkva. /Goszudarsztvennoje izd-vo literaturü po sztroityelsztvu i arhitektüre/, 1951. 388 p.

Hillbrecht, Rudolf: Neubebauung zerstörter Wohnviertel. /Schriften des deutschen Verbandes für Wohnungswesen, Städtebau und Raumplanung VII./.

Demidov, L.G., Sigorin, G.G.: Kanalizacija. /Izd-vo Minisztersztva kommunaljnovo hozjajsztva. R.Sz. F.Sz. R./.
Moszkva-Leningrad. 1951. 364 p.

x Arnold, G.: Städtischer Tiefbau. /Strassenbau, Wasserversorgung-Stadtenwässerung/. Berlin, 1951. 345 p.

Baker: Geoffroy et Bruno Funaro. Shopping centres.-Design and operation. New York, 1952. 288 p.
/Reinhold Publishing Corporation/.

Bauer, John and Peter, Costello: Transit modernization and street traffic control. Chicago, 1950. 260 p. Public Administration Service.

Bernculli, Hans: Die Stadt und ihr Boden. Zürich, 1949.

Colvin, B. and Badmin, S.R.: Trees for town and country. London. 1949. 8 + 132 c. /Association for Planning and Regional Reconstruction/.

Egli, Ernst: Die neue Stadt in Landschaft und Klima. Zürich. é.n. 156 p.

x Fedinszkij, V.J., Rjabov, N.V., Lunc, L.B.: Gigiena kolhoznovo szela. Moszkva. Medgiz. 1952. 165 p.

Imhoff, Karl dr.: Taschenbuch der Stadtplanung, München, 1951.

Popkess, Athelstan: Traffic control and road accident prevention. London. 1951. 37 p.

Rewntree, Seeborn and Lavers, G.R.: English life and leisure. London. 1952.

V.

Településmonografiák. Városépítéstörténet.

- The city and royal borough of Aberdeen survey and plan. I-II. /Corporation of the city of Aberdeen.1950/
369 p + 240 p.
- Brown G., Sutton: Lancashire development plan. London.1952.
- Camblin, Gilbert: The town in Ulster. Belfast.1951.
- Social aspects of a town development plan.
A study of the County Borough of Dudley.
Liverpool. 1951. 6+7 p.
- Hofer, Paul: Born, die Stadt als Monument. Bern.1951.51 p.
- The improvements and Town Planning Committee of the Corporation of London. The City of London: a record of destruction and survival. London.1952. 313 p.
↓ 72 maps.
- x Nyészteruk, F. Ja.: Vodnoje sztroityelsztvo Moszkvü. /Izdatelsztvo Minisztersztva Recsnovo Flota Sz.Sz.Sz.R./.
Moszkva.1950. 334 p.
- x Oszmolevszkij, M. Sz.: Minszk. Moszkva. /Gosz.izd-vo literaturü po sztroityelsztvu i arhitektüre/. 1952. 108 p.
- Plan for Rezoning the city of New York.
/A report submitted to the City Planning Commission by Harrison, Ballard and Allen/.
New York.1951.
- Rasmussen, Steen Eiler: Greather Copenhagen Planning. Status. Copenhagen Regional Planning committee. Copenhagen.1952.
- Rodgers, Clifton E.: Tobyhanna new town development. Harrisburg. 1951.
- Sharp, Thomas: English panorama. London.1950.152 p + 41 + 15.
/The Architectural Press/.
- " " Newer Sarum, a plan for Salisbury. London.1949.
- A x-el jelölt művek a Városépítési Tanszék könyvtárában megvannak.

KRÓNIKA

A Településtudományi Főbizottság ülése.

A Magyar Tudományos Akadémia Településtudományi Főbizottsága 1952. szeptember 11-i ülésén megvitatta a Városépítési Tanszék mellett működő Településtudományi Kutató Csoport beszámolóját.

A Főbizottság a beszámolót elfogadta azzal, hogy felkéri az Akadémia VI. Műszaki Tudományok Osztályát, hogy keresse meg mindazokat a szerveket, amelyeknek a tudományos csoport elkészült munkáit felhasználás vagy hozzászólás céljából megküldte, közöljék, hogy a munkák felhasználása, gyakorlatban való alkalmazása mennyiben történt meg.

A Főbizottság a vita során kialakult álláspont alapján felhívta a Településtudományi Közlemények szerkesztőségének figyelmét, hogy a kifarrott, teljes eredmények még nem tekinthető anyagokat, v i t a a n y a g k é n t hozza le a Közleményekben és az illetékos szervezetek is m e g v i t a t á s r a küldje meg.

A Településtudományi Főbizottság határozatot hozott az 1953-ban tartandó településtudományi konferencia megrendezésére vonatkozólag és a konferencia előkészítő munkájának tudományos tematikájának kidolgozásával szűkebb bizottságot bizott meg.

A városépítészeti szakbizottság ülése.

A Településtudományi Főbizottság városépítészeti szakbizottsága október hó 28-án ülést tartott, melyre meghívta a városgazdasági szakbizottság tagjait is. Az ülésen a két bizottság megvitatta az Építőipari Műszaki Egyetem Városépítési Tanszékén készült "Települések közintézményszükséglete, a közintézmények elhelyezése és méretezése" c. tudományos munka eddig elkészült első részét és továbbfejlesztésének irányelveit. A tanulmány szerzője, Granasztói Pál, ismertette eddigi munkáját, amely a Településtudományi Közlemények ezen számában jelent meg. A vita során Sós Aladár, Hergár Viktor, dr. Ruisz Rezső, Mondöl Tibor, Vidor Ferenc, dr. Fürst János, dr. Kerompay György, Preisich Gábor, Perényi Imre, Szimély Károly szólaltak fel. A felszólalók általában egyetértettek a munka felépítésével, megállapításával. Általánosan kiemelték az a vélemény, hogy különválasztandók a közintézmények osztályozásának pontosabb csoportjai és ezek táblázatszerűen is szemléltetendők, míg a kevésbé jelentős osztályozású lehetőségek csak szövegben említendők. A

bizottság szükségesnek látta, hogy a Városépítési Tanszék egyidejűleg dolgozza ki a települések ellátó üzemeinek normáit is, amelyeknek a közintézmények normáival kapcsolata is van. A felszólalások után Granasztói Pál ismertette munkájának további menetét, amely az elkészült osztályozás szempontjai szerinti normalizálást, jelkulcsok kidolgozását fogja tartalmazni.

A városépítés-történeti szerkesztőség ülése.

A városépítés rövid történetének részletes vázlatát a megbízott szerkesztőbizottság már összeállította és abból két részletet az Akadémia városépítéstörténeti szakbizottsága augusztus 28-án és október 2-án tartott ülésein le is tárgyalta.

Az augusztus 28-án tartott ülésen különös érdeklődés kísérte a mű tárgyi és tartalmi vázlatát, valamint a célkitűzést és általános szempontokat tárgyaló bevezetés vázlatát, amelynek vitájában Hajnal István, Mendöl Tibor, Pogány Frigyes, Radnóti Aladár, dr. Csemegi József, Borsos Béla szöveget hozták. Hajnal István felkért szakértő a maga hozzászólásán kívül külön tanulmányt nyújtott át a szakbizottságnak az ókori és középkori város munkaszervezetéről. Az egyiptomi városépítéssel kapcsolatban Dobrovits Aladár dr., a görög és római városépítéstörténetét illetően pedig Radnóti Aladár dr. felkért szakértő nyújtott írásban beadott hozzászólásával sok figyelemre méltó észrevételt és szempontot. Ugyancsak írásban küldötte meg véleményét a szakbizottság részére Csányi Károly felkért szakértő is. A szerkesztőbizottság részéről Perényi Imre, Borbíró Virgil, Dercsényi Dezső és Granasztói Pál vettek részt a vitában és ismertették a bizottság álláspontját, vagy adtak felvilágosításokat a felmerült kérdésekben.

Az október 2-án tartott ülésen a magyar városépítés történetének vázlatát vette a szakbizottság tárgyalás alá, amely vázlatot jelen számunkban közöljük. A vázlat anyagának vitájában Mendöl Tibor, Borsos Béla, Csemegi József, Dercsényi Dezső bizottsági tagok, Csányi Károly, Mályusz Elemér, Hajnal István, Gerő László és dr. Major Jenő meghívott szakértők vettek részt. Mályusz Elemér írásban is beadott véleménye a középkori városfejlődésre, a városoknak e szempontból történő csoportosítására vonatkozólag nyújtott utmutatást, s ezenkívül a városépítéstörténet további kutatására tett figyelemreméltó javaslatot. Az ülésen a szerkesztőbizottság részéről Granasztói Pál és Borbíró Virgil vettek részt a vitában.

Településgazdasági szakbizottság ülése.

A Magyar Tudományos Akadémia Településtudományi Főbizottság Városgazdasági Szakbizottság legutóbb 1952. október 22-én tartott ülésén a Bizottság olyan értelmű határozatot hozott, hogy nevét "Városgazdasági Szakbizottság"-ról "Településgazdasági Szakbizottság"-ra változtatja meg, mivel az előbbi szó az általános szóhasználat szerint a városi gazdálkodás témakörével cserélhető fel.

Ezután dr. Fürst János és dr. Sós Aladár társszerzők által az Építőipari Műszaki Egyetem Városépítési Tanszéken készített "Lakótelepülések helykijelölésének irányelvei" című tudományos munkát ismertette dr. Fürst János /megjelent a Településtudományi Közlemények 1. számában/. Az előadás után kialakult élénk vitában a Szakbizottság, a Településtudományi Főbizottság tagjai és a meghívott szakemberek egybehangzóan megállapították, hogy a munka elvi alapjait rakja le a lakótelepülések helykijelölésének. Javasolta a Bizottság, hogy ez elméleti munka kisebb átdolgozása után egy helykijelölési gyakorlatban könnyen használható kézikönyvet állítsanak össze a szerzők, amelyet az Országos Tervhivatal, Építésügyi Minisztérium és a településtervezéssel foglalkozó tervezőintézetek és hatóságok gyakorlati munkájukban eredményesen használhatnak.

Az összes felszólalók egyetértettek abban, hogy a legsürgősebb feladat a regionális tervezési munkák megindítása lenne. Ehhez a Szakbizottság úgy kíván segítséget nyújtani, hogy programjába még az idén felveszi a regionális tervezés elméletének kidolgozásával kapcsolatos kérdések megvitatását. Ennek a munkának előkészítésével a Szakbizottság Jankovich István titkárt bízta meg.

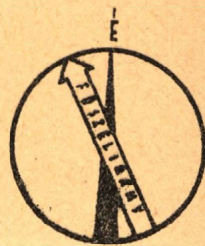
. . .

KÖZKAPCSALÁSÜGYI IRÁNYELVÉNYEK VÁLLALAT

F.v.: Török József

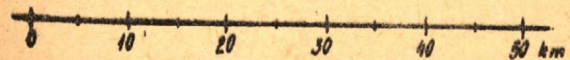
BALATON ÉS KÖRNYÉKE

Jelmagyarázat:

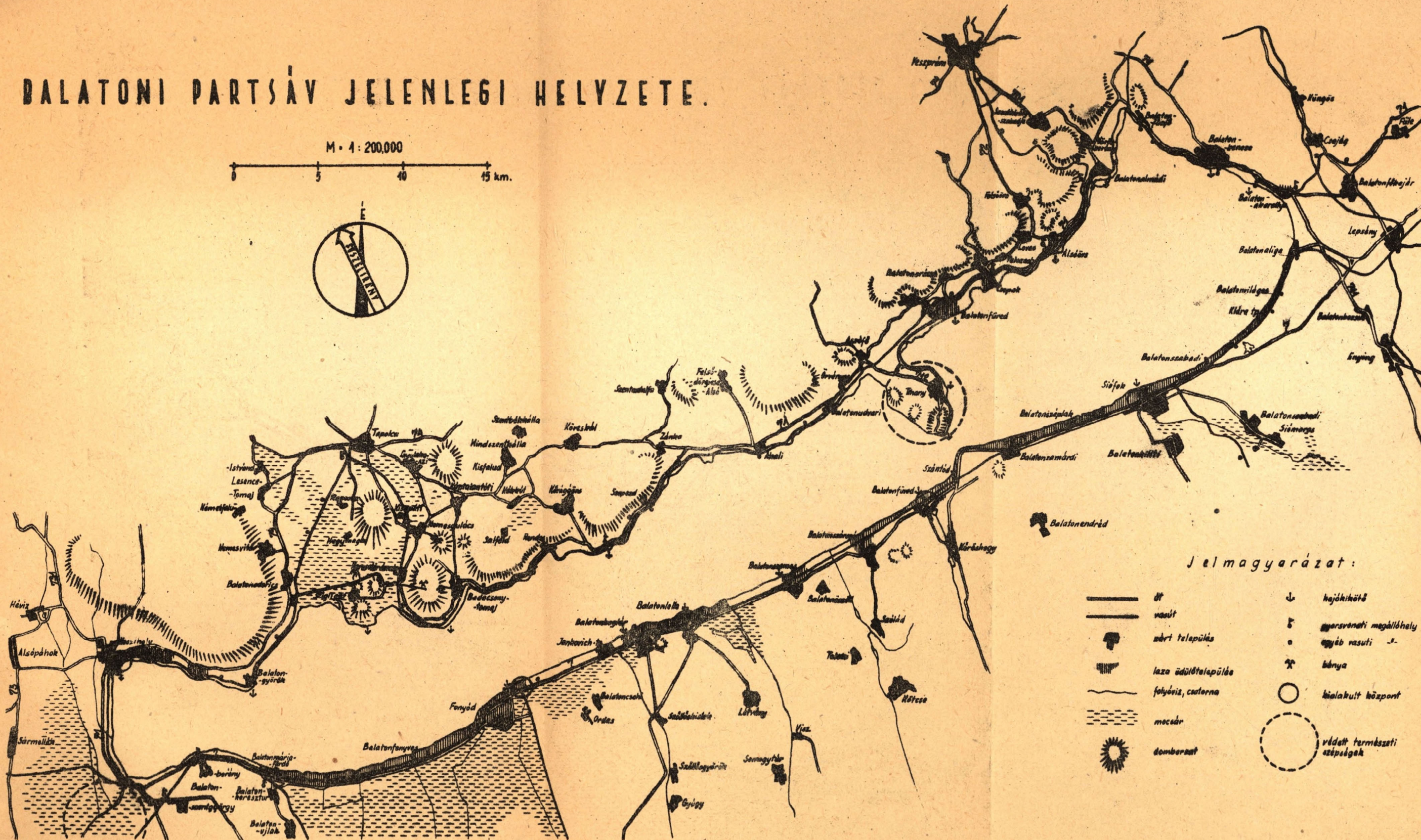
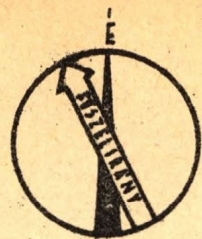
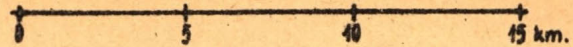
- út
- vasút
- folyóvíz, csatorna
- település
- járásközpont
- - - - megyehatár
- - - - járáshatár
- vízgyűjtő terület határa
- ellátó övezet határa
- - - - Balatoni üdülőtáj határa

M = 1:750.000

BALATONI PARTSÁV JELENLEGI HELYZETE.

M : 1 : 200,000

Jelmagyarázat:

	út		hajókiható
	vasút		gyorsvonati megállóhely
	vízi település		egyéb vasuti
	laza üdültelepülés		bánya
	folyóvíz, csatorna		híalakult központ
	meccár		védett természeti szépcégek
	domborzat		

KÖZOKTATÁSÜGYI JEGYZETELLÁTÓ VÁLLALAT, BUDAPEST

Felelős vezető: Török József

T: 12374